

T.C.
KADIR HAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE KÜRESELLEŞME
ANABİLİM DALI

**ORTA ASYA ENERJİ KAYNAKLARI ÜZERİNDE GÜÇ
MÜCADELELERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Oğuzhan AÇIKALIN

İstanbul 2009

T.C.
KADIR HAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE KÜRESELLEŞME
ANABİLİM DALI

**ORTA ASYA ENERJİ KAYNAKLARI ÜZERİNDE GÜÇ
MÜCADELELERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Oğuzhan AÇIKALIN

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr: AYLİN ŞEKER GÖRENER

İstanbul 2009

İÇİNDEKİLER

TABLO LİSTESİ.....	iii
ŞEKİL LİSTESİ.....	iii
KISALTMALAR.....	iv
ÖNSÖZ.....	vi
ÖZET.....	vii
ABSTRACT.....	vii
GİRİŞ	1
1 BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE: REALİST PARADİGMA VE DIŞ POLİTİKA	5
1.1 Dış Politika ve Uluslararası İlişkiler.....	5
1.2 Dış Politika ve Güvenlik.....	7
1.3 Dış Politika Araçları	12
1.4 Realizm Perspektifinde Dış Politika.....	13
1.4.1 Realizmin Önergeleri.....	13
1.4.2 Realizm Bağlamında Devlet ve Uluslararası Sistem	17
1.5 Bir Dış Politika Olgusu Olarak Enerji	20
2 BÖLÜM: ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE ORTA ASYA.....	25
2.1 Orta Asya Jeopolitiği	25
2.2 Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Orta Asya Jeopolitiğini Belirleyen Unsurlar	26
2.2.1 Yenidünya Düzeni.....	26
2.2.2 Küreselleşme ve Realizmi Yeniden Düşünmek.....	31
2.2.3 11 Eylül Sonrası Orta Asya Güç Mücadeleleri	34
2.2.4 Afganistan Müdahalesi.....	37
2.2.5 Irak Savaşı.....	39
2.3 Orta Asya Enerji Kaynakları Ve Uluslararası Rekabet.....	40
2.4 Enerji Alanında Küresel Stratejiler Ve Küresel Aktörler	51
2.4.1 ABD.....	51
2.4.2 Rusya Federasyonu	54
2.4.3 Avrupa Birliği.....	59

3	BÖLÜM: 3. ENERJİ KAYNAKLARI BAĞLAMINDA ABD VE RUSYA POLİTİKALARI	64
3.1	Orta Asya'nın ABD İçin Öneminin Tarihsel Kökenleri	64
3.2	Orta Asya Enerji Kaynaklarının ABD İçin Önemi.....	68
3.3	Realizm Bağlamında Rus Dış Politikası ve Orta Asya.....	73
3.4	Rusya'nın Enerji Politikası	80
4	BÖLÜM: ORTA ASYA ENERJİ POLİTİKALARI BAĞLAMINDA ABD VE RUSYA REKABETİ	84
4.1	Realizmin Ana Önergeleri Bağlamında Orta Asya Enerji Rekabeti	84
4.2	Realist Politikalar Bağlamında Rusya Ve ABD Enerji Politikası Rekabeti.....	85
4.3	ABD ile Mücadelede Rusya ve Çin İşbirliği.....	94
SONUÇ	97

TABLO LİSTESİ

Tablo 1	Bölge Cumhuriyetlerinin Doğalgaz Üretim-Tüketim Dengesi	43
Tablo 2	Bölge Cumhuriyetlerinin İhracat Yaptığı Ülkeler	43
Tablo 3	Dünya’ daki Ham Petrol Rezervlerinin Ülkelere Göre Dağılımı	44

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil-1	Orta Asya Hazar Havzası’ na Kıyı Ülkeler	41
Şekil-2	Hazar Bölgesine Bağlı Petrol Boru Hatları Projeleri	50
Şekil-3	AB İnogate Projesi Kapsamında Planlanan Petrol Boru Hatları	62

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ABM	Anti – Ballistic Missiles
ASEAN	Uzak Doğu Asya Ülkeleri Birliği
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	Birleşmiş Milletler
BOP	Büyük Ortadoğu Projesi
BOTAS	Boru Taşımacılığı Anonim Şirketi
BP	British Petroleum
BTC	Bakü – Tiflis – Ceyhan
CAEU	Orta Asya Ekonomik Birliği
CAEC	Orta Asya Ekonomik Topluluğu
CENTRASBAT	Central Asia Battalion
CIA	Central Intelligence Agency
CICA	Asya’da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı
CIS	Commonwealth of Independent States
GK	Güvenlik Konseyi
NATO	North Atlantic Treaty Organization
NGO	non – governmental organizations
OAET	Orta Asya Ekonomik Topluluğu

OCAC	Orta Asya İşbirliği Örgütü
OCIOC	Uluslararası Kazakistan Sahanlık Operasyonel Şirketi
ODGP	Ortak Dış Politika ve Güvenlik Politikası
OECD	Organization of Economic Cooperation and Development
OEF	Kalıcı Özgürlük Operasyonu
OEF-HOA	Kalıcı Özgürlük Operasyonu
OIC	İslam Konferansı Teşkilatı
OPEC	Organization of the Petroleum Exporting Countries
OPH	Ümit Sağlama Operasyonu
OPIC	Overseas Private Investment Corporation
OSCE	Organization of Security and Cooperation in Europe
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	Sivil Toplum Kuruluşları
SiÖ	Şanghay İşbirliği Örgütü

ÖNSÖZ

Değişen dünya düzeni içerisinde her geçen gün varlığını sürdürebilmek adına bireyler ya da toplumlar farklı güç mücadelelerine girmekte ve bu mücadeleler yine zamanla niteliklerini değiştirebilmektedir. Coğrafi koşullar ve tarihi arka planla şekillenen uluslararası ilişkilerde de durum farklı değildir. Çeşitli teorilerle değerlendirilen devletlerarası politikada da özellikle Soğuk Savaş sonrası dönem, mücadeleler arasında boyut farkının değiştiğini göstermektedir. Bu farklı mücadelelerin ve hatta birleşmelerin işbirliklerinin altında yatan temel sebep realist bakış açısıyla değerlendirildiğinde görülecektir ki fayda sağlamaya çalışmaktan başka bir şey değildir.

Günümüzde en temel sorunlardan biri de ekonomik zenginlik olarak değerlendirilen enerji kaynaklarının paylaşımı konusundadır. Bölgesel olarak zengin kaynaklara sahip Orta Asya üzerinde de özellikle Rusya'nın ve ABD' nin güç mücadelesi sürmektedir. Bu çalışmada asıl değinilmeye çalışılan da realizm perspektifi ile bu mücadelenin değerlendirilmesidir.

Bu bağlamda farklı bakış açısı kazanıp olayları değerlendirmemiz konusunda bize yol gösteren değerli hocalarımıza, özellikle çalışmam boyunca sabır ve sevgi ile çalışmamın şekillenmesinde katkıda bulunan danışman hocam Yrd.Doç.Dr.Aylin Şeker Görener'e ve diğer tüm öğretim görevlilerimize ayrıca desteklerinden dolayı aileme ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

ÖZET

Devletler tarihin hemen her döneminde ekonomik, siyasal ve kültürel alanda güç mücadelesine girmişlerdir. Ulusal çıkarları korumak ve uluslararası alanda söz sahibi olabilmek adına yapılan bu mücadelelerin aktörleri ve konusu sürekli değişmektedir. Genellikle askeri ve siyasi seyir izleyen bu mücadeleler, son yıllarda yerini ekonomiye ve bu bağlamda da enerji kaynakları üzerindeki rekabete bırakmıştır. Özellikle 1990 sonrası süreçte Orta Asya Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmaları ve sahip oldukları enerji kaynaklarının zenginliği nedeni ile bu bölgede önemli güç mücadeleleri yaşanmaya başlamıştır. Bu mücadelenin iki temel aktörü ise Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya'dır. Orta Asya Coğrafyasındaki ABD ve Rusya mücadelesinin değerlendirileceği bu çalışmada olaylara realizm ekseninden bakılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Enerji, Realizm, Güvenlik, Güç Dengesi, ABD, Rusya, Orta Asya.

ABSTRACT

Nations through whole known time periods, always had conflicts about politics and cultural influence. In the name of protecting national interests and international recognition countless efforts have been made and remained virtually the same, though their actors and themes have always changed. Generally this conflicts followed paths of military and political solutions, but recent times has seen new ways of dealing with these issues, such as economical power and domination of energy sources. Especially the period after 1990, many Central Asian countries regained their independence and their wealth in natural resources lead to a new era of power domination on this landscape. Main rivals of this new conflict are naturally United States of America and Russian Federation. This work is based on an axis of realism to interpret the new conflict between these two giants.

Keywords: Energy, Realism, Safety, Balance of Power, USA, Russia , Central Asia.

GİRİŞ

Realizm, uluslararası ilişkiler disiplinin en temel teorilerinden biridir. Özellikle, soğuk savaş yıllarında hakim olan bu teori, günümüzde bazı eleştiriler olsa da hala etkinliğini korumaktadır. Realist paradigma, uluslararası sistemin doğasını, anarşik olarak tanımlarken devletlerin bu sistem içinde kendi çıkarlarını maksimize etmek istediklerini de belirtir. Günümüzde özellikle küreselleşme süreci ile birlikte devletlerarası işbirliği ve entegrasyonunun artmasına karşın ülkeler arası güç ve çıkar rekabeti devam etmektedir. Bu rekabetin en güçlü görüldüğü alanlardan biri de enerji olgusudur.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra uluslararası konjonktürün değişmesi diğer bir ifadeyle çift kutuplu yapıya dayalı Soğuk Savaş dengesinin ortadan kalkması, doğu-batı istikametindeki Rimland kuşağının, kuzey-güney geçiş ve bağlantı yolları üzerinde yayılan, jeopolitik ve jeo-ekonomik boşluk alanlarına kaymasına sebep olmuştur.

Orta Asya, değişen dünya koşulları içinde stratejik bir alana sahiptir. Bölge ülkelerinin dış politikalarındaki rekabetin yanı sıra güçlü ülkelerinde ilgisi bu bölge üzerinde artarak devam etmektedir. Tarihin her döneminde bu bölge birçok güçlü imparatorlukların kurulduğu bir bölge olarak bilinmektedir. Güçlü devletlerin iştahını her zaman kabartan bu bölgede yaşayan halkların kültürel ve toplumsal hayatları da bu durumdan oldukça etkilenmiştir.

Sovyetler birliğinin dağılmasından sonraki süreçte kurulan Orta Asya Devletleri(Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan) diğer ülkeler tarafından da fark edilerek/tanınarak diplomatik ilişkiler çerçevesinde değerlendirilmişlerdir. Jeopolitiğin yeniden gündeme gelmesi ile dünya güçleri dış politikalarını bu bölgeye çevirmiş ve Orta Asya'ya hakim olabilme niyeti ve küresel öncelik mücadelesi ile stratejik bir oyun oynamaya başlamışlardır.

Bu oyunun temel aktörleri olarak, bölgede ABD hegemonyası karşılığı üzerine hareket eden Çin, Rusya, Hindistan ve diğer rakip iki ülke İran ve Pakistan ön plana çıkmaktadırlar. Bölge ilk baslarda bir tehdit bölgesi olarak algılanmıştır. Bunun sebebi

de bölgenin jeopolitik ve jeoekonomik açıdan önemli bir bölge olmasından kaynaklanmıştır. Bölgeye hakim olabilme emelleri çerçevesinde 11 Eylül olayları ortaya çıkmıştır.

Afganistan operasyonu öncesinde bölgede hakim ve etkili güç olma özelliğini taşıyan Rusya Federasyonu, 11Eylül'den sonra bölgede “tek etkin güç olma” konumunu kaybetmeye başlamıştır. Nitekim “uluslararası terörizm ve savaş” Orta Asya Cumhuriyetlerine başta ABD olmak üzere Batı ile daha önce kurulamayan seviyede ilişkiler kurmaya fırsat vermiştir. Jeopolitik ve jeoekonomik değeri son derece yüksek olan bölgede, etkin olma fırsatı yakalayan bölgesel güçler için bu yeni bir yarış başlangıcı anlamını taşımaktadır.

Orta Asya, tarihi ipek yolunun geçtiği, tarih boyunca mücadelelere sahne olmuş bir bölgedir. Bölge bir taraftan Avrupa ile Pasifik arasında ticaret bağlantılarını sağlarken, bir taraftan da Asya ve Avrupa arasındaki ekonomik ve ticari bağlantıyı kurmaktadır.

19. yüzyılın sonlarında Çarlık Rusya'sının bölgeye yerleşmesiyle, Orta Asya bölgesindeki mücadele bir ölçüde son bulmuşsa da, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde bu mücadele Sovyetler Birliği ve ABD arasında devam etmiş ve etmektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından yaşanan şok atlatıldıktan sonra SSCB'nin ardılı olarak nitelenen Rusya Federasyonu'nun bölgeye olan ilgisi devam etmiştir. Aslında bu ilgi her ne kadar Orta Asya'da yaşayan Rus azınlıklara atfedilmekteyse de, Asya'dan özellikle Afganistan, Hindistan ve Çin'den gelebilecek radikal İslam, terörizm ve aşırı milliyetçilik gibi tehditlere karşı tampon bölge olabilecek jeopolitik konuma sahip olması Rusya'nın güvenliği açısından bölgenin önemini pekiştirmektedir.

Bölgenin yeraltı zenginlikleri ve doğal kaynakları da ayrı bir önem teşkil etmektedir. Doğal kaynakların kontrolünün stratejik avantaj sağladığı günümüzde, dış güçleri özellikle de ABD'yi bölgeden uzak tutmak isteyen Rusya bölgede üstünlük kurma çabasıdadır.

Aslında Rusya'nın bu stratejisinin ne kadar başarılı olacağı, Türkmenistan dışında diğer Orta Asya ülkelerinde de istikrarın sağlanmasıyla paralellik göstermektedir. Dağılma sonrasında bu ülkelerde yaşanan kimlik problemi ve bunun yanında ekonominin zayıflığı, bağımsızlıklarını kazanmalarından on beş sene geçmesine rağmen Orta Asya'da istikrarı tehdit eden unsurlardır.

Yaşam standartlarının düşük oluşu, ekonomik kalkınmada hızlı adımlar atılamaması Orta Asya Cumhuriyetlerinin günümüzde karşı karşıya olduğu problemlerdir. Günümüzde Orta Asya bölgesinde cereyan eden nüfuz mücadelelerini, çıkar çatışmalarını ve bölgesel dengelerdeki kırılgan yapıyı ve ani kaymaları, idealist teorinin varsayımlarıyla açıklamak mümkün gözükmemektedir. Yine bu doğrultuda ABD Dış Politikasının hedefleri ve ulusal stratejisinin prensipleri realist paradigmanın kavramlarıyla açıklanacaktır.

Bu bakış açısının, Orta Asya bölgesine yönelik Amerikan stratejisinin daha iyi çözümlenmesini sağlayacağı iddia edilebilir. ABD Dış Politika öncelikleri arasında Orta Asya'nın yeri ve önemi, genel olarak, "ulusal çıkarlar" sınıflandırması bağlamında ele alınacaktır. Bu bağlamda ön plana çıkan en önemli kavramlar "hayati çıkarlar", "önemli çıkarlar" ve marjinal çıkarlardır.

Yukarıdaki açıklamalar ışığında bu çalışmada Orta Asya'daki enerji mücadelesi ABD ve Rusya bağlamında değerlendirilecektir. Çalışmada incelenecek olan konulara ise realist teorinin önermeleri yön verecektir.

Bu bağlamda çalışmanın birinci bölümünde, ilgili konulara kavramsal bir zemin sağlamak amacı ile dış politika ve politika araçları ve enerji konusunun günümüzdeki önemi incelenecektir. Ayrıca realizmin temel varsayımları yine bu bölümde kuramsal açıdan incelenecektir.

İkinci bölümde enerjinin önemi, günümüzdeki temel tartışma konuları ve enerji-politik konuları değerlendirilecektir. Ayrıca yenedünya düzeni ve 11 Eylül sonrası gibi uluslar arası ilişkilerdeki temel dönüm noktaları incelenecektir.

Üçüncü bölümde ise Orta Asya'nın jeopolitik ve stratejik önemi, enerji kaynaklarının durumu ve ABD ve Rusya'nın bölgeye yönelik politikaların niteliği incelenecektir. Büyük ülkeler için bölgenin neden önemli olduğu ve rekabeti hazırlayan koşullar yine bu bölümün değerlendirilecektir.

Dördüncü ve son bölümde ise, ABD ve Rusya rekabetinin boyutu incelenecektir. Realist bakış açısından bu rekabetin nasıl yaşandığı, oluşan ve oluşmakta olan yeni güç dengeleri yine enerji politikaları bağlamında ele alınacaktır.

1 BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE: REALİST PARADİGMA VE DIŞ POLİTİKA

1.1 Dış Politika ve Uluslararası İlişkiler

Uluslararası ilişkiler alanında kullanılan tüm kavramlara yer vermek mümkün olsaydı, herhalde politika bilimi, toplum bilim, psikoloji, ekonomi ve tarih başta olmak üzere bireyi ve toplumu ilgilendiren sosyal bilimler alanında kullanılan hemen hemen tüm kavramlara yer vermek gerekirdi.¹Ancak bu çalışmanın kapsamı bağlamında daha doğru bir zeminde değerlendirme yapabilmek için dış politika, ulus devlet ve uluslararası ilişkilerde aktör kavramlarına değinilmesinde fayda görülmektedir.

Politika kavramına eski çağlardan bu yana farklı biçimlerde de olsa rastlandığı belirtilebilir. Kavramla ilgili yapılan açıklamalar incelendiğinde bunların iki değişik ve karşıt görüş etrafında toplandığı yani politikanın birbirinden tamamen farklı ve birbirine zıt iki ayrı görüşü yansıttığı görülür.

Bir görüşe göre, politika bir toplumda yaşayan insanlar arasında bir çatışma, bir mücadeledir. İnsanlar arasındaki düşünce, çıkar ve psikolojik eğilim farklılıklarından doğan çatışma politikanın temelini oluşturmaktadır. Buradaki çatışma ise iktidarın ele geçirilmesidir. Politikanın sadece bu yönü üzerinde durulacak olursa, o zaman onun belki de en iyi tanımının Amerikalı siyaset bilimci Harold Lasswell tarafından yapıldığı kabul edilebilir ve politika “kimin, neyi, ne zaman, nasıl elde ettiğini” belirleyen bir faaliyet olarak nitelendirilebilir.²

Fakat acaba politika sadece insanlar arasında bir çatışma ve iktidar kavgasından mı ibarettir? Bu konuda farklı görüşler olmakla beraber, politikanın amacı her şeyden önce toplumda bütünlüğü sağlamak, özel çıkarlardan ziyade genel yararı gözetmek ve insanların refah seviyesini arttırmaktır. İdealist olarak tanımlanabilecek bu

¹ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler*, İstanbul: Alfa Yay, 1997, s.29

² Münci Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, İstanbul: Bilgi Yay., 1998, s.18

ikinci anlayış tarzına bakılırsa politika, herkesin yararına olan bir toplum düzeni kurma çabasından başka bir şey değildir.³

Aynı yaklaşımın uluslararası ilişkiler ve dış politika bağlamındaki yansımalarına bakılırsa, politika bilimindeki bu tartışmanın, uluslararası ilişkilerin iki tarihi ve ana teorisine, yani realizme ve idealizme kaynaklık ettiği düşünülebilir. Devletlerin toplum, birey ve kurumlarıyla olan ilişkilerini açıklamada politika kavramı kullanılırken, devletlerin uluslararası sistem ve siyasi birimlerle olan ilişkilerini açıklamada ise dış politika kavramından faydalanılmaktadır.

Politikaya ait en genel tanımlarda dahi farklılıklar, çatışmalar, kaynakların paylaşımı ve ortak çıkarlar gibi kavramlar karşımıza çıkmaktadır. Bu tanımlardan hareketle, politikanın siyasi birimlerin dış ilişkilerindeki yansımada farklılıklar bulunduğu söylenebilir. Ancak dış politika olgusunu incelemeyen önce devlet ve ulus devlet kavramının netleşmesi gerekmektedir. Çünkü çalışmanın genelinde ulus devletin felsefesi ve amaçları önemli bir yer teşkil etmektedir.

Fransız devrimi ile birlikte ortaya çıkarak tarihsel ve sosyolojik bir olgu olarak literatüre dahil olan ulus devlet kavramı, günümüzde de ulusçuluğun anlaşılmasındaki en önemli araçlarından biri olmuştur. Ulus devletlerin, Fransız ihtilalinden itibaren iktidar yapısında merkezileşme, kültürde standartlaşma, hukukta eşitleme, ekonomide bütünleşme yaratarak iç ve dış politikada bağımsız birimler olarak yükseldikleri söylenebilir.⁴

Aslında ulus devletlerin ortaya çıkışı ve yayılması kapitalist dünya ekonomisinin varlığı ve onun gereksinimlerinden bağımsız olmamıştır. Hemen hemen tüm kapitalist devletlerin istisnasız ulus devlet formuna sahip olmaları bu nedenle tesadüfi değildir. On dokuzuncu yüzyıldan itibaren uluslararası sistem, (özellikle Avrupa merkezli olarak) devletlerin güdümünde şekillenmiştir. Farklı bir anlatımla on dokuzuncu yüzyıl, ulus devletlerin tarihi olmuştur.⁵

³ Ibid, s.19.

⁴ Ali Yaşar Sarıbay ve E. Fuat Keyman, **Global ve Yerel Eksende Türkiye**, İstanbul: Alfa Yay, 2000 s.213

⁵ Ibid , s.213-214

Devlet kavramıyla, daha çok hukuksal bir varlıktan söz edilmektedir. Modern anlamda devlet, sınırları belirlenmiş bir ülke toprağı üzerinde bulunan, bir hükümetle yönetilen ve hukuki egemenliğı bulunan siyasal bir örgütlenmedir. Klasik Fransız Kamu Hukuku doktrininin benimsediğı şekliyle ise "devlet, milletin hukuki kişilik kazanmış şeklidir"⁶

Devletlerin siyasal yapılanma şekli, niteliğı ve toplumla olan ilişkilerinin yanı sıra uluslararası sistemdeki etkinlikleri de önemlidir. Çünkü devletlerin varlıklarını ve gelişimlerini sürdürebilmeleri için kendi sınırları dışında kalan unsurlarla olan ilişkileri de önemlidir. Bu bağlamda devletlerin diğerk ülkelere yönelik tutum ve davranışları dış politika unsurları tarafından etkilenmektedir.⁷

1.2 Dış Politika ve Güvenlik

Dış politika deyimi, bir devletin dışa ilişkin siyasi, ekonomik, hukuki vb. tüm tutumlarını kapsamakla beraber, daha çok siyasi ilişkiler ve diplomasi anlamında kullanılmaktadır. Aslında, günümüz dünyasında ülkelerin iç ve dış politikalarını birbirinden ayırmak son derece zordur. Ülkelerin siyasi hayatına kitlelerin katılımı arttıkça, kamuoyunda çeşitli baskı gruplarının siyasal karar alma mekanizmasını etkileme olanakları çoğaldıkça, bu kesimlerin dış politika ile de ilgilenme dereceleri artmıştır. Böylece iç ve dış politika arasındaki ayırım giderek eski katı anlamını yitirmiştir.

Diğerk taraftan, ülkeler arasındaki işbirliğı ve entegrasyon derecesi arttıkça iç ve dış politika ayırımı nitelik değıştirmektedir. Bir ülkenin dış politikası ile başka bir ülkenin iç politikası arasında çok yakın bir ilişki ortaya çıkabilmektedir. Avrupa Birliğı (AB) oluşumu ve üye ülkeleri bu duruma bir örnek niteliğindedir.⁸

Dış politikanın, devletlerin iç politikalarından etkilenmesinin yanı sıra özellikle uluslararası sistemdeki uyarlarla ilgili bir boyutu da bulunmaktadır. Öncelikle bir devletin en birinci dış politika amacı, öz varlığını korumak ve bu amaca yönelik olarak

⁶ Arı, a.g.e, s.32

⁷ Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, İstanbul: Beta Yay, İstanbul, s.105

⁸ Ibid, s.105

ülke savunmasını güçlendirici önlemler almaktır. Bu bağlamda, dış politikada en önemli hedeflerden biri, devletin devamlılığının korunması, bir başka deyişle güvenliğidir.

Güvenlik kavramı ise uluslararası düzendeki ilişkileri belirleyen temel unsurların başında yer almaktadır. Kavramsal çerçevede güvenlik, siyasi, ekonomik, jeopolitik, stratejik veya iç politik istikrarının sağlanması ve var olanın korunmasını ön plana çıkarmaktadır. Güvenlik algılaması tanımlama açısından anlam, içerik ve faktör farklılıkları gösterebilir ve bu çerçevede güvenlik kavramı da farklı anlamlar kazanabilir.⁹

Uluslararası ilişkilerde güvenlik, farklı görüş ve ekollerde benzer noktalara sahip olmasına rağmen, literatürde çok değişik biçimlerde tanımlanmıştır. Bu durumun temel nedeni, öncelikle devletlerarası ilişkilerin doğasının, çeşitli dönem ve kişiler arasındaki algılanış farkıdır. Genel anlamıyla güvenlik Heisenberg tarafından “emniyet altına alınmak istenen toplumsal yapı, birey veya eşyaların gelecekte de korunacağına yönelik beklenti” olarak tanımlanmaktadır.¹⁰

Uluslararası güvenlik, uluslararası ilişkilerin birincil aktörleri olan devletlerin aralarındaki ilişkileri düzenleyen temel unsurlardan biridir. Farklı tanımlara sahip olan güvenlik kavramının, neyi kapsadığı, sınırlarının nerede başlayıp nerede sona erdiği de tartışmalara konu olmuştur.¹¹

Uluslararası güvenlik, öncelikle bir devletin diğer devletlerle ya da bir devlet grubuyla olan ilişkilerinin tartışılmasıdır. Genel olarak, ulusların güvenliğinin terimsel biçimde sınırlayıcı bir tanıma sahip olamayacağı ya da bu tanım yapılsa dahi objektif olunamayacağı tartışılmaktadır. Zira böyle bir tanım devletlerin tehdit ve güvenlik anlayışlarına bağlı olmaktadır. Bunun yanı sıra, güvenlik algısını, toplumların kültürlerine bağlayan yazarlar da olmuştur. Örneğin A. de Vasconcelos; güvenliğin

⁹ Muhittin Demiray, İsmail Hakkı İşcan, “Uluslararası Sistemde Güvenlik Kavramının Değişimi Ekonomik ve Jeopolitik Arka Planı”, **Dumlupınar Dergisi Sosyal Bilimler Dergisi**, Kütahya, Sayı 21, Ağustos 2008, s.149.

¹⁰ Ibid., 149.

¹¹ Sönmezoğlu, a.g.e, s.106

farklı kültürlerde farklı anlamlara geldiğini savunmakta ve bunu da “kimlik temelli güvenlik” olarak isimlendirmektedir.¹²

Her ne kadar güvenlik konusundaki tanımlar arasında bir birlik yoksa da, potansiyel bir tehdit unsurunun her zaman için güvenlik tanımlarında yer aldığını görmekteyiz. Arnold Wolfer, güvenliği “ elde edilen, sahip olunan kaynaklara karşı tehdidin yok olduğu durum” olarak tanımlarken; Baldwin “ sahip olunan kaynaklara karşı bir zararın en düşük olduğu hal” tanımını yapmıştır.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun 1987’de Silahsızlanma ve Kalkınma Konferansı’nda yapılan güvenlik tanımına göre ise güvenlik, tüm uluslar için başta gelen bir önceliktir. Güvenliğin sadece askeri değil, aynı zamanda siyasi, ekonomik, insani ve çevresel boyutları da bulunmaktadır.¹³

Güvenlik, uluslararası ilişkilerde, içeriğine göre dar ve geniş kapsamlı olarak incelenmektedir. Güvenliği dar yaklaşımla ele alan gelenekselciler, kuvvet kullanımı ve askeri konulara odaklanırken, konuya daha geniş perspektiften bakanlar, güvenliğe karşı tüm tehditleri de içeren bir yaklaşımı savunmaktadırlar.

Güvenliği geniş bir bakış açısıyla değerlendirenlerden Barry Buzan’a göre, geleneksel yaklaşımın öncülerinden Stephen Walt, geleneksel yaklaşım konusunda en güçlü ifadeleri kullanan yazar olmuştur. Buzan’ın belirttiği gibi, Walt’a göre güvenlik konuları savaş fenomeni ile ilgilidir ve tehdit, askeri kuvvet kullanımı ve kontrolü ile açıklanmaktadır.¹⁴ Walt ayrıca, kirlilik, hastalık, çocuk istismarı, ekonomik durgunluk gibi konuların güvenliğe karşı tehdit oluşturduğunu belirten ve güvenliği geniş bir bakış açısıyla ele alan yaklaşımlara kesin olarak karşı çıkmıştır.¹⁵

Güvenlik kavramının yanı sıra, devletler için prestij, refah, uluslararası sistemde belli bir otonomiye sahip olma gibi öncelikler de bulunmaktadır. Ayrıca bu önceliklerin tümü bir arada, devletlerin dış politikalarında gözettilen amaçlardır. Ancak bu amaçlar

¹² Arı, a.g.e.,33-34

¹³ Sönmezoğlu, a.g.e, s.105

¹⁴ Arı,a.g.e, s.250-265

¹⁵ Ibid, s267-268

da, devletlerin içinde buldukları durum ya da sistemde kendilerini algılayışlarına göre farklılık göstermektedirler.

Örneğin Etiyopya için otonomi ve prestij ön sırada olabilirken, İsveç için öncelikli dış politika hedefi refah olabilir. Türkiye için güvenlik ön planda iken ABD için hegemonya öncelikli olabilir. Ayrıca bu sıralama devletlerin karşılaştıkları farklı durumlarda değişebilir. Hatta aynı durum karşısında zaman ve koşullara bağlı olarak farklılık gösterebilir. Örneğin AB- Türkiye İlişkilerinde otonomi veya refah öncelik kazanabilirken, Türkiye'nin Ortadoğulu komşularıyla ilişkilerinde güvenlik öncelik kazanabilmektedir.

Devletler dış politikaya ilişkin söz konusu hedeflerini gerçekleştirirken farklı yöntem ya da araçlar da kullanırlar. Günümüzde bu, dış politikada yalnızcılık politikası, bağlantısızlık politikası, ittifak ve koalisyonlar oluşturma politikası gibi üç ana başlık sıralanabilir. Bu genel stratejilerden en sık kullanılan ise ittifak ve koalisyonlar oluşturma politikasıdır.¹⁶

Önceden de ifade edildiği üzere devletlerin dış politika araçlarından birini benimsemesi, gerek kendi gerekse uluslararası sistemin koşulları tarafından etkilenmektedir. Örneğin bir devletin yalnızcılık ya da bağlantısızlık politikası izlemesi iki kutuplu sistemde oldukça zordur.¹⁷

Devletlerin dış politika seçeneklerinden birini tercih etmesinde ülkelerdeki karar mekanizmalarının dış politikayı ve diğer devletlerin davranışlarını algılayışı da önem kazanmaktadır. Örneğin, NATO 1949 yılında kurulduğunda Türkiye'nin bu kuruluşu üye olmaya çalışmasının en önemli nedeni, SSCB'yi kendisi için bir tehdit olarak algılamasıydı. Güvenlik amacıyla, Türkiye NATO örgütlenmesine ittifak yolu ile dahil olmuştur.¹⁸

Devletlerin davranışlarını belirleyen ana etkenler ya da uyarılarla beraber bunların neden olduğu dış politika araçları üzerindeki bu genel ifadelerin yanında uluslararası sistemde oynanan oyunun aktörlerinden de bahsedilmesi gerekmektedir.

¹⁶ Sönmezoğlu, a.g.e, s.105

¹⁷ Arı, a.g.e, s.261

¹⁸ Arı, a.g.e, s.264

Uluslararası ilişkilerin, sisteme yansması ve bunların sonuçları aktörlerin politikaları ile somutlaşmaktadır.

Özellikle yirminci yüzyıldaki gelişmeler uluslararası ilişkilerin ve uluslararası politikanın niteliğini önemli ölçüde değiştirmiştir. Hükümetlerin kontrolü dışında oluşan ve devletleri doğrudan temsil etmeyen oluşumlar devletlerin dış politikalarını etkileyebilmektedir.¹⁹

Ülkelerin askeri gücü, onu besleyebilecek yeterli zengin kaynaklara dayanmaktadır. Bu kaynakların da ancak verimli bir ekonomi teknolojik üstünlük ile sağlanabileceğini belirten Paul Kennedy, büyük güçlerin yükselişlerini ve çöküşlerini ele alan çalışmasında, “uluslararası sistem içerisindeki çeşitli imparatorlukların ve devletlerin yükselişleri ve çöküşleri, zaferi her zaman en büyük maddi kaynaklara sahip olan tarafın” kazandığını ifade etmektedir.²⁰

Bu çerçevede ele alındığında, ülkelerin sahip oldukları ekonomik gücün en az askeri güç kadar önemli olduğu ve enerji kaynaklarının her iki gücün gelişiminin bir gereği olması yanında aynı zamanda etki gücü açısından da artık toplumun bir aracı haline geldiği görülmektedir. Bu noktada, devletlerin var olma ve varlığını sürdürebilme yolundaki stratejik yaklaşımı, enerji kaynaklarının kontrolünü sağlama ve enerjiyi en etkin bir biçimde kullanılması artık iç içe geçmiş durumdadır.²¹ Ekonomik gelişmenin temel girdisi olan enerji bu noktada devletin kendi varlığı ve güvenliğini sağlamada temel unsur haline gelmiştir. Bu durum devletlerarasında rekabeti doğurmakla birlikte kimi zaman şiddet kullanımını da kaçınılmaz hale getirmektedir.

Ülkelerin enerji üreticisi ya da tüketicisi olma durumunda güvenlik tanımı değişiklikler göstermektedir. Petrol tüketicisi konumunda olan bir ülke enerji arz güvenliğini önemserken; üretici ülke enerji talebi güvenliğini önemsemektedir. Ayrıca

¹⁹ Ibid ,s.40

²⁰ Paul Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükselişleri ve Çöküşleri: 1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar**, Çev. Birtane Karanakçı, 6. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1996, s. 172

²¹ Muhittin Demiray, İsmail Hakkı İşcan, “Uluslararası Sistemde Güvenlik Kavramının Değişimi Ekonomik ve Jeopolitik Arka Planı”, **Dumlupınar Dergisi Sosyal Bilimler Dergisi**, Kütahya, Sayı 21, Ağustos 2008, s. 157

ülkelerin güvenlik algısı, ülkelerin enerji çeşitliliği bazında da farklılıklar göstermektedir.²²

Günümüz konjonktürel yapısıyla hiç bir ülke ya da bölge kendi başına enerji güvenliğini sağlayamayacağından büyük ülkeler uzun yıllar bağımlı oldukları üretici ülkelerin üzerinde yaptırımsal politikalar geliştirmeye devam edecektir.²³ Uluslararası sisteme yön veren devletler kendi ekonomik geleceklerini garanti altına almak için doğal kaynakların bulunduğu bölgelerin istikrarının olması ve kendi ulusal çıkarları doğrultusunda teminin sağlanmasına yönelik stratejiler geliştirmektedirler.

Günümüz güvenlik algısı devletlerin sınırlarını da aşan ve ancak küresel bir işbirliği ile çözülebilecek sorunlardır. Bunun anlamı, uluslararası sistemde aktör olgusunun değişen veya gelişen mahiyetidir.

1.3 Dış Politika Araçları

Ülkelerin savaş ya da barış ortamlarında, diğer ülkeler ile olan ilişkilerini düzenlemek için izledikleri düşünce ve davranışlar bütününe dış politika demek mümkündür. Ülke coğrafyası, ekonomik yapısı, tarihi, kültürü güncel şartların durumu bir devletin dış politikasını belirlemede önemli rol oynarken aslında dış politikanın belirlenmesinde en önemli faktör “ulusal çıkar”dır. Her bir ülke için ulusal çıkar farklı anlam taşıdığından dolayı dış politikalar da farklıdır.

Devletler dış politika faaliyetleri yürütürlerken birçok dış politika enstrümanından faydalanmaktadırlar. Önceleri yani imparatorluklar ve krallıklar döneminde devletlerarası ilişkilerde genelde kullanılan temel yöntem savaştı. Devletlerarası ilişkilerde işbirliği, tanıtım ve diplomasi gibi unsurlara rastlamak mümkün değildi. Bu dönemde devletlerarası ilişkilerde kullanılan temel araç savaştır. Bir devlet diğerine ganimet elde etmek, topraklarını genişletmek ya da o devletin kendisine karşı olan tehdidini ortadan kaldırmak için savaş yolunu denemekteydi.²⁴

²² Ibid., 8.

²³ Volkan Ş. Ediger, Ediger, **Osmanlı'da Neft ve Petrol**, 2. Baskı, Ankara: ODTÜ Yayınları, 2006, s., 43

²⁴ Mustafa Aydın, “Uluslararası İlişkilerin Gerçekçi Teorisi”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Yıl:1, Sayı:4, İstanbul, 2004, s., 43

Bugünkü anlamıyla dış politika ilişkilerinin gelişmesi ise, 1668 Westphalia antlaşmasından sonraya rastlamaktadır. Bundan önce önemle belirtilmesi gerekir ki, dış politika olgusunun kurumsallaşması ve bugünkü anlamıyla ele alınmaya başlaması ulus devletlerin ortaya çıkışı ile gelişmiştir.²⁵

Ve bu tarihten itibaren temel olarak diplomasi faaliyetlerinin artış gösterdiği söylenebilir. Geleneksel olarak dış politika araçları modern ulus devletlerden itibaren diplomasi, antlaşmalar, savaşlar, elçilikler ve ittifaklar aracılığı ile sürdürülmüştür. Dış politika araçları da devletlerin dış politika hedefleri ve stratejileri gibi çeşitlidir. Dış politikanın temel araçları diplomasi ve savaş iken bunların yanında propaganda, kültürel faaliyetler, ekonomik güç ve iç işlerine karışma gibi araçlar da kullanılabilir.

1.4 Realizm Perspektifinde Dış Politika

1.4.1 Realizmin Önergeleri

Realist teori, modern uluslararası ilişkiler düşüncesinde, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından disipline egemen olan idealist görüşün, İkinci Dünya Savaşı'nı engelleyememesi/öngörememesi üzerine gelişen; birey ve devletlerin siyasi davranışlarının ve uluslararası politikanın anarşik yapısının nasıl düzenli bir yapıya dönüştürülebileceği tartışmasında self determinasyon, ortaklaşa güvenlik, demokratikleşme, ortak hukuk yapılarının oluşturulması ve bireyin rasyonelliğini vurgulayan liberal bakış açısının eleştirisi ve alternatifi olarak ortaya çıkmıştır.²⁶

Uluslararası politika alanında özellikle 1940'lar ile 1970'ler arasındaki çalışmaların ağırlık noktasını oluşturan klasik realist yaklaşımda güç kavramı ve bu bağlamda ulusal güç ve insan unsuru merkezi bir öneme sahiptir. Siyasal gerçekçilik adı verilen realist paradigmanda gerek uluslararası çatışmaların sonucunun belirlenmesinde gerekse diğer devletlerin davranışlarını etkileme konusunda devletlerin sahip olduğu kapasiteler büyük önem taşımaktadır.²⁷

²⁵ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği**, İstanbul: Alfa Yayınevi, 2003 s. 43.

²⁶ Aydın, a.g.e, s.44-46.

²⁷ Arı, " **Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği**" s.163

Realist yaklaşımı benimseyen yazarlar her ne kadar devletin kapasitesi ile askeri gücü özdeşleştirirler de genelde ulusal gücün öğelerinin askeri olmayan unsurları da kapsadığını kabul etmektedirler.²⁸ Ayrıca bu topluluk idealizmin normatif temellerini (hukuk, etik değerler, adalet arayışı) reddederek uluslararası politika biliminin oluşturulması için odağın, devletlerarası ilişkileri belirleyen faktörler olması gerektiğini ileri sürmüştür. Onlara göre bu faktörler; güç peşinde koşmayı ve ulusal çıkarları anlatır ve devletler dış politikalarını ve dünyadaki gelişmeleri etkileme konusunda karşılaştıkları sınırlamaları daha gerçekçi şekilde anlayabilirler.

Realistler uluslararası ilişkileri neredeyse tamamıyla devletlerarasındaki güç ve çıkar mücadelesi olarak görmüşlerdir. Uluslararası hukuk ve örgütlerin etkisi mümkün olan uluslararası işbirliğinin çapı konularında pek az iyimserdirler. Ayrıca, devletin temel yükümlülüğünün uluslararası toplum kavramına değil, kendine olduğunu belirtmişlerdir.²⁹

Uluslararası sistemde realist teorinin ana önermelerini, basitleştirme riskini göze alarak, değerlendirecek olursak,³⁰

—*İnsan Doğasına Kötümser Yaklaşım*: Bireyler doğaları gereği sadece kendilerini düşünen bencil varlıklardır ve buldukları çevreye egemen olmak için sürekli güç elde etme çabasındadırlar. İnsan, bireyden topluma, toplumdaki devlete ve oradan da sisteme, yani özelden genele yorumlandığında, doğasının bir tür yansıması olarak görülmektedir.

—*Ulusal Güvenlik Kavramına Verilen Önem*: Uluslararası sistemin en temel ve önemli aktörü devlettir. Devletlerde rasyonel aktörler oldukları için öncelikli amaçları güvenlik ihtiyaçlarını gidermektir. Bu nedenle uluslararası sistem doğası gereği çatışmacı bir yapıya sahiptir. Ulusal güvenlik ve çıkarlarını maksimize etmek isteyen devletlerin çatışması kaçınılmazdır.

²⁸ Ibid ,s.164

²⁹ Aydın,a.g.e ,s.36

³⁰ Ibid ,s.37

—*Devlet Bütüncül Bir Aktördür*: Analitik açıdan realizm devleti metaforik açıdan bir zarla çevrelenmiş varlık olarak ele almıştır. Yani realist devlet, dünyaya karşı birleşmiş-bütünleşmiş tek bir birim gibi davranır.

Realizm, devleti uluslararası ilişkilerin temel aktörü olarak kabul ederek, uluslararası ilişkiler ve politikayı devletlerarasındaki mücadele süreci olarak görmektedir. Devletin yekpare ve bütüncül bir aktör olduğunu varsayan realistler devlet içi dinamikleri göz ardı etmişlerdir. Konular arasında hiyerarşi gözeterek askeri ve güvenlik konularına öncelik veren realist teoriler için gücün maksimizasyonu temel amaçtır.³¹

Realistlere göre devlet, uluslararası sistemde temel aktördür. Realistler, zaman zaman bürokratik oluşumlar, hükümet dışı ya da ulus-ötesi kurumların devletin çeşitli kararlarına aykırı davranabileceklerini göz ardı etmez. Fakat realistlere göre bu ancak çıkarların devlet tarafından kontrol edilmeyi gerektirecek kadar önemli görülmediği durumlarda ortaya çıkmaktadır.

Yukarıda ifade edildiği üzere, realizme göre devletler, uluslararası politikanın temel aktörleridir. Çok uluslu şirketler, uluslararası çevre örgütleri ya da insan hakları örgütleri gibi ulus aşırı örgütler aktör olarak kabul edilmedikleri gibi, NATO veya BM gibi uluslararası örgütler de, üyesi olan devletlerden ayrı bir varlıkları ve egemenlikleri olmadığı gerekçesiyle aktör olarak kabul edilmemektedir³².

Yalnız otonom, egemen ve bağımsız hareket edebilme yeteneğine sahip siyasal varlıklar olarak gördükleri devleti tek uluslararası politika aktörü olarak kabul ederler. Realizmle ilgili ana noktalar ifade edildiği üzere incelenirken, devletin temel aktör olma rolünden hareketle, realizmin uluslararası aktör olgusuna nasıl yaklaştığını incelemek gerekmektedir.

Öncelikli devlet merkezli sistemde güç mücadelesi olarak tanımlanan ve açıkça iç ve dış politikaların birbirinden ayrılabilirdiği model, 1960'lı yıllardan itibaren yerini daha karmaşık bir uluslararası sistem modeline bırakmıştır. Yani, yapıda sayıları hızla

³¹ Arı, “Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği” s.164

³² Ibid,s.167

artan devlet ya da devlet-dışı aktörlerle birlikte, iç politikanın dış politika üzerindeki etkisi daha açık olarak ortaya kondukça, realist teoride belirgin şekilde tanımlanmış iç ve dış politika ayrımı giderek muğlaklaşmıştır.³³

Realist teori, uluslararası ilişkilerdeki aktör kavramını devlet merkezli olarak incelemiştir. Toplumdaki bireyler, devletin sınırları içinde yaşanan çıkar grupları yani iç politikaya ait unsurlar ve uluslararası sistemdeki organizasyon ya da kuruluşlar, devlete bütüncül (eşsiz aktör – unique actor) bakış açısı nedeniyle önem verilmemiştir. Bu bağlamda, devletlerin dış politikaları, iç politika ya da uluslararası örgütlerin etkisi ile değil devletlerin ulusal çıkarları tarafından belirlenmektedir.

Uluslararası organizasyonların parçası devletler olduğu için, bu kuruluşların devletlerin çıkarlarından bağımsız hareket etmeleri mümkün olmamaktadır. Uluslararası işbirliğinin gerçekleşmesini uluslararası anarşi varsayımı çerçevesinde istisnai bir durum olarak gören realizmin var olan kurumsal işbirliği girişimlerinin etkisini küçümsediği bir gerçektir.

AB, NATO, GATT ve benzeri kurumsal yapıların ve bölgesel ticaret olanaklarının uluslararası işbirliğini geliştirdiğine dikkat çekilmektedir. Oysa realizmin varsayımları benimsenecek olursa, dış politikada rasyonel davranan devletler, uluslararası işbirliğine katkısı olmayacağını bildikleri halde bu kurumların ortaya çıkmasını sağlarlarken bu gerçeklik rasyonellik ilkesi ile çelişmektedir. Çünkü bu tür organizasyonlara tahsis edilen onca kaynağın hiçbir yarar beklemeksizin oluşturulması şayet devletler rasyonel davranan birimler ise açıklanması mümkün değildir³⁴.

Önceden de belirtildiği üzere uluslararası ilişkilerin önemli tartışma konularından biri aktörlerin uluslararası sistemdeki etkinliği ve devletlerin dış politikasına etkisidir. Özellikle soğuk savaş sonrası dönemle birlikte bölgesel işbirliğinin hız kazanması, uluslararası örgütlerin sayısının ve görece etkinliğinin artması, realist teorinin devlet merkezli aktör algılayışının sorgulanmasına neden olmuştur.

³³ Aydın, a.g.e, s.59

³⁴ Arı, “Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği” s 211

Uluslararası örgütler, devletlerin katılımıyla somutlaşmış birimler olsalar da ülkelerin dış politikalarını etkilemektedirler. En azından realizmin ulusal çıkarları maksimize etmek için uluslararası sistemde bağımsız hareket edebilen devlet algılayışını tamamıyla benimsemek mümkün görünmemektedir.

1.4.2 Realizm Bağlamında Devlet ve Uluslararası Sistem

Devletlerin karşılıklı ilişki biçimleri, etkileşimleri ve dış dünyanın yapısı uzun süre gözleme tabi tutulduğunda, bunlar arasında bir düzen bulunduğu görülür. Devletlerin bu davranış kalıplarının ve ilişkilerinin niteliği, tarihsellik ilkesi gereğince dünyada o dönem var olan devlet sistemi ile yakından ilgilidir. Uluslararası alanda devlet sisteminde görülen bu düzenli davranış kalıplarının oluşturduğu yapıya “uluslararası sistem” denilmektedir.³⁵

Belirli kurallara göre hareket eden ve aralarında düzenli ilişkiler bulunan parçaların (devletlerin) oluşturduğu bütün olarak tanımlanabilecek sistem, bugün anladığımız şekline Westphalia ile kavuşmuştur. 1815 Viyana Kongresi'nin diplomasi açısından önemi ise, yeni bir uluslararası düzen oluşturulması amacıyla Avrupa uyumunun oluşturulmaya çalışılmasıdır. Bu ise, büyük oranda güç dengesi sistemine dayanmaktadır. Bunun dışında en bariz örneği ile soğuk savaş yıllarında gördüğümüz iki kutuplu sistem ve tek bir devlet hegemonyasına dayalı sistem olan tek kutuplu sistem de devletlerin diplomatik davranışlarını doğrudan etkilemektedir.

Uluslararası ilişkilerde sistem yaklaşımını kullanan birçok araştırmacı olmuştur. Ancak M. Kaplan'ın yaklaşımı, en bilinen ve en çok kabul edilen sistem türleri olarak literatürde yerini almıştır. Kaplan, sistemde örgütleniş durumu ve sayısal verileri kullanarak altı adet uluslararası sistem modeli ortaya koymuştur. Bunlar güç dengesi sistemi, gevşek iki kutuplu sistem, sıkı iki kutuplu sistem, evrensel sistem, hiyerarşik sistem ve son olarak birim veto sistemleridir.

Güç dengesinde sistem, “sistem revizyonist” devletlerin statükocu güçlerin güvenliğini tehdit etmeye başladığında gündeme gelir. Bu sistemde, yenilen devletlerin ortadan kaldırılması yerine onun sisteme tekrar alınması amaçlanır. Devletlerarasında

³⁵ Mehmet Gönlübol, **Uluslararası Politika**, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1990, s.33.

gücün dengelenmesi ya ağır tarafın hafifletilmesi ya da hafif tarafa ağırlık verilmesiyle olur. Bunun için kullanılan bazı yöntemler, böl ve yönet, silahsızlanma ve ittifaklar ve koalisyonların kurulmasıdır.³⁶

17. ve 18. yüzyılda güç dengesi politikası izleyen devletlerin amacı, kendi hareket serbestliklerini en üst düzeyde tutmak olmuştur. Amaç barışı korumaktan çok, olası saldırılara karşı Avrupa devletlerinin bağımsızlık ve hükümdarlıklarını korumaktır. Bu politika bir bakıma başarılı olmuştur. Nedeni ise, bağımsız dış politika izleme yeteneğine sahip çok sayıda devletin uluslararası sistem içerisinde bulunmasıdır. Bu sistemde, devletler serbestçe bir ittifaktan ötekine geçebilmekteydi. Hele din savaşları bittikten sonra, kendilerini katı dış politika kalıpları içine sokacak ideolojilerin de olmaması, güç dengesi politikasının izlenmesini kolaylaştırmıştır.³⁷

İki kutuplu sistemde, dünya çapında hakim iki bloğun çevresinde kümelenmiş devletler topluluğu bulunmaktadır. Devletin davranışları, büyük oranda sistemin özelliklerini de yansıtmaktadır. Ancak genel geçer görüşe göre, iki kutuplu sistemde aktör sayısının az olması ve ideolojilerin belirleyici olması nedeniyle, bu sistemde devletlerin davranışlarının bağımsızlıktan uzak olduğu ve sistemde istikrarsızlığın bulunduğu savunulmaktadır. İki kutuplu sistem gevşek ve sıkı iki kutuplu sistem olarak iki alt başlıkta incelenmektedir ve sıkı iki kutuplu sistemin 1950'lerin başında görüldüğü, 60'larda başlayan yumuşama ile beraber sistemin gevşek bir nitelik kazandığı kabul edilmektedir.

Sıkı iki kutuplu sistemde, aktör sayısı daha azdır ve bütün aktörler bloklardan birine üyedir ya da taraftır. Bu tür sistemlerde bloksuz aktörler ve evrensel aktörler ya yoktur ya da önemli bir etkileri görülmediği için yok sayılmaktadır. Bu tür sistemlerde bütünleştirici ve arabulucu rol ya hiç görülmez ya da etkileri çok zayıftır. Bu nedenlerden dolayı sıkı iki kutuplu sistemleri çok istikrarlı ve bütünleşme derecesi yüksek bir sistem olarak düşünmek mümkün değildir.³⁸

³⁶ Sönmezoğlu, a.g.e, s. 260.

³⁷ Oral Sander, **Siyasi Tarih:1918-1994**, Ankara: İmge Kitabevi, Ankara, 1994 s.89.

³⁸ Arı, "Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği" s.109.

Tayyar Arı'ya göre ise iki kutuplu sistemler, her zaman daha güvenli ve istikrarlı bir görünüm sağlamaktadır ve 1945 sonrası yaşanan soğuk savaş, buna en iyi örnektir. Bu yapı içerisinde, her iki blok da kendi etki alanlarında istikrarı ve güvenliğini sağlarken, karşı bloğun güvenlik kuşağında giriştiği eylemlere de karışmamaktaydı. Ayrıca, iki kutuplu sistemde nükleer silahlar ve savaşların tırmanma olasılığı içermesi tarafların çatışmaları kontrol altında tutmalarına ve durdurmalarına yol açmaktaydı.³⁹

İki kutuplu bir uluslararası sistemde, kendisini tehdit altında gören ve savunma olanakları bulunmayan bir devletin yalnızcılık veya bağlantısızlık politikası izleyerek beklediği güvenliğe kavuşması da çok zordur.⁴⁰ Bu durumun en iyi örneği, II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da irili ufaklı birçok ülkenin tarafsızlık politikası izlemek yerine, kamplardan birine dahil olarak kendi güvenliğini garanti altına alma çabasıdır. Yine bu dönemde, kendisini tarafsız olarak ilan eden devletlerin hiçbirisi, tam olarak tarafsız kalamamış, dönem içerisindeki gelişmelere bağlı olarak bloklardan birisiyle işbirliğine gittikleri de görülmüştür.

“Hiyerarşik” sistem ya da tek kutuplu olarak nitelenen sistem, tek bir devletin hakimiyetini belirtmektedir ve 1990'lı yılların başında ABD ve onun öncülüğünde NATO politikaları nedeniyle, hakim görüntünün tek kutuplu bir yapı sergilediği savunulmaktadır. Ancak, özellikle ileriki bölümlerde inceleyeceğimiz gibi soğuk savaş sonrası ABD'nin başvurduğu diplomasi ve buna diğer aktörlerin tepkisinin, tam olarak tek kutuplu değil, başka aktörlerin de etkinliği ile çok kutuplu olduğu görüşleri de mevcuttur. Ancak burada bir parantez açmak gerekirse, özellikle 11 Eylül sonrası dönemde (Bush yönetimi) ABD, çok taraflı diplomasi ile ülkeleri yanına çekmeye çalışsa da tek bir askeri ve siyasi güç şeklinde kendi çıkarlarını mutlak olarak uygulayan ülke tablosu çizmiştir. Son yıllarda ise özellikle Orta Asya'da Rusya'nın bu politikaya karşı çıkışı söz konusudur.

³⁹ Ibid, s.130

⁴⁰ Gönlübol, **Uluslararası Politika**, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1990, s.61.

1.5 Bir Dış Politika Olgusu Olarak Enerji

Tarihsel süreç içerisinde enerji kaynakları insanlar ve insanların oluşturduğu siyasal bir yapı olan devletler için önem kazanmaya başlamıştır. Enerjinin kapsamı ve önemi arttıkça ülkelerin iç ve dış politika amaç ve hedeflerinde daha da önemli hale gelmiştir. Enerji öncelikle ekonomik olarak değerlendirilirken zaman içinde siyasal hedeflerle bağlantılı olarak ele alınmıştır.

Enerji günümüzde siyasal bir olgu mudur şeklindeki bir soruya, üzerinde fazla düşünülmeden verilecek cevap evet olacaktır. Son yıllarda doğalgaz ön plana çıksa da petrol uluslararası ilişkilerin temel siyasal enstrümanlarından biri haline gelmiştir. Şüphesiz enerji (özellikle petrol) devletlerin uluslararası ilişkiler alanında ekonomik ve stratejik çıkarları için kullandıkları bir araç haline dönüşmüştür.

Stratejik açıdan petrolün öne çıktığı ilk örnek olarak İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem olarak gösterilebilir. Bu dönemde enerji kavramı için uluslararası sistemde artık yeni bir dönem başlamıştır. Savaş yıkıntılarını üzerinden atmaya çalışan Avrupa ve sömürgecilikten kurtulan yeni bağımsız devletler ile oluşan yeni coğrafya, savaştan sonra güçlenerek çıkan ABD ve Sovyetler Birliği için yeni politik oyun alanı olmuştur. Sovyetler Birliği daha çok sıcak denizlere ulaşmanın yollarını zorlarken, ABD oluşan yeni coğrafyada Sovyet yayılcılığına karşı savunma sisteminin oluşturulmasına yönelmiştir. ABD'nin savunma alanı özellikle Türkiye'nin de içinde bulunduğu zengin petrol kaynaklarının yer aldığı Orta Doğu Bölgesi üzerine yoğunlaşmıştır.

Petrolün siyasal bir araç olarak kullanılmasının ilk örneği ise 1973 ve 1979'daki petrol krizleri olarak gösterilebilir. Bu noktada belirtmek gerekir ki, günümüzde enerjinin siyasal ve stratejik önemini yansıtan en önemli enerji kaynağı petroldür. 1970'li yıllarda petrol ihraç eden ülkelerin petrol fiyatlarına yaptığı aşırı fiyat artışları ve uyguladıkları ambargo niteliğindeki kısıtlamalar özellikle gelişmiş ya da sanayileşmiş ülkeleri zor durumda bırakmıştır. Öyle ki dünya çapında önemli bir

ekonomik kriz yaşanmış ve ardından ülkelerde ekonomik korumacı eğilimler (neo merkantilizm) ağırlık kazanmıştır.⁴¹

Sanayide dışa bağımlı ülkeler (ABD, İngiltere, Fransa gibi) enerjinin özellikle petrolün önemini anlamışlardır. Söz konusu kısıtlamaların ülke ekonomilerine zarar verdiğini ve petrolün kısıtlanması haline nasıl bir kriz yaşayacaklarını fark eden ülkeler alternatif enerji kaynakları yaratmaya yönelmişlerdir.

Bu bağlamda petrol, günümüzde devletlerin (hem üretici hem de tüketici) dış politikalarına yön vermektedir ve bu devletlerin onu karşı ülke ya da kendi çıkarları için kullanması söz konusudur. Günümüzde petrol olgusunu sadece ekonomik olarak algılamak konuya sınırlı bir yaklaşım olacaktır.

Benzer biçimde günümüzde boru hattı jeopolitiği de gelişmiştir. Özellikle soğuk savaş sonrasında Hazar ve Kafkas petrol ve doğal gazının Avrupa ve diğer bölgelere ulaştırılması konusunda ülkeler arasında rekabet başlamıştır. Çünkü petrol ya da doğalgaz boru hattının geçtiği ülkeler bu süreçten ekonomik olarak yararlanacağı gibi bu ülkelerin siyasi ve jeopolitik önemi daha da artacaktır.

Soğuk Savaşın bitmesiyle ABD'nin dünyadaki “başat” olma durumu, Orta Doğu bölgesinde kendini hissettirmiştir- Ancak, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Merkezi Türkistan ve Kafkasya'daki petrol-doğalgaz kaynakları üzerine, Rusya Federasyonu ile ABD arasında yeni bir rekabetin ortaya çıktığı görülmektedir.⁴²

Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemdeki en önemli değişim sistemde öncü konumda yer alan güçlerin güvenlik algılamalarında meydana gelen yapısal değişiklik olduğunu söylemek mümkündür. Soğuk Savaş döneminde ideolojik temelli ve nükleer silahların çevresinde oluşturulan karşılıklı blokların ve onların savunma paktlarının (NATO ve Varşova Paktı) oluşturduğu çift kutuplu sisteme dayanan güvenlik stratejisi; Soğuk Savaş sonrası küreselleşme adı altında başta ABD olmak üzere Avrupa ülkeleri eksenli ekonomik güce dayanan, demokratik ve kültürel değerlerin evrensel düzeyde

⁴¹ Gökhan Ürün, “Petrol Piyasalarının Yapısı, Petrolün Etkileşim Ağları ve petrol Şirketleri Arasındaki Rekabet Ortamı”, **Avrasya Dosyası: Enerji Özel**, Cilt:9, Sayı:1, Bahar, 2003, s.111-112

⁴² Ibid, s.112-114

sağlanması esas alınması olmuştur.⁴³ Bu kapsamda enerji kaynaklarının ekonomik gelişim sürecindeki etkinliği ile ülkelerin uluslararası düzeydeki güvenlikleri ve enerji kaynakları arasındaki doğrudan ilişkinin varlığı bir gerçektir.

1970'lerden sonra enerji diplomasisinin ana teması, petrol üreticisi ve petrol tüketicisi ülkeler arasında yaşanan mücadele olmuştur. Bu dönemde, üretici ülkeler tarafından kurulan Petrol Üreten Ülkeler Teşkilatı (OPEC) ve tüketici ülkeler tarafından kurulan Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) dikkat çekicidir. Enerji diplomasisi sahnesinde bu defa örgütlerle mücadele döneminin gündeme geldiği gözlemlenmektedir. Özellikle üretici ülkelerin birbirleri ile giriştikleri mücadelelerin ve aralarındaki güven bunalımlarının bu doğrultuda önemli olduğunu görülmektedir.⁴⁴

Sonuç olarak, bugünkü uluslararası ilişkilerde ve uluslararası ekonomi politikasında, “enerji diplomasisi” kavramı çok önemli bir yere sahiptir. Soğuk savaşın yaşandığı yıllarda dünya ülkelerinin birinci önceliği askeri güvenlikti. Bugün ise dünya devletlerinin birinci önceliği enerji arz güvenliği bağlamında enerji politikaları veya başka bir deyişle enerji diplomasisidir. Soğuk savaşın önemli aktörü SSCB'nin devamı olan Rusya Federasyonu son on yılda enerji diplomasisini yeniden ele almıştır ve bugün elindeki en önemli gücü olan enerji kaynakları ile soğuk savaş yıllarındaki yerini daha güçlü temellerle alma yolunda ilerlemektedir.⁴⁵

“Soğuk savaş sonrası” kavramı 11 Eylül olaylarına kadar günümüz uluslararası ilişkiler tartışmalarında en çok kullanılan terim olmuştur. Her konuda yapılan yorumların mutlaka buna atıf yapılarak yorumlandığı bu geçiş döneminin en önemli tartışma konusu ise; iki kutuplu sistemin yerini, ABD hegemonyasına mı, yoksa çok merkezli bir uluslararası yapıya mı bıraktığıdır. Görünürde, birkaç güç odağının politika ürettiği varsayılsa da, ABD'nin tartışılmaz askeri üstünlüğünün dünyanın her yerine müdahale edebilecek konumda olması, tek kutuplu bir uluslararası sistem yaşadığımızın en önemli kanıtı sayılmaktadır.

⁴³ Demiray, a.g.e., s.166.

⁴⁴ Deniz Altınbaş, “Avrupa, Enerji’de Rusya’ya Bağımlılığını Kırmaya Çalışıyor”, **Stratejik Analiz Uluslar arası İlişkiler Dergisi**, Ankara, Haziran 2006.

⁴⁵ Ibid, s.34-37.

Soğuk savaş sonrası dönemde enerji alanında gelişmeleri doğrudan ya da dolaylı olarak belirleyen temel olaylar; SSCB'nin yıkılışının ardından Orta Asya ve Kafkas Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmaları ve Rusya'nın bölgeye çeşitli müdahaleleridir. Buna bağlı olarak özellikle petrol ve doğalgaz konusundaki çıkarları itibariyle başta AB ve son yıllarda bölgeye artan ilgisi nedeniyle AB'nin Rusya ile mücadelesi söz konusudur. Günümüz uluslararası sistemini, siyasi-askeri, ekonomik ve teknolojik açılardan tek düzeyde ele almak mümkün değildir. Askeri ve siyasi açıdan ABD'nin üstünlüğünün tartışılmayacağı sistemde, ekonomik ve teknolojik parametreler açısından durum farklı olup, çok kutuplu bir yapı varlığını sürdürmektedir. Özellikle AB ülkeleri, Japonya ve Çin, ekonomik olarak ABD karşısında sistemde diğer güçler olarak yerlerini almışlardır. Belirtildiği üzere enerji konusunda rekabet eden aktörler ilerleyen konularda değerlendirilecektir. Bu aşamada, Soğuk Savaşın ardından yaşanan en önemli gelişme, iki kutuplu sistemin tersine bölgede rekabet eden güçlerin fazlalığıdır.⁴⁶

Soğuk Savaş sonrası dönemde değişen dünya koşulları ile birlikte özellikle bölgeselleşme hareketleri ve işbirliği süreçleri de enerji politikalarında etkili olmuştur. Dünyanın demir bir perde ile ikiye ayrıldığı ve birbirlerine üstünlük mücadelesi yapan iki gücün bulunduğu bir ortamdan çıkmıştır ve artık işbirlikleri ile çeşitli siyasi ve ekonomik amaçların daha rahat takip edildiği bir dünya söz konusudur. Örneğin Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, Avrupa Birliği, Şanghay İşbirliği örgütü gibi kurumlar kendi enerji politikaları olan ve bunları uluslararası alanda korumaya çalışan örgütlerdir. Görüldüğü üzere ilgili sürece devletler yanında uluslararası örgütler de taraf olmaktadır. Bu ise realizmin tek aktör olarak devletleri gören yaklaşımı ile ters bir durumdur.⁴⁷

Petrol ve doğalgaz konusu bağlamında, bu denli önemli bir rekabet yaşanırken ve devletler kendi saflarını belirlemek isterlerken, diğer güçlerin konum ve çıkarlarına göre kendi politikaları ile uyumlu davranabilecek ülkeler belirlemektedirler. Günümüz dış politikasında bu olgu “stratejik ortak” ve “stratejik işbirliği” kavramları ile anılmaktadır.

⁴⁶ Ürün,a.g.e, s.112-114.

⁴⁷ Ertan Efeğil, “Washington’un Hazar Havzası Politikası ve Türkiye”, **Avrasya Dosyası**, Sayı 5., 2005, s.19-193.

Stratejik işbirliği, ülkelerin enerji, boru hattı gibi konularda olduğu gibi kendi çıkarlarının gerektirdiği her alanda birlikte hareket etmek anlamında kullanılmaktadır. Ülkeler bu şekilde ortaklıklarla rakiplerine karşı güçlü bir pozisyon elde etmeye çalışmaktadırlar. Geçmişteki sorunlar sadece bir devletin kendi sınırları içinde yaşanırken ve kendi çözebileceği sorunlar gibi görünürken günümüzde birden çok ülkenin işbirliğini gerekli kılmaktadır. Enerji politikalarında da küreselleşmenin etkileri söz konusudur. Örneğin, Orta Asya ve Kafkasya enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara açılması için son on yılda petrol-boru hatları da gündeme gelmiştir.⁴⁸

Yukarıda söz edilen örnek ülkeler konuya giriş yapmak ve enerjinin günümüz dış politikasındaki önemini vurgulamak için değerlendirilmiştir. Sonraki bölümlerde ABD ve Rusya mücadelesi realizm perspektifinden incelenirken tekrar ve ayrıntılı olarak değinilecektir. Ancak bu noktada ilgili sürece ne kadar ülkenin müdahil olduğunu görmekte konunun anlaşılması için önemlidir.

Konunun küreselleşme ile ilgili boyutu ise, söz konusu boru hatlarının birden çok ülkenin sınırlarından geçmesi zorunluluğu sebebiyle aralarında sorunlar bulunan devletleri bile işbirliğine itmektir. Ülkeler küresel enerji pazarlarında siyasal olarak söz söylemek ve bu süreçten yararlanmak için politikalarını ilgili süreçle uyumlu hale getirmektedirler. Bu bağlamda günümüzde ABD ve AB ile Rusya ve Çin yaklaşması, ilgili rekabetteki güç dengeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu noktada asıl önemli olan ilgili bölgede ABD ve Rusya mücadelesidir.

⁴⁸ Mehmet Seyfettin Erol ve Çiğdem Tunç, “11 Eylül Sonrasında ABD’nin Küresel Güç Mücadelesinde Orta Asya”, **Avrasya Dosyası Küresel Değerlendirme Özel**, Sohbahar 2003, Cilt: 9, Sayı: 3, s. 5-12.

2 BÖLÜM: ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE ORTA ASYA

2.1 Orta Asya Jeopolitiği

Jeopolitiği coğrafi politika, coğrafyaya dayanan politika, coğrafyanın yönlendirdiği politika şeklinde anlamak mümkündür. Coğrafya, politika ve jeopolitik aynı ailedendir. Jeopolitik ile coğrafyanın bağıni siyasi coğrafya gerçekleştirmiştir. Yani coğrafyadan jeopolitiğe geçiş siyasi coğrafya üzerinden olmuştur. Bir başka yazar da bu noktaya şöyle değinmiştir; jeopolitik; coğrafyanın siyasi olarak yorumudur ve bu yorum yapılırken tarih, söz konusu coğrafyadaki insan yapısı, nüfusun özellikleri, kültürel değerleri, kişilerin hayata, kendi toplumlarına ve diğer toplumlara bakış açıları gibi bazı temel unsurlar göz önüne alınmalıdır. Örneğin bir coğrafya üzerinde politik bir inceleme ve değerlendirme yapabilmek için tarih bilgisi, geçmiş hakim olmak ve geleceğe dair sağlıklı öngörüler yapabilmek oldukça gerekli ve önemli verilerdir.⁴⁹

Jeopolitik; coğrafya, ekonomi, nüfus vb.nin bir devletin politikası üzerindeki etkisi; bir devlette, bir bölgede uygulanan politikayla o yerin coğrafyası arasındaki ilişki ve bir devletin saldırgan nitelikteki genişlemesini, ekonomik ve siyasi coğrafya açısından haklı kılmaya yönelik siyasi öğretisidir.⁵⁰

Farklı bir tanımla jeopolitik, devletlerin kurulmalarında, gelişme ve genişlemelerinde, güç kazanmalarında ve zaafalarında, devletlerarası çekişmelerinde ve yıkılmalarında çok önemli bir unsur olarak görülmektedir.⁵¹

Birçok jeopolitik uzmanının da ifade ettiği üzere jeopolitik büyük bir ihtiyaçtan kaynaklanmakta ve aslında önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Bunun nedeni jeopolitiğin, bilimsel çalışmalardan politikada uygulanabilir sonuçlar çıkarılmasını sağlamasıdır. Jeopolitik, coğrafyaya ekonomik, sosyal, politik, askeri, kültürel değerler gibi insani unsurları katar, ruh ve canlılık verir. Yapılan tüm jeopolitik tanımlarında

⁴⁹ S. İlhan, , Jeopolitik Duyarlılık, Türk Tarih Kurumu: Ankara, 1989, s.3

⁵⁰ http://ideas.ceit.metu.edu.tr/SosyalBilgiler4-8/Projects/SosyalBilgiler_8/sozluk.htm

⁵¹ Yves Lacoste, **Jeopolitik: Bugünün Uzun Tarihi**, İstanbul: NTV yayınları, 2007, s.13-14.

daima, coğrafya, devlet ve politika kelimeleri kullanılır. Jeopolitik aslında bu üç unsurun yoğrulmasıdır.⁵²

Bu çerçevede jeopolitik, bir milletin, milletler topluluğunun (ittifaklar gibi) veya bir bölgenin, mevcut coğrafi platform üzerinde, değişmeyen unsurları (saha, coğrafi karakter, vb.) ve değişen unsurları (sosyo-kültürel yapı, ekonomi, askeri unsurlar vb.) dikkate alarak, güç değerlendirmesi yapan, etkisi altında kaldığı o günkü dünya güç merkezlerini, bölgedeki güçleri inceleyen, değerlendiren, hedefleri ve hedeflere ulaşma şart ve aşamalarını araştıran, belirleyen bir bilimdir. Jeopolitik, coğrafyanın bütün unsurları ile aktif olarak değerlendirilmesidir. Jeopolitik, coğrafi platform üzerinde güç merkezlerini karşılaştırmalı olarak değerlendirir, politik seviyede güç ve hedef ilişkisi kurar, bir devletin güvenlik ve gelişme politikasının bilimsel zeminini oluşturur.

Jeopolitiğin coğrafi unsurları, değişmeyen unsurlar olup insana dayalı unsurları ise değişebilen özelliklere sahip unsurları oluşturmaktadır. Coğrafi unsurların başında önemli bir güç olan “saha” gelmektedir. Saha önemli bir kuvvettir. Bir önemli unsur da coğrafi bütünlüktür ve güvenli sınırlar bu açıdan çok önemlidir. Ülkenin bölge ve dünya coğrafyasında kapladığı yer ve ülkenin ada, kıta, kenar devleti olmasının yanında ülkenin coğrafi özelliği de diğer bir unsurdur. Ekonomik, askeri, sosyal, kültürel, politik değerler ise jeopolitiğin, insan kaynaklı değişebilen özellikleridir.⁵³

2.2 Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Orta Asya Jeopolitiğini Belirleyen Unsurlar

2.2.1 Yenidünya Düzeni

İki kutuplu dünya düzeninde, bir kutbun çöküşü ile beraber yeni bir dünya düzeninden söz edilmeye başlanmıştır. Bu kavram, ilk olarak ABD eski başkanı G. Bush tarafından Körfez savaşı sonrasında Washington’da düzenlenmiş olan bir basın toplantısında kullanılmıştır. Soğuk savaşın sona ermesiyle beraber, dünyanın nasıl şekilleneceğine dair tartışmalarda, öne çıkan ilk görüş dünyanın daha sorunsuz ve barışçı bir sürece girdiği olmuştur. Ancak, kısa sürede ortaya çıkan bölgesel ve etnik

⁵² Lacoste, a.g.e, s.14-16.

⁵³ Ibid, s.17

temelli çatışmalar, bu iyimserliğin ortadan kalkmasına yol açmıştır. Öncelikli bölümde de incelendiği üzere realizmin ana önermelerinden biri uluslar arası sistemin çatışmaya yatkın olması ve bir tür devletler düzeni olmasıdır. Bu bağlamda soğuk savaş yılları realizm için uygun şartları içinde barındırır.⁵⁴

İki kutuplu sistemin sona ermesini başlatan olayların başında, şüphesiz Berlin Duvarı'nın yıkılması ile beraber demir perdenin ortadan kalkması gelmektedir. Avrupa'yı yeniden şekillendiren bu olay sonrası, SSCB'nin de yıkılışı ile beraber sisteme yirminin üzerinde yeni devletin de katılması ile yeni bir diplomatik süreç başlamıştır. Sadece Avrupa değil tüm dünya açısından önemi tartışılmaz olan, Balkanlar, Kafkasya, Ortadoğu ve Avrasya'da yaşanan gelişmeler, uluslar arası ilişkilerde yeni kavramların ortaya çıkmasına da yol açmıştır.⁵⁵

Soğuk Savaşın sona ermesi sonrasında oluşan konjonktürel yapı 11 Eylül saldırıları sonrasında radikal bir değişikliğe uğramıştır. ABD yönetimin “terörle mücadele” adı altında uluslararası arenadan destek bulması ve sonrasında Afganistan harekâtı ile hem Orta Doğu hem de Orta Asya ve Hazar Bölgesinde kontrol sağlayabilme düşüncesini hayata geçirme fırsatı yakalamıştır. Ancak günümüze kadar geçen süreçte bölgede halen tam bir kontrol sağlanamamıştır.

İki kutuplu dünya düzeninde, bir kutbun çöküşü ile beraber yeni bir dünya düzeninden söz edilmeye başlanmıştır. Bu kavram, ilk olarak ABD eski başkanı G. Bush tarafından Körfez savaşı sonrasında Washington'da düzenlenmiş olan bir basın toplantısında dile getirilmiştir. Gerçekte Bush'un bu kavramı kullanması bir yenilik değildir. Çünkü 20. yüzyılda her iki dünya savaşı sonrasında da ABD Başkanları muhtemel bir yeni dünya düzeni tanımlaması yapmışlardır.

Tarihçi ve siyasi araştırmacılar için, Thucydides'den beri, hızlı güç değişimleri, büyük güç çatışmasının nedenlerinden biridir.⁵⁶ Bu tarz güç değişimleri Almanya'nın her iki dünya savaşından önce, ABD ve Sovyetlerin, 2.Dünya Savaşı'ndan sonra rekabetine yol açan yükselişlerini de içeren, tarihsel büyük güç çatışmalarının yapısal

⁵⁴ Lacoste, a.g.e, s.56-57.

⁵⁵ Gönlübol, a.g.e, s.38

⁵⁶ Arı, a.g.e, s.128

nedenlerindedir. Soğuk savaş sonrası sürecin, hızlı güç değişimlerinden biri olduğu konusunda da fikir birliği vardır.⁵⁷ Bu nedenle, birçok yazar için, Sovyetlerin çöküşünden sonra “Yeni Dünya Düzeni” olarak kavramsallaştırılan süreç, gerçekte belirsizliklerin yaşandığı ve bir geçiş dönemi özellikleri taşıyan yeni dünya düzensizliğidir.

Soğuk savaşın sona ermesiyle beraber, dünyanın nasıl şekilleneceğine dair tartışmalarda, öne çıkan ilk görüş dünyanın daha sorunsuz ve barışçı bir sürece girdiği olmuştur. Ancak, kısa sürede ortaya çıkan bölgesel ve etnik temelli çatışmalar, bu iyimserliğin ortadan kalkmasına yol açmıştır.

Günümüz uluslararası sistemini, siyasi-askeri, ekonomik ve teknolojik açılardan tek düzeyde ele almak mümkün değildir. Askeri ve siyasal açıdan ABD’nin üstünlüğünün tartışılmayacağı sistemde, ekonomik ve teknolojik parametreler açısından durum farklı olup, çok kutuplu bir yapı varlığını sürdürmektedir. Özellikle AB ülkeleri, Japonya ve Çin, ekonomik olarak ABD karşısında sistemde diğer güçler olarak yerlerini almışlardır.

Yeni uluslararası sistemde, alt sistemlerin de hakim pozisyonda olduğu kabul edilmektedir. İki kutuplu sistemde, sistemin bütününe etkileyen ve belirleyen faktörler, sistemdeki alt sistemlerin en önemli girdilerini oluşturmaktadır. Alt sistemlerin sistemin bütününden otonom olma imkanları fazla olmamaktadır. Yeni uluslararası sistemde bu durum değişmiştir. Alt sistemlere ilişkin olay ve olguların tahlilinde, eskiden olduğu gibi sorunları sadece ABD-SSCB gibi sistematik bir temel belirleyici ile açıklamak ve ona indirgemek mümkün değildir. Bu nedenle, bir bölgesel alt sistem olarak ele alabileceğimiz Ortadoğu’da meydana gelen olayları irdelerken; yöredeki etnik ve dinsel mozaik, kendisine özgü bir dinamiğe sahip mevcut güç yapısı gibi faktörler büyük önem kazanmıştır.⁵⁸

Soğuk savaş sonrası en önemli gelişmelerden biri de, bütünleşme ve ayrışma eğilimlerinin beraber yaşanmasıdır. SSCB’nin ardından Yugoslavya Federasyonu ve

⁵⁷ Joseph S. Nye, **Understanding International Conflicts: An Introduction to Theory and History**, 3rd Edition, Longman Inc., 2000, s. 218.

⁵⁸ Gönlübol, a.g.e., s.219-222.

Çekoslovakya'nın bölünmesi, sisteme birçok yeni devletin katılmasının yanı sıra, bunların AB ve NATO ile bütünleşmelerini de gündeme getirmiştir.

Sovyetler Birliği'ni tehdit olarak gören ülkelerin ortak savunma örgütü olan NATO, bu tehdit algılamasının ortadan kalkması sonrasında Londra Konferansı'yla başlayan değişim sürecini, 1991 Roma Zirvesinde "Yeni Stratejik Konsept" başlığı altında kabul edilen belge ile hızlandırmıştır. 1999'da Yeni Konseptin kabul edilmesine kadar geçen sürede, NATO yeni üyelerin kabulünden, yeni tehdit tanımlamasına kadar bir dizi yapısal yenilik gerçekleştirmiş, bu nedenle soğuk savaş ertesinde NATO'nun dağılacakını öngören görüşler geçerliliğini yitirmiştir.⁵⁹

NATO'nun kuruluş amacının ortadan kalkmasıyla beraber, Avrupa'nın bölünmüşlüğü'nün sona erdirilmesini kesin olarak sağlayan eski Doğu bloğu ülkelerinin de ittifaka katılması bir yana, en önemli gelişme NATO'nun Avrupa savunmasında önemli yerinin devam etmesi, yeni tehdit algılamalarına karşı NATO'ya yeni görevler yüklenmesi ve birliğin "birimiz hepimiz, hepimiz birimiz için" mantığını taşıyan 5. maddesinin, soğuk savaş sürecinde tahmin edilen şekilde bir devlete yönelik saldırı olarak değil de, çok farklı bir olay üzerine uygulamaya konulması ve ittifakın görev sınırlarının artık ittifak ülkelerinin kendi sınırları dışını da kapsamaya başlaması olmuştur. Ayrıca, NATO'nun 1999'da yeni stratejik konseptinin tam anlamıyla belirlenmesine kadar geçen sürede, vurgu yapılan konulardan biri de "Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği" dir.

SSCB'nin yıkılışı ve Doğu bloğu ülkelerinin komünist yönelimi terk etmelerinin ardından, demokrasi ve liberal ekonominin zaferini ilan ettiğine dayalı görüşler önem kazanmıştır. Yeni dünya düzeninin nasıl şekilleneceğine dair dünyada dikkati çeken ve daha sonra her ikisi de kitaplaştırılan görüşler, Francis Fukuyama'nın 1989'da yayınladığı "Tarihin Sonu Mu?" ve Samuel P. Huntington'un 1993'te Foreign Affairs'de yayınlanan "Medeniyetler Çatışması" tezleridir. Her iki görüş de, dünya çapında destek gördüğü gibi, büyük eleştiriler de almıştır.

⁵⁹ Bülent Sarper Ağır, "Soğuk Savaş Sonrası Avrupa Güvenlik Düzenine Kurumsal Bir Bakış", **Avrasya Dosyası: Güvenlik Bilimleri Özel**, Yaz 2003, Cilt: 9, Sayı: 2, s. 110-116.

“Tarihin Sonu Mu?” tezine göre, Sovyetler Birliği’nin yıkılışıyla beraber liberal demokrasi zaferini ilan etmiş ve ideolojiler devri kapanmıştır. “Dünya tarihinde çok temel bir şey oldu” diye başlayan Fukuyama’ya göre, SSCB ve Doğu Avrupa’da görülen reform hareketleri ve tüketici kültürünün tüm dünyaya yayılması olguları, Batı’nın zaferini ilan etmiştir. Biten yalnızca soğuk savaş değil, bizzat tarihin kendisi de sona ermiştir.

Fukuyama’ya göre, insanlar mücadele için mücadele ederler. Başka bir deyişle, belirli bir can sıkıntısı yüzünden mücadeleye atılırlar, çünkü mücadelesiz bir dünyada yaşamayı gözlerinin önüne getiremezler. Ve dünyanın büyük bir bölümü barış ve refah içindeki liberal demokrasilerde yaşarsa, onlar da barışa, refaha ve demokrasiye karşı mücadele ederler.⁶⁰ Bu ifadelerden anlaşılacağı gibi, Fukuyama ideolojik olarak, batılı kapitalist sistemin alternatifsiz kaldığını savunurken, çatışmanın kökenlerini can sıkıntısı gibi çok basit bir nedene indirgemesinin yanı sıra, aslında tarihin de sona ermeyeceğini kabul etmiştir.

Yenidünya düzeninin nasıl olacağına dair dünyada büyük tepki uyandıran diğer bir görüş de, Huntington’un “Medeniyetler Çatışması” tezidir. Huntington’a göre, soğuk savaş sonrası dünyada çatışmaların asıl kaynağı ideolojik ve ekonomik değil, kültürel olacaktır. Ulus devletler dünyadaki olayların yine en güçlü aktörleri olmayı sürdürecekler, ancak küresel politikanın asıl mücadeleleri farklı medeniyete mensup grup ve milletler arasında meydana gelecek, medeniyet çatışması küresel politikaya hakim olacaktır. Medeniyetler arasındaki fay kırıkları, geleceğin çatışma hatlarını teşkil edecektir.⁶¹

Bunun yanı sıra, Huntington medeniyet kimliğinin gelecekte gittikçe artan bir şekilde önem kazanacağını ve dünyanın büyük ölçüde halen varlığını sürdüren yedi sekiz medeniyet arasındaki etkileşimle şekilleneceğini savunmaktadır. Bunlar, Batı, İslam, Konfüçyüs, Slav, Ortodoks, Latin Amerika, Japon ve muhtemelen Afrika medeniyetleridir.⁶² Huntington’a göre; Avrasya kıtasında meydana gelen etnik

⁶⁰ Francis Fukuyama, **Tarihin Sonu mu?**, Ankara: Vadi Yay, 2003.

⁶¹ Samuel P. Huntington, “The Clash of Civilizations?”, **Foreign Affairs**, Vol. 72, No.3, Summer 1993, s.22, <http://www.foreignaffairs.org/19930601faessay5188/samuel-p-huntington/the-clash-of-civilizations.html>

⁶² Huntington, s.25.

çatışmanın çoğalması, tamamen tesadüf değildir. Bu çatışma en sık ve şiddetli biçimde farklı medeniyete mensup gruplar arasında meydana gelmiştir. Avrasya’da medeniyetler arasındaki büyük tarihi fay hatları bir kere daha alevlenmiştir. Bu özellikle, Afrika’nın ucundan Orta Asya’ya kadar hilal biçiminde uzanan İslam ülkeleri bloğunun hudutları boyunca gerçektir. ⁶³ Orta vadede de, medeniyetler arası mücadele, Batı ve İslam-Konfüçyüs devletleri arasında olacaktır.

Huntington’un görüşleri, 1991 Körfez Savaşı’nda birçok Müslüman Arap Devleti’nin ABD’nin yanında yer alması, NATO üyelerinin Türkiye dışında hepsinin çoğunlukla Hıristiyan nüfusa sahip devletlerden oluşması ve Kosova’da yine Hıristiyanlara karşı Müslüman Arnavutlar için müdahalede bulunması veya Afrika’da aynı din ve kültüre sahip kabilelerin çatışmasını açıklayamamaktadır. Dolayısıyla, dünya siyasetini sadece kültüre indirgeyen bu yaklaşım, çıkar çatışmalarını da kültür temelli olarak açıklayamadığından kusurlu kabul edilmektedir.

2.2.2 Küreselleşme ve Realizmi Yeniden Düşünmek

Uluslararası sistemde devletin siyasal ve ekonomik etkinliğine ilişkin paradigma tartışmalarından biri, on yedinci yüzyılda Grotius’u Hobbes ile, De Jure Pacis ac Belli’yi Leviathan’la, karşı karşıya getiren eski bir gelenekte kök bulmaktadır. Hollandalı bir avukat olan Grotius, bireylerin ve uluslararası oluşumların, uluslararası alandaki rollerini vurgulamakla birlikte; devletlerarası ilişkilerin geliştirilmesi ile ilgili fikirleri bulunmaktaydı. Grotius’un bu görüşleri ise, devletlerarası ilişkileri güç ve çatışma odaklı olarak gören Hobbes tarafından eleştirilmiştir. Hobbes’a göre, ulusal çıkarlar, kaçınılmaz olarak ulusal güvenlik kavramıyla ilintili olmaktadır.⁶⁴

Bu tartışmanın galibi ise, tahmin edileceği üzere, İngiliz katılımcı Hobbes olmuştur. Sembolik olarak Leviathan, Westphalia barışının egemenlik paradigmasını kurumsallaştırmasından üç yıl sonra yayımlanmıştır. Bu tarihten itibaren uluslararası düzen egemen toprak birimlerinin düzeni olarak görülmüştür. Westphalia ile başlayan süreç Grotius’un görüşlerini geçersiz kılmamakla birlikte, onu sadece düzen karşıtı

⁶³ Ibid, s.34-35

⁶⁴ Bernard Badie, “Realism under Praise, or a Requiem? The Praradigmatic Debate in International Relations”, *International Political Science Review*, Vo:22, No:3,2001

protestocu rolüne getirmiştir. Çünkü Grotius'un benimsediği görüşler; devletlerarası ilişkilere öncelik veren ve uluslararası düzenlemelerinin temel prensibini devlet güçlerinin dengelenmesi olarak gören on dokuzuncu yüzyıl uluslararası sistemine uymamaktaydı.⁶⁵ Aynı dönemler merkantilist politikalar ile şekillenen ekonomik ilişkilerin de dönemi idi.

Grotius'un toplum, birey, uluslararası işbirliği ve ahlaki normların ekseninde geliştirdiği fikirlerinin Hobbes'un devlet, güvenlik, ulusal çıkarlar temelli görüşleriyle karşı karşıya gelişi uluslararası sistemde devletin rolü, serbest ticaretin gelişimi, uluslararası işbirliği ve entegrasyon gibi bugün yapılan tartışmaların, Hobbes'un görüşleri lehine şekillenmesi ile sonuçlanmıştır. Bu dönemden itibaren liberal politikalar benimsenmeye çalışılıp, işbirliğine yönelik çabalar olsa da temel olarak, belirleyici unsur devletlerdir. Bu süreçte de realist teorinin daha hakim olduğu gözlenmektedir.

Önceden de belirtildiği üzere, realizme göre devlet, uluslararası sistemin tek (unique) ve en temel aktörüdür. Devletler rasyonel aktörler olduğu için ulusal güvenlik en önemli amaçtır. Uluslararası düzen ve devlet merkezli olarak incelenen uluslararası ilişkiler olgusunda birey kavramı, realizmin öncelikli konularının oldukça gerisinde kalmıştır. Realizmin toplum ve bireyle olan ilişkisi, devlet merkezli sistemin özelliklerini tanımlarken incelediği insan doğasına kötümser bir bakış açısıyla şekillenmiştir. Doğuştan kötü, kendi çıkarları peşinde koşan ve hırslı olan bireylerin gündelik hayatlarındaki davranışlarına benzer biçimde devletlerin uluslararası sistemdeki rolleri de kendi çıkarları doğrultusunda belirlemektedir.

Bu bağlamda, özellikle 1980'li yıllara kadar uluslararası ilişkiler teorileri devlet ve sistem temeliyle irdelenmiştir. Ancak 1970'li yıllardan başlayarak gerek uluslararası sistemdeki dönüşümler (uluslararası örgütler ve çok uluslu şirketlerin önem kazanması gibi) gerekse yaşanan değişimleri açıklamaya yönelik farklı teorilerin belirginleşmesi (neoliberalizm, neo marksizm, pluralizm, feminist teori vb) birey ve toplum olgularını

⁶⁵ Badie, a.g.e, s.46-48.

uluslararası ilişkilerin gündemine taşımıştır.⁶⁶ Böylece uluslararası sisteme ilişkin temel tartışma konuları yeniden ancak farklı biçimde gündeme gelmiştir.

Uluslararası ilişkiler ve Uluslararası Politik Ekonomi çerçevesinde, uluslararası sistemin doğasına, devletin rolüne ve toplumla olan ilişkisine yönelik mevcut sistemsel paradigma tartışmasının belirsizliklerini kısmen kıran ve bu tartışmanın temel konularını hükümsüz hale getiren ise “globalleşme” olgusudur. Dünya düzeni küreselleşme sürecinden kök alan iki ana özellik ile dönüşüme uğramıştır.

İlk olarak; küreselleşme uzaklıkları ortadan kaldırmış ve siyasi bir kaynak olmaktan çıkarmıştır. Karmaşık iletişim olanaklarını öne sürerek artık yeni dünya düzeni yöresel değildir. Devlet tarafından kontrol edilemeyen uluslararası akışı öne süren ve sınırları aşan direkt bireyler arası ilişkiler haline gelmektedir. Bu sayede bireyler, uluslararası örgütler, sivil toplum, çok uluslu şirketler gibi oluşumlar potansiyel olarak uluslararası bir aktördür.⁶⁷

İkinci olarak; kamu yararı artık egemenlik yararı da değildir: küresel bir düzende ihtiyaçları karşılamak ulusal bir hareketlenmeden çok küresel bir içeriğe işaret etmektedir. Çevre, ekonomik ve sosyal gelişim, barınma, kadınların durumu ve insan hakları devletlerin iç politikalarından ziyade uluslararası siyaset ile ilgili hale gelmiştir. Ayrıca uluslararası sistemin yeni aktörleri (bölgesel entegrasyonlar, ulus üstü yapılar, NGO’lar gibi) devletin mutlak gücünü kullanmasına meydan okumakta ve siyaset realizm tarafından önerilen hiyerarşik pozisyonunu kaybetmektedir. Bu nedenle soğuk savaş sonrasında temel tartışma aktörlerinin çokluğu ve farklılıklarla ilgilidir. Bu noktaya kadar olan değerlendirmeler ışığında dünyanın bir tür dönüşüm sürecinden geçtiği bir gerçektir. İlgili sürecin sıkça tekrarlanan ismi Küreselleşmedir.

Her dönem kendisini tanımlayan bir düşünce ile anılmaktadır. İçinde bulunulan dönem ise “globalleşme” kavramıyla temsil edilmektedir. Küreselleşme; içinde

⁶⁶ Mustafa, Aydın & Çağrı Erhan “Giriş (Editörden)”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, Stradigma Yay, Ankara, 2004 Bahar, s:80-86

⁶⁷ Badie, a.g.e.s.86-87.

değerlerin, düşüncelerin ve bilginin hem farklılaştığı hem özneleştiği hem de standartlaştığı bir dünyayı çağrıştıran oldukça tartışmalı bir kavramdır.⁶⁸

Bugün kabul edilen temel görüş dünyanın olgusal ve kavramsal açıdan bir belirsizlik döneminden geçtiğidir. Ekonomik (üretimin uluslararasılaşması), siyasi (ulus devlet üzerindeki olumsuz etkileri), kültürel (toplumlararası etkileşim), teknolojik (özellikle iletişim alanındaki gelişmeler) alanlarda yaşanan globalleşme örneklerinin etkileri makro düzeyde hissedilip tartışılrsa da, mikro ölçekte bu süreçten etkilenen esasen bireylerin maddi ve zihinsel yaşam alanlarıdır.

2.2.3 11 Eylül Sonrası Orta Asya Güç Mücadeleleri

11 Eylül 2001'de ABD'nin önemli sembollerinden olan İkiz Kuleler ve Pentagon'a yapılan saldırılar, yeni bir süreci başlattığı gibi, uluslararası diplomasiye yeni kavramların dahil olması açısından da çok derin sonuçlar doğurmuştur. Öncelikli olarak, uluslararası ilişkilerde önceki dönemden kalan güvenlik endişeleri, yerini tamamen farklı bir sürece bırakarak, daha belirsiz, önceden öngörülemeyen bir uluslararası tehdit kavramının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bunun yanı sıra dünyada tek hegemon gücün bile bu tarz büyük bir terör saldırısına maruz kalması, ABD'nin dünya çapında tek hegemon güç olarak varlığının sorgulanmasına yol açmıştır.

11 Eylül sonrası, uluslararası ilişkilerdeki aktör tanımlaması ciddi olarak sorgulanmaya başlanmıştır. Uluslararası sistemde aktör olabilmek için sistem içi ilişkilerde tamamlayıcı değil, belirleyici bir güç kapasitesine sahip olmak gerektiği kabul edildiği için, El-Kaide gibi küresel terör örgütleri de artık sistem içerisinde aktörler kabul edilmektedir. Bu nedenle, sınır algılamaları da coğrafi sınırların ötesine geçmekte, kendi sınırları içinde ulus devlet modelinin de güvenliği sorgulanır olmaya başlamıştır.⁶⁹

11 Eylül saldırılarının bir sonucu da, uluslararası ilişkilerde din faktörünün ilk kez bu kadar ön plana çıkarılması olmuştur. ABD'nin en üst noktasını temsil ettiği

⁶⁸ Hülya Ekşi , “Kamu Yönetiminde Değişim Dinamikleri ve Değişimin Yönu”, **2004 Türkiye İktisat Kongresi Tebliğ Sunuşları: Kamuda İyi Yönetişim**, DPT, 2004, s:94

⁶⁹ Muhittin Demiray ve İsmail Hakkı İşcan, “Uluslararası Sistemde Güvenlik Kavramının Değişimi Ekonomik Ve Jeopolitik Arka Planı”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 21, Ağustos 2008, s.143-147.

Vestfalya sistemi ve bu sistemin sekülerizm anlayışı, 11 Eylül ile beraber ciddi bir meydan okumalara maruz kalmıştır. Bu meydan okumanın yaygın uluslararası ilişkiler yaklaşımlarının öngörülerini dışında devlet olmayan dini karakterli ulus - ötesi bir oluşumdan gelmesi uzunca bir süredir küllenen uluslararası sistem ve din ilişkisini yeniden gündeme getirmiştir.⁷⁰ Vestfalya sisteminin getirdiği dini ve kiliseyi arka plana atan anlayış, tüm Avrupa çapında 30 yıl savaşları sonrasında hızla yayılmıştır. Ancak, uluslararası ilişkilerde dinin etkisini sınırlayan Vestfalya sistemine karşı, ilk olarak Medeniyetler Çatışması şeklinde kavramsallaştırılan yeni karşıtlıklar, özellikle 11 Eylül'ün getirdiği yeni anlayışla beraber artmıştır.

Vestfalya sistemine esaslı bir meydan okuma olarak "farklı" uluslararası sistem düşüncesi Vestfalya kurgusunun temel aktörleri olan devletlerin dine nasıl bir rol vereceğini belirlemek üzere müdahale etmeyi dikte etmekteydi. Müdahalenin güç dengeleri, süper güç rekabeti benzeri süreçlerin dışında ve öngörülen aygıtlardan tamamen farklı bir tarzda gerçekleştirilmesi uluslararası ilişkilerin hakim paradigmalarının sorgulanmasını gündeme getirmiştir.⁷¹ Bu nedenle, uluslararası sistem ilk kez bu kadar ciddi bir köktendinci tehdit ile karşı karşıya kalmıştır.

Öncelikli olarak 11 Eylül sonrası en dikkat çekici gelişme, soğuk savaş sürecinde komünizm olarak lanse edilen tehdidin, bu saldırılarla beraber, büyük oranda "İslam Tehdidi"ni de içeren terör tehdidine dönüştürülmesidir. Radikal İslam, Fundamentalist İslam ya da İslami terör olarak isimlendirilen kavramların çok sık telaffuz edilmesi de bunu doğrulamaktadır. İnceden inceye işleyen bu İslam fobisi özellikle 90'lardan sonra hızla yayılmaya başlamıştır. Bu nedenle ABD Başkanı George Bush'un 11 Eylül'deki saldırıların ardından kullandığı "Haçlı seferi" ifadesi, sadece basit bir dil sürçmesi olarak nitelendirilememektedir. Kısacası 11 Eylül saldırılarından sonra, Amerikan hükümeti için dünya biz/dostlar ve onlar/düşmanlar şeklinde ikiye ayrılmıştır.

Bush yönetimi 11 Eylül'den sonra ABD'nin dış politikasında radikal değişikliklere gitmiştir. ABD'nin Demokrat Partili eski başkanı Bill Clinton'un sekiz

⁷⁰ Bülent Aras, "11 Eylül, Uluslararası Sistem ve Sekülerizm", **Radikal**, 14.09.2003.

⁷¹ Ekşi, a.g.e., s.116

yıllık iktidarı döneminde uygulanan barış ve uzlaşmanın yerini ‘düşman saldırılara karşı saldırı’ politikası almıştır. Öncelikli dış politika yönelimini, askeri müdahaleden yana kullanan ABD yönetimi, Ortadoğu’da iki savaşa girmiş, bu noktada özellikle Irak’a müdahale seçeneğinin kullanılmasıyla, AB ülkelerinden Almanya ve Fransa’yı karşısına almıştır. ABD'nin, Afganistan ve Irak’tan sonra yeni hedefleri haline gelen ve nükleer çalışmaları dolayısıyla İran ve Suriye’yi hedef alacağı da son zamanlarda en fazla tartışılan konu olmuştur.⁷²

11 Eylülün önemli etkilerinden biri de, ABD’nin bu saldırıları, bir bakıma yitirmeye başladığı dünya egemenliği pozisyonunu yeniden güçlendirmek için kullanacağı bir çıkış noktası olarak görmüş olmasıdır. Bu nedenle ABD’nin komünizm tehdidinin bertaraf edildiği yeni dünya düzeninde, küresel varlık nedenini meşrulaştırma konusunda 11 Eylül ABD’ye bu meşrulaştırmayı fazlasıyla sağlamıştır.

Soğuk savaş döneminde Sovyet tehdidine karşı, yeşil kuşak olarak ifade edilen, İslam’ı en önemli müttefiklerinden biri kabul eden ABD dış politikası, Sovyet tehdidinin ortadan kalkması ile İslam coğrafyasına karşı ciddi bir ikileme yüz yüze kalmıştır. Ardından İslam ve terör bir arada kullanılan iki kavram olarak, uluslar arası ilişkilerdeki yerini almıştır. Bu bağlamda, uluslar arası kurumlar ve medya, önemli söylemlerle İslam’ın tehdit oluşturduğu şeklinde kampanyaya başvurmuştur. Bu nedenle, 11 Eylül sonrası, entelektüel temelleri 90’ların başında atılan İslamcı terörizm hedef düşman olarak lanse edilmiştir.

Amerikan yönetimi, Amerika’ya yönelik tehdit oluşturduğunu düşündüğü hedeflere önleyici saldırılarda bulunma hakkını kullanacağını, yayınladığı 35 sayfalık bir metinle ilan etmiştir. 2002 Eylül ayında The National Security Strategy of the United States başlığıyla yayınlanan George W. Bush imzalı yeni Amerikan Milli Güvenlik Stratejisi uluslararası ilişkileri hem teorik hem de pratik olarak değiştirecek radikal unsurlar içermektedir.

Doktrinin en çarpıcı noktası: "ABD, haydut devletleri ve onların terörist dostlarını, bizi ve müttefiklerimizi kitle imha silahlarıyla tehdit eder hale gelmeden önce

⁷² “Tarihte Bugün”,

<http://www.cnnturk.com/2008/tarihte.bugun/09/11/tarihte.bugun.11 eylul/492674.0/index.html>

durdurmaya hazır olmalıdır.” ifadesidir. Diğer bir deyişle, ABD kendisine yönelik doğrudan bir saldırı olmadan da tehdit olarak algıladığı hedefleri vurma hakkını kendinde görmektedir. Bu ABD'nin soğuk savaş yıllarından beri yürüttüğü, sadece saldırıya uğradığı anlarda karşı saldırı hakkını kullanma stratejisinden kesin bir dönüşü temsil etmektedir.⁷³ Böylece önleyici savunma olarak adlandırılan ve saldırının gerçekleşmeden önlenmesine dayalı bu doktrin, 11 Eylül sonrasında hiç olmadığı kadar gündemi işgal etmiştir.

11 Eylül saldırıları çalışmamızın içeriği bağlamında oldukça önemlidir. Çünkü 11 Eylül saldırıları ile birlikte ABD'nin dünya politikalarında önemli farklılaşmalar olmuştur. Afganistan ve Irak savaşları, Kuzey Kore ve İran'a yönelik sert tedbirler ABD'nin dünyada farklı tepkiler almasına neden olmuştur. Bunun yanında ABD'nin ilgili saldırgan ya da tek taraflı politikalarına karşı dünyadaki diğer güçler de seslerini çıkarmaya başlamış ve ABD'yi bir şekilde dengeleyebilecek ortaklıklara yönelmişlerdir. Bunlardan biri de Rusya'dır.

Rusya 1990'lı yıllarda hem SSCB'nin yıkılışı hem de ekonomik sorunları nedeni ile dünya politikasında fazla etkin olamamıştır. Bunun yanında 2000'li yıllardan itibaren özellikle petrol ve doğalgaz kaynakları sayesinde ekonomisini toparlayan ve Putin dönemi ile siyasi açıdan da güçlenen Rusya ABD ile belli alanlarda rekabete başlamıştır. Rusya ve ABD rekabeti sonraki bölümlerde daha detaylı olarak incelenecek olup bu noktada 11 Eylül saldırılarının hem realist paradigma hem de bu bağlamda ABD ve Rusya rekabetinde yeni bir dönüm noktası olduğu söylenebilir.

2.2.4 Afganistan Müdahalesi

11 Eylül Saldırıları sonrasında ABD yönetiminin terörle savaş kapsamında başlattığı 2001 Ekim'de Afganistan'a karşı girişilen operasyonla Taliban rejimi devrilmiştir. Bu ülkenin boyunduruk altına alınması birçok açıdan çok önemlidir. Öncelikle, ABD'nin dünyanın her yerinde operasyon gerçekleştirebileceği kanıtlanmış, bunun öncesinde de ABD dünya kamuoyunun desteğini bir ay gibi çok kısa bir süre

⁷³ “Yeni Dünya Gündemi”,
http://www.dunyagundemi.com/ydg/index.php?option=com_content&task=view&id=226&Itemid=0

zarfında sağlamıştır. Afgan müdahalesinin gerekçesi, 11 Eylül saldırılarının mimarı olarak görülen El-Kaide'nin etkisiz hale getirilmesi olmuştur ve bu operasyonda, dünya ABD'nin yanında yer almıştır. "Teröristlerin düşmanınız" mesajıyla, girişilen operasyon sonucunda ABD, saldırıların sorumlusu olarak gördüğü Usame Bin Ladin'in liderliğindeki El Kaide örgütünün faaliyetlerine destek veren Taliban rejimini çok kısa bir süre içerisinde etkisiz hale getirmiştir.

Afganistan'a müdahale edilmesinin sadece 11 Eylül sonrası Bush yönetiminin teröre karşı topyekûn savaş nedeni ile yapıldığını söylemek de pek gerçekçi değildir. Bölge 19. yüzyılda Büyük Oyun olarak adlandırılan Rus-İngiliz çatışmasını, sonrasında ise SSCB-ABD güç mücadelesinin yaşandığı bir alan olmuştur. Bu nedenle, birçok yorumcu Afganistan'ın ABD ve SSCB arasındaki dolaylı savaşta bir cephe olduğunu unutmuş gibi davranmaktadır.

Bugün bu ülkede yaşanan sorunların çoğu aslında doğrudan Afganistan'da gerçekleşen ABD-SSCB 'dolaylı' savaşının geç sonuçlarıdır. Kuramsal olarak ifade etmek gerekirse, SSCB ve ABD arasındaki denge bir sistemik sorun olarak Afganistan sorununu doğurmuştur.⁷⁴

Bu müdahalenin diğer önemli bir etkisi de NATO'ya karşı olmuştur. Gelişen dünya şartlarına kendini adapte eden NATO'da kendi görev alanı dışında misyonlar edinmeye başlamıştır. Bu nedenle, Afgan müdahalesi sonrası, NATO'nun Avrupa dışında giriştiği ilk operasyon olması bakımından da ISAF'ın komutasının üstlenilmesi önemlidir. NATO, 11 Eylül sonrası ABD'nin gerçekleştirdiği Afganistan müdahalesi sonrası, bölgenin güvenliğini sağlamak amacıyla BM Uluslar arası Güvenlik Yardım Gücü'nü (ISAF) yönetmeyi üstlenmiştir. Bu kapsamda 6 bin kişilik bir kuvvet Afganistan'a konuşlandırılmıştır. Bunun dışında, NATO'nun Afganistan'ın güneyini de kontrol etmesi ve 2006 yılında 6000 kişilik bir kuvvetin daha konuşlandırılması planları yapılmıştır.

⁷⁴ Gökhan Bacık, "İsrail- Filistin Barışı ve Uluslararası Sistem", http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/makale_03.html.

Afganistan müdahalesinin en önemli sonuçlarından biri de ABD'nin bölgede hakim bir pozisyon elde etmesi olmuştur. Kafkasya başta olmak üzere bölgede üssü bulunmayan ABD, terörle mücadele adı altında gerçekleştirdiği işgal sonrası, özellikle Rusya'nın güneyden kontrol altına alınmasını da sağlayarak, Avrasya'da (Özbekistan, Kırgızistan) kendi üslerini kurmuştur. 11 Eylül'de ABD'ye yönelik saldırılar ardından Afganistan'a karşı başlatılan Sonsuz Özgürlük operasyonu, ABD'nin soğuk savaş sonrası tekrar bir yalnızcılık politikasına döneceğine ilişkin yorumların sona ermesine de yol açmıştır.

2.2.5 Irak Savaşı

11 Eylül'ün hemen ertesinde gelen Afganistan operasyonunda dünya, ABD'nin teröre karşı gösterdiği tepkiye destek verirken, Irak savaşı, her kıtada devletleri ABD'yi destekleyenler ve desteklemeyenler" şeklinde ikiye bölmüştür. Mart 2003'de gerçekleştirilen Irak müdahalesi, ABD'nin uluslararası hukuku ciddiye almadan hareket etmesi bir yana, sistemde BM ve AB gibi önemli örgütleri geri plana atması ve bunun olası sonuçları bakımından önemli bir olaydır.

George w. Bush, yönetiminin 20 Mart 2003'te Irak işgalinin ardından, koalisyon güçlerinin saldırı ya da kuvvet kullanımının uluslararası hukuk açısından nasıl değerlendirileceği önemli bir tartışma konusunu oluşturmuştur. BM antlaşmasının kuvvet kullanma ve silahlı zorlama yollarının gerekli mekanizmaları çalıştırılmadan ve dünya kamuoyunun yoğun muhalefetine rağmen gerçekleşen bu savaş, Soğuk savaş sonrası ABD hegemonyasının uluslararası hukukla çelişen ciddi adımlarından biridir. İşgal öncesi BM antlaşmasının 'kuvvet kullanma yasağı' çerçevesinde yoğunlaşan tartışmalar bugün ABD'nin Irak'ta izlediği politikalar ve işkence iddiaları nedeniyle savaş hukuku ve insan hakları ekseninde genişlemektedir.⁷⁵

1990'dan bu yana Irak'a uygulanan BM yaptırımlarıyla, işgal öncesi ve sonrası alınan BM Güvenlik konseyi (GK) kararları ABD'nin Irak politikasından bağımsız olamamıştır. GK'nın Almanya, Fransa, Rusya ve Çin gibi daimi üyelerinin işgal öncesi takındıkları karşıt tavır sonuç doğurucu nitelikte olmadığı gibi işgalin ardından GK

⁷⁵Huntington, a.g.e.s.56

konseyi sessiz onayını korumuştur. Bugün bile BM Irak'ta etkin rol üstlenememektedir.⁷⁶

2.3 Orta Asya Enerji Kaynakları Ve Uluslararası Rekabet

Hazar Bölgesi dünyada petrolün ilk bulunduğu yer olması açısından da dikkat çekicidir. Bakü, 19. yüzyıl ortalarından itibaren dünyanın önde gelen petrol merkezlerinden biri olmuştur. Bakü petroleri, 1940'lı yıllara kadar da SSCB'nin petrol üretiminin % 70'ini karşılamıştır. Aynı önem II. Dünya Savaşı'nda da devam etmiştir. Ancak Bakü'nün askeri açıdan saldırılara açık bir noktada olması, ayrıca önce Volga-Ural, daha sonra Batı Sibirya'da daha düşük maliyetle çıkarılabilen yeni petrol kaynaklarının bulunması, Hazar Bölgesi petrollerini geri plana itmiştir.⁷⁷

Ancak, 1990'ların sonuna doğru büyük petrol şirketlerinin ilgisini çeken bölge, Körfez petrolüne alternatif arayan batı ülkeleri için giderek artan bir öneme sahip olmuştur. Dünyanın en büyük iç denizi(hukuki statüsü hala tartışmalı olsa da) olan Hazar Denizi'nin önemi, Ortadoğu ve Sibirya-Kuzey Kutbu bölgelerinden sonra, dünyanın üçüncü en büyük petrol ve doğalgaz rezervlerini barındırması ve taşımacılık açısından da stratejik bir konuma sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Uluslararası Enerji Ajansı'nın verdiği rakamlara göre, ispatlanmış petrol rezervleri 29 milyar varil, doğalgaz rezervleri ise 8 trilyon m³'dür.⁷⁸

Hazar Havzası petrol rezervleri Ortadoğu Bölgesi ile kıyaslandığında oldukça düşük miktarlarda olmakla birlikte, Kuzey Denizi petrol rezervleri ile eşit miktarda olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca, Hazar Havzası'ndan çıkarılan petrolün maliyeti, Ortadoğu petroleri kadar düşük olmamakla birlikte, örneğin Kuzey Denizi petrol çıkarma maliyetlerinden daha düşüktür. Hazar Havzası'nın özellikle de Batı tarafından Körfez petrolüne alternatif kaynak olarak tanımlanmaya başlamasından sonra bölge ayrı bir stratejik önem kazanmıştır. Özellikle Soğuk Savaş sonrası dünya enerji sektörünün

⁷⁶ Kadiye Bodur, "Irak'ın İşgali ve Uluslar arası Hukuk", <http://www.universite-toplum.org/text.php3?id=198>

⁷⁷ Çağrı Kürşat Yüce, *Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006.

⁷⁸ http://www.diplomatikgozlem.com/ozeldosya_oku.asp?id=35

bölgeye erişimi kolaylaşmış ve buna paralel olarak da Batının bölgeye olan ilgisi artmıştır.⁷⁹

Şekil-1: Orta Asya Hazar Havzası' na Kıyı Ülkeler

Kaynak: <http://www.petroleumiran.com/dynamicmap2.html>

Hazar Havzası petrol ve doğalgazı, Orta Asya Türk cumhuriyetlerinin, özellikle Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın en önemli gelir kaynaklarını oluşturmaktadır. Hazar Bölgesi petrol rezervlerinin dünya rezervlerinin % 4'ü oranında olduğu tahmin edilmektedir.⁸⁰

Kafkasya bölgesi, dünyanın en eski petrol çıkarma olanlarından biri olmasına karşın, söz konusu bölgenin geniş bir coğrafyayı kapsamasının dışında yakın döneme kadar SSCB'nin egemenliği altında olması petrol ve gaz araştırmaları konusunda yeterli çalışma yapılmamış ve bu nedenle rezervler konusunda verilerde netliğe

⁷⁹ Energy Information Administration, Caspian Sea Region: Reserves and Pipeline Tables, 2002, <http://www.eia.doe.gov> [28 Ekim 2008].

⁸⁰ http://www.diplomatikgozlem.com/ozeldosya_oku.asp?id=35

kavuşturulmamıştır. Sovyet sonrası yeni kurulan cumhuriyetler de envanter çıkartma konusunda gerekli alt yapıyı oluşturmakta gerekli alt yapıyı hızlı bir çalışma sergilememiştir. Bölgenin henüz oturmamış piyasaları orta doğudaki belirsizliklere karşı Kafkasya ve Orta Asya'ya karşı ilginin artmasına engel olmamıştır.⁸¹

Bölgenin doğalgaz rezervleri ise, dünya doğalgaz rezervlerinin %6'sı kadardır. Hazar Bölgesi'nin 2010 yılına kadar dünya petrol üretiminin %4'ünü karşılayacağı hesaplanmaktadır. Bununla birlikte bölgeden çıkarılan petrol, OPEC dışında kalan ülkelerin üretiminin %36-50'sine karşılık gelmektedir.

2007 yılında Hazar'ın en yüksek petrol ihracatı yıllık 52 milyon ton ile Kazakistan tarafından gerçekleştirilmiştir. Kazakistan'ın ardından Azerbaycan ve sonrasında Rusya gelmektedir. Azerbaycan'ın petrol rezervleri 7,40 milyar varil arasında değişmektedir. Kazakistan'ın petrol rezervlerinin 9-29 milyar varil arasında olduğu tahmin edilmektedir.⁸² Kazakistan'ın yıllık üretimi 2000 yılından günümüze iki kat yükselerek 70 milyon tona ulaşmıştır. Gelecek beş yıl içinde bu oranın 92,5 milyon tonu ve 2015 yılında Kashagan alanının geliştirilmesiyle 100 milyon tona yükseleceği tahmin edilmektedir. Azerbaycan'ın 2006'daki 32,5 milyon tonluk üretimi ise 2007 yılında 43,5 milyon tona yükselmiştir. 2009 yılı sonunda bu rakamın 50 milyon tona yükselmesi beklenmektedir.⁸³

Doğalgaz üretiminde ise Türkmenistan'ın 72,3 milyar metreküp üretim ile ön plana çıkmaktadır. 18 milyar metreküpünü kendisi kullanan Türkmenistan'ın 2007 yılı verilerine göre net 54,3 milyar metreküp ihracata sunduğu gözlenmektedir. (Tablo-1)

Yeni cumhuriyetlerden Özbekistan'ın da 65,3 milyar metreküp üretimle Türkmenistan'dan sonra kayda değer rezervleri olmasına karşın iç tüketimi 50,6 milyar metreküp ihracatla bulunmuştur. 2007 den Kazakistan 12,9 milyar metreküp ve Azerbaycan 11 milyar metreküp doğalgaz üretimini gerçekleştirmiştir.

⁸¹ Richard Sokolsky, **NATO& Caspian Security: Amission**, USA: Raund Corporation, 1999, s.24.

⁸² IEA-"Perspectives on Caspian Oil and Gas Development", **Directorate of Global Energy Dialogue**, 2008, <http://www.iea.org/about/copyright.asp> [23 Şubat 2009], s. 9.

⁸³ Ibid, s.9.

Tablo 1
Bölge Cumhuriyetlerinin Doğalgaz Üretim-Tüketim Dengesi

	Üretim	Tüketim	Net İhracat
Azerbaycan	11.0	9.3	1.7
Kazakistan	19.1	10.6	8.5
Türkmenistan	72.3	18.0	54.3
Özbekistan	65.3	50.6	14.7

Kaynak: IEA-“Perspectives on Caspian Oil and Gas Development”, Directorate of Global Energy Dialogue, 2008.

Tablo 2
Bölge Cumhuriyetlerinin İhracat Yaptığı Ülkeler

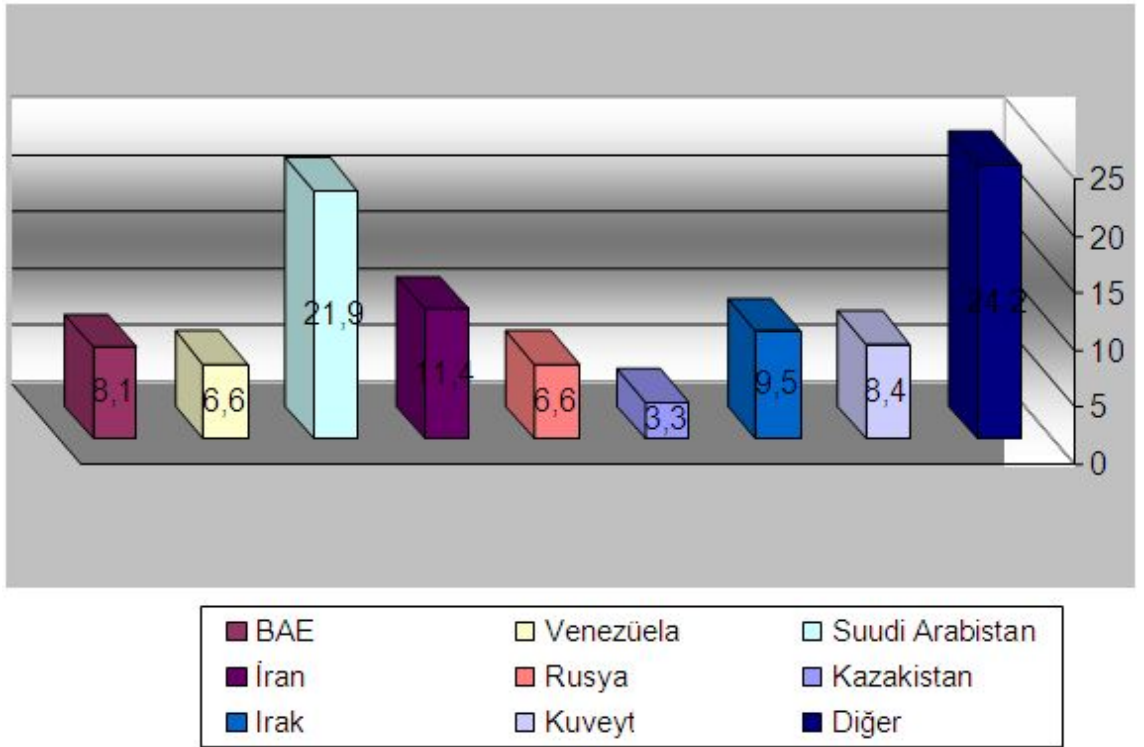
	Azerbaycan	Kazakistan	Türkmenistan	Özbekistan
Rusya		5.5	48.1	10.5
İran	0.2		6.2	
Türkiye	1.2			
Gürcistan	0.3			
Orta Asya içinde		3.2		4.2

Kaynak: IEA-“Perspectives on Caspian Oil and Gas Development”, Directorate of Global Energy Dialogue, 2008.

“Orta Asya; Karadeniz’in doğu kıyılarıyla Pamir Dağları’nın zirvelerine uzanan bu geniş topraklar, uzun bir dönem “dünyanın kara deliği” olarak bilindi.” Günümüzde Hazar Bölgesi’ndeki petrol rezervlerinin miktarı konusunda, çok çeşitli tahminler yapılmaktadır. Bölgede ne kadar petrol ve doğalgaz olduğu en önemli sorunlardan biri olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü sözü edilen veriler tahminlere dayalı olup farklı rakamlar öne sürülmektedir. Hazar’ın ispatlanmış petrol rezervleri, 17-33 milyar

varil arasında ve bu değer, ABD'nin 22 milyar varil, ya da Kuzey Denizi'nin 17 milyar varil olan ispatlanmış rezervleri ile karşılaştırıldığında önemli bir büyüklüğü ifade etmektedir. Bu miktar, dünya üretilebilir petrol rezervlerinin yaklaşık % 3'üne karşılık gelmektedir.⁸⁴

Tablo 3
Dünyadaki Ham Petrol Rezervlerinin Ülkelere Göre Dağılımı(%)

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy – June 2007

1998'de Uluslararası Enerji Ajansı tarafından yayınlanan bölge ile ilgili en kapsamlı rapora göre Hazar Bölgesi olası toplam (ispatlanmış-muhtemel) petrol rezervleri yaklaşık olarak 200 milyar varilin üzerindedir. Uluslararası Enerji Ajansı'na

⁸⁴ Necdet Pamir, "Hazar: Pastanın En Cazip Dilimi", **National Geographic-Türkiye**, Subat 2002, s.154.

göre, sadece bölge ispatlanmış ham petrol rezervlerinin dahi, dünya toplam ispatlanmış petrol rezervinin % 4'ünü oluşturduğu öngörülmektedir.⁸⁵

Sonra bu kara delikten, SSCB çöküşü ile birlikte, yeni ülkeler birer birer kendini göstermeye başladılar ve “Avrasya Balkanları” olarak adlandırıldılar.⁸⁶ Orta Asya denildiği zaman akla ilk önce Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Rusya'nın bölgedeki toprakları ile Çin'in Sincan-Uygur bölgesi ve Moğolistan gelir. Ama bu tez kapsamında Orta Asya denildiğinde sadelik açısından Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan ile bölgenin kapısı Azerbaycan kastedilecektir. Türk Cumhuriyetleri veya Türkçe konuşan ülkeler kapsamında da Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Azerbaycan kastedilecektir.

Sovyet sonrası dönemde halen ulusal kimliklerini arayan bu ülkeler; üzerindeki denetimlerini kaybetmemek için, istemeyerekte olsa milliyetçi söylemleri benimseyen eski komünistler veya KGB generalleri tarafından yönetilmektedirler. Zaten olayın düğüm noktası da bu kimlik meselesidir. Kendilerini tanımlamayı tamamlamaları süreci yani neyi benimseyecekleri hususu tüm dünyayı yakinen ilgilendirmektedir. Bahse konu cumhuriyetlerin çoğu, bölge nüfusuna hiç önem vermeyen Joseph Stalin tarafından kurulmuştur. Bölgesel nüfus yapısıyla oynayarak bölgedeki etnik gruplar arasında çatışmaları körüklemek, eskiden beri kullanılan bir yöntemdir.⁸⁷

Bölgenin dünya için önemi topraklarının altında yatan servetten kaynaklanmaktadır. Burası dünyanın önemli petrol ve doğalgaz kaynakları arasındadır. Petrol rezervlerinin toplam 243 milyar varil, doğal gaz rezervlerinin ise 57 ila 155 trilyon metreküp arasında olduğu tahmin edilmektedir ki; bu da Amerika'nın kendi rezervlerinin üç katından fazlasına tekabül etmektedir.

Dünyanın en büyük 5 petrol sahasından biri Kazak kıyılarının da (Kasagan) daha 2000 yılında keşfedilmiştir. Bu bölgede daha keşfedilecek birçok doğalgaz ve petrol

⁸⁵ IEA- International Energy Agency, Caspian Oil and Gas-The Supply Potential of Central Asia and Transcaucasia, Paris, OECD/IEA Pub.,1998. <http://www.eia.doe.gov> [12 Şubat 2009].

⁸⁶ Zbigniew Brzezinski., **The Grand Chessboard**, Perseus Books L.L.C., 1997, s.2-3.

⁸⁷ Cenk Pala, **Hazar Boru Hatları Bakü Tiflis Ceyhan Ham Petrol Boru Hatları Projesi ve Türkiye**, Avrasya Dosyası Kazakistan-Kırgızistan Özel, Kış 2001-2002, Cilt: 7, Sayı: 4, s. 231-252.

alanının olduğunun adeta delilidir. Kazakistan'ın su ana kadar tespit edilen yer altı zenginliklerinin değeri 2 trilyon ABD dolarından fazladır. Dünya petrol rezervleri 1,4 trilyon varildir. Ancak, bunun 550 milyar varili tüketilmiştir.

Bundan dolayı bilinen kalan rezerv 850 milyar varildir. Bugünkü dünya yıllık tüketimi 30 milyar varil civarındadır.⁸⁸

Ayrıca bölgenin sanayileşmiş Batı ile hammadde kaynaklarına sahip doğu arasında olan ulaşım ağının üzerinde olması jeopolitik önemini artırmaktadır. Sanayileşmekte hızlı adımlarla ilerleyen ve dünyanın fabrikası konumundaki Çin ile teknolojinin ve tüketimin merkezi Avrupa arasında bulunan bölge, demiryolları vasıtasıyla kurulan yeni İpek Yolu'nun üzerindedir. Orta Asya ülkelerindeki Rus nüfus hızla azalmaktadır.⁸⁹

Enerji ihtiyacı modern zamanda, yani günümüzde bile, savaşların ve işgallerin sebebidir. Avrasya'da da, Orta Asya'da da oynanan oyun artık enerji temelindedir. Avrasya'nın kalbi, enerji merkezi Orta Asya'da atmaktadır. Avrasya'yı kontrol etmek isteyen, dünyanın gelecekteki politikalarında söz sahibi olmak isteyen, Orta Asya'yı da kontrol etmek durumundadır. Bölge enerji oyununun büyük ödülü haline geldiği için, bu kontrolün önemi Avrasya'yı aşmıştır. Ölçek artık dünyadır.

Avrasya'yı kontrol eden dünyayı kontrol edebilecektir. Bunun anlamı "yeni büyük oyun" da SSCB'nin Orta Asya'da yerini alan, oyuna süper güç adayları grubunda katılacaktır. İşte bu nedenle ABD'nin temel amacı, Avrasya topraklarının düşman bir gücün kontrolü altına geçmesini engellemektir. ABD'nin Batı Avrupa ve Japonya ile müttefikliğindeki ve Avrasya'nın çevre topraklarındaki güvenlik taahhütlerinin kaynağı bu kaygıdır. Aynı kaygıyla ABD Orta Asya ülkeleri ile güvenlik anlaşmaları yapmaya çalışmış ve bazılarında askeri üs kurmaya gelecekleri belirsiz olsa bile muvaffak olmuştur. Sonuç olarak "Amerika için en önemli jeopolitik ödül Avrasya'dır".⁹⁰

⁸⁸ Çağrı Kürsat Yüce, "SSCB Sonrasında Hazar Bölgesinde Enerji Mücadelesi ve Türkiye", TÜRKSAM, <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=307>

⁸⁹ Fuat Uçar, **Dış Türkler. Türk Dünyasının Parlayan Beş Yıldızı**, Fark Yayınları, Ankara 2007, s.78-86

⁹⁰ Brzezinski, a.g.e., s.51-52.

Amerika'nın küresel üstünlüğü doğrudan doğruya Avrasya kıtasındaki hakimiyetinin ne kadar süre ve ne kadar etkili sürdürüldüğüne bağlıdır. Avrasya kontrolü zor bir hale SSCB döneminde kasıtlı olarak getirilmiştir. Özellikle Kafkasya ve Orta Asya'da bunun etkileri derhal göze çarpmaktadır.

Türkistan olan topraklar sınırlar ile bölünerek uluslar ve devletler yaratılmış, burada ve Kafkaslarda birbiri içine girmiş azınlıklar yaratılmıştır. Yani Avrasya Balkanları etnik bir mozaiktir.⁹¹

Devletlerin sınırları 20'ler ve 30'larda, Sovyet Cumhuriyetleri resmi olarak kurulurken Sovyet haritacıların arzusuna göre çizilmiştir. Bunun getireceği sorunların orta vadede çözülmesi beklenmemelidir. Ancak sorunu yaratan tarafından bile artık kontrolü söz konusu değildir. Bu bağlamda Amerika'nın bu durumdan yararlanmaya çalışması beklenebilir. Ancak Amerika'nın küresel hegemonyasının etkinlik alanı kuskusuz büyüktür; ama iç ve dış sınırlamalar nedeniyle derinliği azdır.⁹²

1990'ların başlarında Amerikalı uzmanlar, Orta Asya bölgesinin enerji rezervlerini 20 – 30 milyar varil civarında, Kazakistan'ın rezervlerini ise yaklaşık 16 milyar olarak belirlemişlerdir. Dünya piyasaları için bölge petrolünün önemi, Alaska (9 milyar) ve Kuzey Denizi (yaklaşık 30 milyar) rezervleri ile karşılaştırılarak anlaşılabilir.⁹³

Her ne kadar Hazar bölgesinin petrol ve doğal gaz kaynaklarının geliştirilmesi Amerikan şirketlerinin ticari çıkarları kapsamında ele alınmış olsa bile genel olarak ABD'nin ulusal çıkarlarıyla bağdaşmadığı ileri sürülmüştür. Nitekim ABD'nin Mali Denetim Genel İdaresi'nin 1994'te yayınladığı rapora göre, "... ülke Amerikan yatırımları ve petrol teçhizatı ve hizmetlerinin ihracatı için çok iyi imkanlar..."⁹⁴ sunmasına karşılık, Amerikan veya dünya piyasaları için önemli bir kaynak olamayacaktır.

⁹¹ Brzezinski, a.g.e., s.51-52.

⁹² Ibid, s.56-57

⁹³ "Unlocking the Assets: Energy and Future of Central Asia and the Caucasus", Main Study, <http://www.bakerinstitute.org/Pubs/workingpapers/efac/efcac8.html>

⁹⁴ "Unlocking the Assets: Energy and Future of Central Asia and the Caucasus", Main Study, <http://www.bakerinstitute.org/Pubs/workingpapers/efac/efcac8.html>

1998’de petrol fiyatlarındaki düşüş, Hazar bölgesinde petrol ve doğal gaz arama ve çıkarma çalışmalarının hızını kesmiştir. Bu dönemde Hazar rezervlerine ilişkin iyimser değerlendirmelerin gerçekleri yansıtmadığına dair iddialar, kuşkuvarın artmasına neden olmuştur. 1998’de Londra Uluslar arası Stratejik Araştırmalar Enstitüsü’nün yayınladığı rapora göre, Hazar bölgesindeki petrol rezervleri 25 – 35 milyar varil olarak belirlenmiştir.

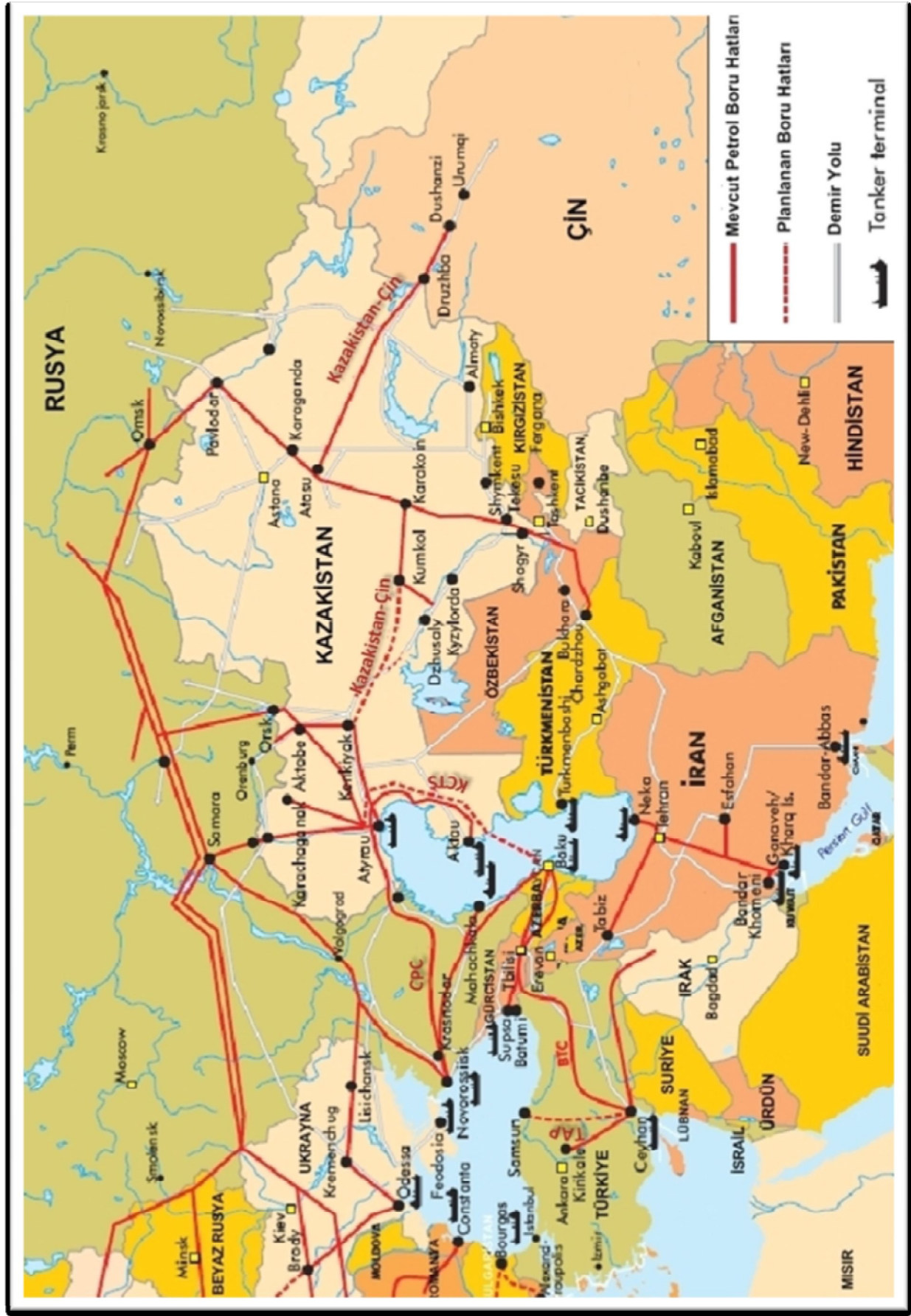
Teksas’taki Baker Enstitüsü de benzer şekilde ispatlanmış rezervleri 15 – 31 milyar varil (dünya rezervlerinin %2,7’si) olarak açıklamıştır. Her iki kurum da, bölgenin enerji kaynaklarının Ortadoğu’nun rezervleriyle kıyaslanmasının yanlışlığına dikkat çekmiştir. İyimser değerlendirmelerin gözden geçirilmesi gerektiğine dair talepleri haklı çıkartan bir diğer faktör de, Azerbaycan’daki kuyuların bazılarında yürütülen arama çalışmalarından elde edilen olumsuz sonuçlardır.

Bu koşullarda Washington, Hazar eksenli politikasını gözden geçirmek zorunda kalmıştır. Yabancı yatırımcıların bölgeye olan ilgisindeki düşüş ve elverişsiz fiyat konjonktürü, Bakü – Ceyhan projesinin ticari cazibesini de olumsuz etkilemiştir. Ancak, Washington tarafından Hazar bölgesinde aktif dış politika izlenmeye karar verildikten sonra, Amerikan hükümet daireleri ve kuruluşları bölgenin petrol kaynaklarının 200 milyar varil civarında olduğunu açıklamışlardır. Bu değer olası rezervlerin maksimum düzeyini gösterirken, bölge ülkeleri dünyanın diğer petrol üreticisi ülkeleriyle karşılaştırılmaya başlanmıştır. Bu çıkarımlardan en zayıf olanı ise, Hazar bölgesinin önümüzdeki on yılda dünya petrol piyasasının en önemli oyuncusu haline geleceği ve Körfez bölgesine rakip olacağı teziydi. Hazar rezervlerinin yüksek olarak değerlendirilmesi, bölgenin stratejik önemini artırmıştır; ABD’nin enerji güvenliği ve çıkarları açısından Hazar havzasının önemi, “Ulusal Güvenlik Stratejisi” belgesine de yansımıştır⁹⁵.

Bölgenin enerji rezervleri konusundaki yüksek değerlendirmeler, doğal gaz konusunda da görülmüştür. Hazar’ın enerji kaynaklarıyla ilgili spekülasyonlardaki artış, bölge ülkeleriyle antlaşmalar imzalamış olan şirketlerin hisselerinin değerinde de artışa neden olmuştur. Hazar Havzasındaki enerji kaynakları rezervlerinin tahmin edilenden

⁹⁵ The Geopolitics of Oil in Central Asia, <http://www.hri.org/MFA/thesis/winter98/geopolitics.html>

fazla olduğunun anlaşılması, 1990'ların ortalarından itibaren bölgeye yönelik Amerikan diplomasisinin hareketlenmesine yol açmıştır.

Şekil-2: Hazar Bölgesine Bağlı Petrol Boru Hatları Projeleri
Kaynak: IEA- "Perspectives on Caspian Oil and Gas Development", Directorate of Global Energy Dialogue, 2008.

2.4 Enerji Alanında Küresel Stratejiler Ve Küresel Aktörler

2.4.1 ABD

ABD stratejilerinde petrol çıkarlarının düzenlenmesi ve korunması, tarihsel bir öneme sahiptir. ABD dış politikası ile ABD petrol stratejileri ve çıkarları arasında, hedefler paralelinde ortak önemli ilişkiler mevcuttur. Yabancı petrol kaynaklarına ulaşabilme ve erişebilme, ABD için birçok kez ulusal güvenlik konusu olarak belirtilmekte ve aynı zamanda ABD dış politikasının öncelikli konularından birisini oluşturmaktadır.⁹⁶

Dünyanın en büyük petrol üreticilerinden biri olmasına karşılık ABD, 1980'lerin ortalarından günümüze kadar geçen süreçte petrol çıkarlarını, giderek daha fazla tüketici ve ithalatçı olarak algılamakta ve buna yönelik olarak da ortak hedefler kapsamında stratejiler oluşturmaktadır.⁹⁷

Soğuk savaşın sona ermesi ile birlikte ekonomik ve askeri açıdan tek süper güç olarak ortaya çıkan ABD, 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında terörü önlemek gerekçesiyle Afganistan ve Irak' ı işgal etmiştir. Kafkasya bölgesindeki ülkelerin büyük bölümünü etkisi altına alarak ve Orta Asya ülkelerinden bazılarında kuvvet konuşlandırarak, adeta Rusya'yı güneyden kuşatmış, Çin' e daha da yaklaşmış, Kafkasya, Orta Doğu ve Orta Asya bölgesindeki enerji kaynaklarına emniyetli erişim imkanı sağlamıştır. ABD, yenedünya düzeninde liderliğini sürdürmek için gerekli askeri, teknolojik ve ekonomik önlemleri almaya devam etmektedir. Bu önlemlerin ilgili bölgelere düşen payının en önemli boyutunu enerji konusu oluşturmaktadır.⁹⁸

Günümüzde ABD'nin süper güç olması nedeniyle küresel stratejilerini de buna uygun olarak şekillendirdiği söylenebilir. Özellikle 11 Eylül sonrası güvenlik kavramının uluslararası sistemin merkezine yeniden yerleştiği söylenebilir. SSCB'nin yıkılışından 11 Eylül'e kadar geçen dönemde ABD politikaları neo liberal anlayışla şekillenmiştir. Buna göre devletler arası işbirliği ve ekonomik ilişkilerin

⁹⁶ EIA- "Energy Information Administration, Minister of Energy of United States" <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/usa.html> [8 Nisan 2007].

⁹⁷ Ibid.

⁹⁸ Bircan Dokuzlar ve diğerleri, "Çin'in Orta Asya Enerji Politikası", Avrasya Dosyası, 2006, Cilt 12, Sayı 1, s.299-305.

(küreselleşmenin de etkisi ile) geliştirilmesi anlayışı hakim olmuştur.

Buna göre ABD yeni süper güç olarak dünya sisteminin merkezinde olacak ve çatışma yerine işbirliği gelişecek, diktatörlükler yerine demokrasi, insan hakları ve ekonomik uzlaşma süreçleri yaşanacaktı. Ancak 11 Eylül bir anlamda bu sürece sert bir karşı çıkışı ortaya koymuş ve güvenlik kavramını ABD'nin de öncelikleri arasına almıştır.⁹⁹

Özellikle ikinci dünya savaşı sonrası hem sanayileşme alanındaki gelişmeler hem de savaş teknolojilerindeki yenilikler enerji kavramına olan önemi arttırmıştır. Bu bağlamda güvenlik kavramı ile enerji arasında yakın bir ilişki olduğu söylenebilir. Güvenlik sadece siyasal ya da askeri anlamda değil ekonomik olarak da belli bir içeriğe sahiptir. ABD, ekonomik olarak dünya liderliğini sürdürmek ve ekonomik güvenliğini sağlamak için enerjiye (özellikle petrole) özel bir önem vermektedir.

ABD'de petrol tüketimi son 10 yılda % 18 oranında artmıştır. Günümüzde ise, dünyanın en çok petrol tüketen ülkesi olan ve dünya nüfusunun % 5'ine sahip olan ABD, günde 20,5 milyon varil ile dünya rezervlerinin % 25'ni tek başına tüketmektedir.¹⁰⁰ Bu noktada ABD için petrol stratejilerinin güvenlik ve dış politikadaki yeri ne denli yüksek önem taşıdığını ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Dünyanın birçok bölgesinde çeşitli stratejiler uygulayan ABD, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Kafkaslar ve Hazar Bölgesi'ni de etkisi altına alma politikaları uygulamaktadır. ABD dünyanın en fazla petrol tüketen ülkesidir ve ihtiyaç duyduğu bu enerji kaynağını Ortadoğu'dan temin etmektedir. Ancak geçmişteki yaşanan petrol krizlerinden dolayı ABD ve batılı müttefikler çeşitli sıkıntılar yaşamışlardır. Bundan dolayı ABD kendi enerji kaynaklarını garanti altına almak için zengin rezervlere sahip Hazar Bölgesi'ne yoğun ilgi göstermektedir.¹⁰¹

⁹⁹ Ronnie D. Lipschutz: "The Clash of Governmentalities: The Fall of the UN Republic and America's" **Reach for Imperiu**, s.11-13.

¹⁰⁰ Ibid.

¹⁰¹ Yüce, s.291-292

11 Eylül 2001'den itibaren Orta Doğu'ya duyulan güvenin azalması ve 2000-2001 yıllarındaki yükselen petrol fiyatları¹⁰², ABD'nin Hazar Havzası ve Orta Asya petrollerine ilgisini arttırmıştır. Tarihsel perspektifte Orta Doğu ve bununla birlikte Körfez Bölgesi'ne bağımlılığın günümüzde azaltılması amacıyla Orta Asya ve Hazar Havzası kaynaklarına yönelik olarak oluşturulan hem ekonomik hem de politik açılımlar, ABD'nin arz çeşitliliğinin artırılmasına yönelik stratejik bir yaklaşımdır.

Bu noktada ABD'nin bölge stratejilerindeki bir diğer dayanağı olarak Hazar Bölgesi'nde yeni bağımsızlığa kavuşan ülkeler ile ekonomik ve stratejik işbirliği yaparak hem Rusya'nın yeni yayılcılık politikalarını hem de İran'ın bölge ülkeleri ile canlandırmaya çalıştığı ilişkileri engelleme düşüncesi olarak düşünülebilir. ABD'nin Hazar petrollerini kontrol altına almak istemesinin önemli bir sebebi de bu bölgedeki Amerikan şirketlerinin faaliyetlerini kolaylaştırmak ve çıkarlarını korumaktır. Daha 1990'ların başlarından itibaren bölgedeki petrol arama, işletim ve ihracatlarına yönelik kurulan konsorsiyumlarda Amerikan petrol şirketleri önemli yatırımlar yapmış ve en büyük paylara sahip olmuşlardır.¹⁰³

Bağımsızlıklarını ilan ettikten sonra ekonomik bağımsızlık için de hayli çaba sarf eden Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan gibi ülkeler ABD politikaları karşısında çoğu zaman zor duruma düşmüşlerdir. Çünkü ABD'nin ilk dönemlerde “önce Rusya” diye sembolleşen bölge politikası, Rusya'nın hegemonik stratejilerinin altında sorunlar yaşayan bu ülkelerin “zincirlerini kırabilmelerine” yardımcı değil engelleyici olmuştur. ABD'nin bu politikasında bölgede faaliyet gösteren petrol şirketlerinin çıkarlarını koruma hedefleri de etkili olmuştur.¹⁰⁴

ABD'nin Rusya ile ilişkilerinde; gerçekte yeni bir Rus İmparatorluğu'nun oluşmasına engel olmak istemesi kadar, Rusya'yı da tamamen dışlayacak yaklaşımlardan kaçındığı gözlenmektedir. Öte yandan ABD, boru hattı projelerinde Türkiye'nin tezi olan “Bakü-Tiflis- Ceyhan” Projesini desteklemiş ve 1995'den itibaren de “çoklu boru hattı” tezi dahilinde bu projeye destek vermiştir. Aslında çoklu boru

¹⁰² Michael T. Klare, **Kaynak Savaşları**, Çev. Özge İnciler, İstanbul: Devin Yayınevi, 2004, s. 54.

¹⁰³ Ibid, s.293-293

¹⁰⁴ Temel İskit “A New Actor in the Field of Energy Politics”, Perceptions 1, no 1, 1996, s. 71.,

www.geocities.com/enenergy/article.

hatları (Multiple Pipe Lines) söylemi, bugüne kadar sadece Rusya üzerinden geçen ihracat yollarını ifade etmekle birlikte birden çok güzergahtan ihracatı da savunan bir görüştür.

ABD'nin enerji politikası çalışmanın ilerleyen bölümlerinde bölgesel politikalar ve Türkiye ile olan ilişkiler bağlamında ayrıntıları ile değerlendirilecektir. Genel itibarıyla ABD'nin bölgede oluşturacağı açılımlar ile hedeflenen faydaları özetlemek gerekirse: bir yandan Körfez Bölgesindeki üstünlüğüne tehdit olabilecek İran'ı, bir yandan da ezeli rakibi olan Rusya'nın Sovyet Dönemindeki gücüne ulaşabilecek ekonomik ve stratejik gücünü kontrol altına alabilecektir.¹⁰⁵ Aynı zamanda küresel rekabet içerisinde olduğu Çin'in enerji gereksinimi üzerinde etkinliğini arttırmış olacaktır. Bu noktada aslında Hazar Bölgesi için ABD'nin küresel güç olma konusunda geliştirmiş olduğu stratejinin sürdürülmesinde anahtar bölge olduğunu söylemek mümkündür.

Bu bağlamda ABD, bölgede enerji konusunda en temel aktör olup, bu politikalarını uygulamaktan da çekinmemektedir. Bölge, ABD ve Rusya arasında yükselen yeni bir güç mücadelesi haline gelmiştir.¹⁰⁶ Her iki ülke de Hazar Denizi enerjisinin gelişiminden ekonomik avantaj elde etme çabasıdadır. ABD ve Rusya bu çeşit stratejik ilgilerin, ulusal çıkar hesap edildiğinde, ekonomik faktörler üzerinde bütünüyle üstünlük sağlayacağına inanmaktadır. Bazı analizciler, 19. yüzyıl, bu bölgede İngiltere ve Çarlık Rusya'sını çarpıştıran "Büyük Oyun"a gönderme yaparak bu yarış "Büyük Oyun II" olarak tanımlamaktadır.¹⁰⁷

2.4.2 Rusya Federasyonu

Rusya; dünyada kara parçalarının %13'ü üzerine kuruludur. Dünyada ispatlanmış hidrokarbon rezervlerinin ise % 15'i Rusya'dadır. Rusya dünyanın ikinci petrol üreticisi ve ihracatçısıdır. Doğalgazda ise en büyük üretici ve ihracatçısıdır. Doğal kaynakların ihracatı, Rusya'da ihracatın %80'ini oluşturmaktadır. Petrol ve gazın bütün ihracat içindeki payı ise %55 düzeyindedir. Bu da Rus ekonomisinin petrol ve

¹⁰⁵ Üşümez, a.g.e, s. 112.

¹⁰⁶ Necdet Pamir, "Orta Asya- Kafkaslarda Enerji Kaynaklarının Stratejik Önemi ve Petrol Politikaları", s.486.

¹⁰⁷ Klare, a.g.e, s.124.

doğalgaza bağımlılığını arttırmaktadır. Dünyanın artan petrol ihtiyacına sadece Ortadoğu ve Rusya'nın üretim artışları ile yanıt verilebileceği tespit edilmiştir. Rusya dünya üzerindeki en büyük OPEC dışı üreticidir.

1986–1988 Dönemi, Rus petrol üretiminin üst noktasında olduğu bir dönemdir. O dönemde Rusya'da yıllık ortalama üretim 507 milyon tondur. Yani dünya üretiminin %20'sini Rusya karşılamaktaydı. 1990'larda Rusya'nın yeni enerji yöneticileri, operasyonlarını devletin vergi gelirlerini azaltacak ve petrol üretimini ülke için karsız kılacak ölçüde ve sermayeyi yurt dışına transfer edecek şekilde yapılandırmışlardı.¹⁰⁸

Üstelik Sovyet boru hattı sisteminin getirdiği sınırlamalar da petrol ihracatını olumsuz etkiliyordu. Gerçek karlılık temel olarak Rafinaj sektöründeydi. 1988–1998 döneminde Rus petrol üretimi günlük 11 milyon varilden 6 milyon varile kadar geriledi. Bu durumda teknoloji eksikliğinin de payı büyüktü. Çünkü bazı kuyulardan verim alınması için artık yeni teknolojilere ihtiyaç duyuluyordu. 1995 yılına gelindiğinde ise Rus petrol üretimi yıllık 307 milyon ton düzeyinde gerilemişti bu büyük düşüşün ardındaki sebepler ise şöyle sıralanmaktaydı;¹⁰⁹

- Petrol talebinin azalmasına yol açan endüstriyel üretimdeki çöküş
- Organize yapıların ve kurulu dağıtım kanallarının tahrip olması
- Endüstriye yapılan yetersiz yatırımlar
- Eskimiş ve fiziki olarak yetersiz hale dönüşmüş ekipman ve alt yapı
- Bazı ana yapılarda üretimin doğal olarak azalması

1990'ların başında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan yeni Türk Cumhuriyetleri'ne karşı Rusya kendini Sovyetlerin tabii mirasçısı olarak

¹⁰⁸ Fırat Gazel, “Petro Dolar Kısacasında Rusya”, http://www.emo.org.tr/ekler/b5040a8a5baf3e0_ek.pdf

¹⁰⁹ Yüce, a.g.e, s,297

görüp, bu bölgeleri yakın bölge (near abroad) sayıp enerji kaynaklarını denetlemek için kendi politikalarını geliştirmiştir.¹¹⁰

Eski Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin'in ortaya attığı “yakın çevre”, “barış oluşturma” gibi kavramlar Rusya'nın stratejilerini belirleyen kavramlar olarak ortaya çıkmıştır. 1995 yılı Eylül ayında, Rusya Federasyonu'nun “BDT Üyesi Ülkelere Yönelik Stratejik Politikasının Kabulü” başlıklı kararnamesinde Başkan Yeltsin, gayri resmi olarak Rus İmparatorluğu'nun sürdürülebilir bir şekilde devam edeceğini vurgulamıştır.

Bu politikanın temel hedefi Hazar petrol ve doğal gaz kaynaklarını kontrol altında tutmaktır. Yine Rus şirketlerinin Avrasya enerji kaynakları üzerinde kontrolünü güçlendirecek BDT içi gümrük birliği anlaşması 1996 yılının Nisan ayında bölge ülkeleriyle imzalanmıştır.¹¹¹

Rusya'nın Hazar Petrollerine yönelik stratejileri şu üç noktayla özetlenebilir:

-Hazar Bölgesi Petrol Piyasasına girme

-Yeni Petrol yataklarının geliştirilmesine katılma

-Doğu-Batı trans-kıtasal enerji iletişimini geliştirmeye katılma ve birleşmiş bir petrol ulaşım ağını organize ederek elinde bulundurma.

Rusya'nın petrol güzergahlarını etkileyen bölgesel çatışmaları da her zaman için istihbarat servisleri, ordusu ve sivil bürokrasisi aracılığıyla yönlendirdiği gözlenmiştir. Buna en iyi örneklerden biri; Gürcistan'daki çatışmaların arka planındaki etkileyici güç olan Rusya'nın, Gürcistan'ı zayıflatarak Türk ve Batı nüfuzunu azaltması ve Hazar Petrollerinin Gürcistan yerine kendi topraklarından geçmesini sağlamaya çalışması olmuştur.¹¹²

¹¹⁰Temel İskit “A New Actor in the Field of Energy Politics”, Perceptions 1, no 1, 1996, s. 71. www.geocities.com/enenergy/article

¹¹¹ Yüce,a.g.e, s.285-291.

¹¹² Asem Nauşabay Hekimoğlu, **Rusya'nın Dış Politikası**, İstanbul: Vadi Yayınları, 2007, s.82-85.

Rusya, dünyada doğal gaz rezervlerine göre birinci, kömür rezervlerine göre ikinci ve petrol rezervlerine göre ise sekizinci sırada olmasından dolayı enerji pazarı bakımından çok önemli bir konuma sahiptir. Aynı zamanda doğal gaz ihracatına göre birinci, petrol ihracatına göre ikinci ve enerji tüketimine göre ise üçüncü sıradadır. 2004 yılında Rusya'nın GSYİH yaklaşık %7 civarındaydı ve bu da G8 ülkeleri arasında en yüksek değerd. Rusya'nın önemli ölçüde ekonomik büyüme sağlaması son beş yılda enerji ihracatı ile gerçekleşmiştir. Bu da petrol üretimindeki artış ve o dönemdeki petrol fiyatlarının yükselişi ile ilgilidir.¹¹³

Rusya ispatlanmış 60 milyar varil petrol rezervine sahiptir. Bu rezervlerin de büyük kısmı Batı Sibiryta bölgesinde, Ural Dağlarında ve Merkezi Sibiryta Platosunda yaklaşık 14 milyar varili Sakhalin adalarında bulunmaktadır. Sovyetler Birliği döneminde petrol üretimi oranı yüksekti, fakat bağımsız devletlerin ayrılması ile bu oran doğal olarak düşmüştür.

Rusya'da petrol üretimindeki yükselme devri 1999 senesinden itibaren yeniden başlamış ve 2004 senesinde günlük 9,27 milyon varile ulaşmıştır(bunun da 8,8 milyon varilini ham petrol oluşturmaktadır). 1998 yılından 2003 yılına kadar %40 oranında bir artış olmuş ve 2003 senesinde Rusya Suudi Arabistan'dan sonra dünyanın ikinci en büyük ham petrol üreten devleti durumuna gelmişti. 2004 yılının Mart ile Mayıs ayları arasında Rusya'da üretilen ham petrol Suudi Arabistan'da üretilenden daha fazlaydı.¹¹⁴

Rusya ham petrol üretiminin %70'ini ihraç edilmekte ve geriye kalan %30'luk kısmını ise iç tüketime ayırmaktadır. 2004 yılında günlük üretilen petrolün %75' i (6,7 milyon varil) Beyaz Rusya, Ukrayna, Polonya, Orta ve doğu Avrupa'daki devletlere ihraç edilmekteydi. Petrolün bu bölgelere ulaşımı esasen Druzhba boru hattı ve onun kolları vasıtasıyla yapılmaktaydı. Geriye kalan %25'lik kısmı limanlara gönderilerek dünya pazarlarına satılmaktaydı. Şu anda dünya petrol fiyatlarının yüksek olmasından dolayı petrol ihracatının yaklaşık %40'lık kısmı demir yolları ve ırmaklardaki tankerler vasıtasıyla taşınmaktadır.

¹¹³ Ibid, s.86-89

¹¹⁴Timur Onica, "Optimism increases for caspian sea agreement", **Business & Economics**, <http://www.eurasianet.org/departments/business/articles/eav041904.shtml>.

Petrol ihracatı ile ilgili olarak Kremlin politikaları ile Rusya petrol şirketleri arasında bazen farklı görüşler çıkabilmektedir. Ham petrol transferinde boru hatları tekel durumundadırlar. Diğer yollarla da petrolün nakli alıcının isteklerini tam karşılamamaktadır. Rusya’da günlük yaklaşık 7 milyon varil petrol üretmekte ve bunun 4 milyon varillik kısmının nakliyesi boru hatlarıyla, geriye kalan kısmı ise demiryolları ve ırmaklardaki tankerler vasıtasıyla yapılmaktadır.¹¹⁵

2005 yılında Rusya Enerji Bakanlığı’nın tahminlerine göre ham petrol ihracatında %7,4’lük artış öngörülmekte ve bu da günlük 5,38–5,52 milyon varile denk gelmektedir. Bu rakamın 2015 yılında 6,2 milyon varile ulaşacağı öngörülmektedir ve bunun bir kısmı Avrupa ile Amerika’ya tankerler vasıtasıyla taşınırken, bir kısmı da Akdeniz ile Karadeniz üzerinden Asya’ya taşınmaktadır.

SSCB’nin çöküşü sonrası serbest ekonomiye dönüşüm sürecinde zor günler yaşayan Rusya, ihracat gelirlerinin % 45’ini ve devlet bütçesinin % 40’ına yakın bir oranı enerji sektörü tarafından karşılamaktadır. Ekonomik etkinliğinin farkında olan Rusya Enerji Bakanı ve diğer enerji firmaları devlet karar verme mekanizmasında, özellikle uluslararası boyuttaki enerji projeleri kapsamında, dış politika alanında etkin rol alma çabasındadırlar.¹¹⁶

Rusya küresel petrol stratejilerinde, tarihsel perspektiften gelen avantajlarla ve bununla birlikte sahip olduğu rezervlerle birlikte coğrafi açıdan komşu bölgelerdeki geçmişten gelen bağlarını en iyi şekilde kullanma amacını taşımaktadır. Rusya’nın hem politikalarında hem de stratejilerinde ortak amacının, Orta Asya ve Hazar Havzası’nda bulunan petrol ve doğalgaza ayrıcalıklı erişebilmenin yanında, bölgenin ekonomik ve politik kontrolünü yeniden kazanmak olduğunu söylemek mümkündür.

Rusya Avrupa açısından her geçen gün biraz daha otoriter ve anti-demokratik bir şekil alan Rus siyaset ve idaresinin güvenilirliği konusundaki kuşkular AB’nin son

¹¹⁵ A.Necdet Pamir, “**Hazar Bölgesinde Enerji Politikaları ve ABD’nin Konseptleri**”,

<http://www.avsam.org.turkce/analizler/>; Timur Onica, “Optimism increases for caspian sea agreement”, **Business & Economics**, <http://www.eurasianet.org/departments/business/articles/eav041904.shtml>.

¹¹⁶ Nazim Cafersoy, “Enerji Diplomasisi: Rus Dış Politikasında Stratejik Araç Değişimi”, **Stratejik Analiz**, Cilt:1 Sayı:8, Ankara s. 55.

dönemde transit ülkeler üzerinden kaynakların pazara sunulması yönünde yeni projeler oluşturmaya yöneltmiştir.

Enerji arz güvenliğini sağlama konusunda kendini güvence altına almaya çalışan Avrupa ülkeleri güvenliğini sağlama açısından Hazar enerji kaynaklarına yöneltmiştir. Bu kapsamda kaynakların Rusya dışındaki güzergâhlarla taşınmasını planlayan Türkiye üzerinden NABUCCO Projesi yoluyla ya da son dönemlerde gündemde daha çok yer alan Karadeniz geçişi (Gürcistan- Ukrayna) bir boru hattıyla ulaştırılması hedeflenmektedir.¹¹⁷

Genel hatlarıyla Rus Federasyonu'nun enerji açılımını değerlendirmek gerekirse; özellikle ŞİÖ bünyesinde geliştirilen bölge işbirliği olanakları ile Rusya, mali yönden enerjiye bağımlı ihracatının yeni piyasalar kapsamında başta Asya-Pasifik ve Kuzeydoğu Asya pazarıyla büyütülmesi hedeflemektedir. Bu sayede enerji alanında yalnızca AB'ye bağımlı bir politik-ekonomik yaklaşımın önüne geçip pazar alanını genişletmeye yöneldiğini söylemek mümkündür. Tüm bu girişimlere paralel olarak Rusya, diğer küresel aktörlerin bölgedeki etkinliğini kırmak ve kendisini devre dışı bırakacak projeleri önlemeye yönelik bölge ülkeleri ile kaynak alımı konusunda anlaşmalar düzenlemektedir.

2.4.3 Avrupa Birliği

Avrupa Birliği, ulus üstü bir yapılanma olduğundan Rusya ve ABD gibi küresel enerji politikaları izleyememektedir. Bunun en önemli nedenlerinden biri ise ortak bir dış politikaya sahip olamamasıdır. Temelde AB, diğer ülkeler gibi bütüncül bir devlet niteliği taşımadığı için ortak bir dış politika belirlemesi zordur. Çünkü iç ve dış politikalarında bağımsız devletlerden oluşmaktadır.

AB için ortak bir enerji politikasının temel bir metni sayılabilecek en kapsamlı çalışma 2000 yılında “Enerji: Arzın Güvenliği” başlıklı Yeşil Kitap olarak adlandırılan raporda ele alınmıştır. Çalışmada “Avrupa için Akıllı Enerji (2003-2006)” programı ile enerji arzının çeşitlendirilmesi; yenilenebilir enerji ve kullanımının arttırılması; iklim

¹¹⁷ Vladimir Socor, “Trans-Black Sea Pipeline can Bring Caspian Gas to Europe”, 10 Mart 2009, http://jamestown.org/edm/article.php?article_id=2371712 [23 Nisan 2009].

değişikliğine yönelik bir dizi önlemleri içeren başlıklarla Birliğin ortak bir enerji stratejisini ortaya koymaktadır.¹¹⁸

Hatta devletler birçok konuda (para politikası, anayasa gibi) egemenlik devri konusunda ciddi dirençler göstermektedir. Elbette ki enerji politikalarında da durum farklı değildir. Özellikle enerji alanında devletlerin mevcut enerji potansiyelleri ihtiyaçları ve dış politikalarında ki enerji stratejileri farklı olduğundan ortak bir politika belirlenmemektedir. Bu durum AB'nin kendi iç politikasındaki ortak enerji politikasından farklı olarak, küresel politikalarını uygulamasını engellemektedir.¹¹⁹

Bu bağlamda, AB'nin Kafkasya ve Ortadoğu politikaları, Rusya ve ABD'nin sahip olduğu gibi tutarlı bir hat izlememektedir. AB, ortak bir politika yerine devletlerin bireysel politikalarına sahne olmaktadır. Bu da AB'nin ABD ve Rusya karşısında güçlü olmasını engellemektedir. Örneğin, AB ülkeleri, Almanya ve İngiltere'nin desteğiyle Transkafkasya'ya yönelik açılımlar yaparken, diğer yandan da Fransa ve Kıbrıs Rum kesiminin AB içindeki direnciyle Kafkasya' da etkisini çok daha artıracak adımlar atmaktan çekinmektedir.

Diğer yandan Rusya'nın tarihsel müttefiki olan Ermenistan'ın Batı ile eklemlenme süreci yaşanması, özellikle ABD, İngiltere ve Türkiye tarafından desteklenmektedir.¹²⁰

AB ülkeleri mevcut petrol ve enerji ihtiyaçlarına göre farklı politikalar oluşturabilmekte ve enerji pazarları için önemli tüketim kaynakları yaratabilmektedirler. Elbette ki AB ülke politikaları haricinde, kendine hareket serbestisi yaratabildiği ölçüde bazı politikalar benimsemektedir. Bu politikalardan bazıları, ilgili bölgelere ilişkin ortak enerji projeleri geliştirme, AB üye ülkelerin şirketlerine teşvikler sağlama ya da yabancı yatırımlarla ABD şirketlerine yönelik rekabet etme şeklindedir.

¹¹⁸ European Commission, **Green Paper: Towards a European Strategy for the Security of Energy Supply**, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2001s.s. 15-22

¹¹⁹ "EU Energy and Transport in Figures, Statistical Pocketbook 2005", http://europa.eu.int/comm/dgs/energy_transport/figures/pocketbook/doc/2005/2005_energy_en.xls, 2005

¹²⁰ Necdet Pamir, "Avrupa Birliği'nin Enerji Sorunsalı ve Türkiye", http://www.avsam.org/analizler/npamr_sayi67.pdf, 2005

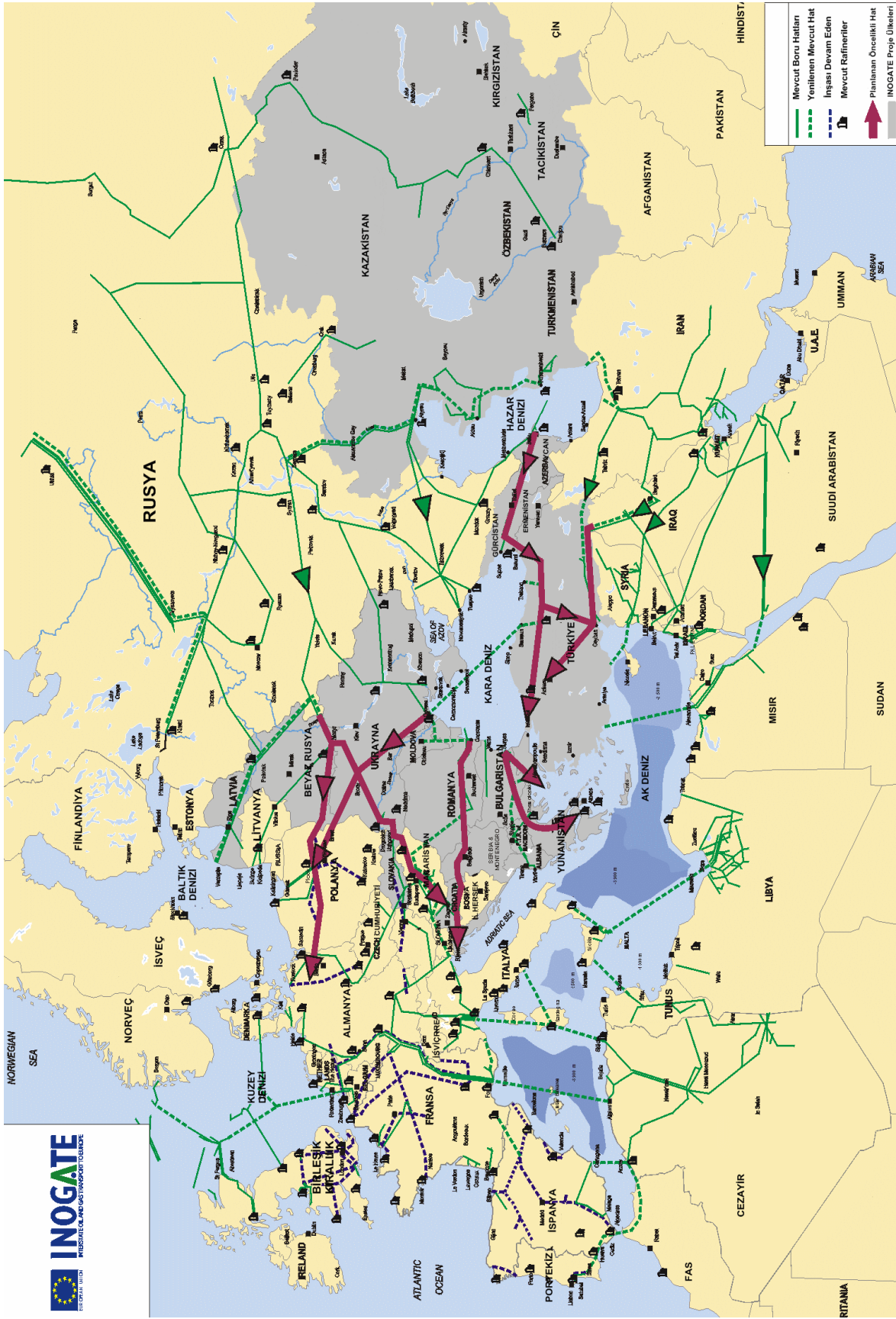
Bunun dışında AB genişleme süreci ile de enerji politikaları konusunda hassasiyetler göstermektedir. Örneğin Güney Kıbrıs'ın bölge ülkelere yakınlığı ve bir geçiş yolu olarak stratejik öneme sahip olması AB'ne üyelik sürecinde önemli bir katkı sağlamıştır.

AB'nin küresel enerji stratejileri göz önünde bulundurulduğunda, üye ülkelerin enerji kaynaklarına yönelik ayrı ayrı politikaları olmakla birlikte genel olarak birlik kapsamında da ortak bir stratejinin oluşturulması da ön plana çıkmaktadır. AB'nin enerji alanında dışa bağımlılığı incelendiğinde birincil sırada petrolün geldiği gözlenmektedir. Petrolde %76 oranında dışa bağımlılığı olan Avrupa bu ihtiyacı büyük oranda Kuzey Denizi'ndeki kaynaklardan temin etmektedir.¹²¹ Ancak Kuzey Denizi rezervlerinin gelecek 25 yıl içerisinde tükeneceği tahminleri AB için arzın sağlanmasında çeşitli bölgelere yönelik yeni projeler üretilmesine yöneltmiştir.¹²²

Son yıllarda enerji geçiş koridorlarında önemli girişimlerde bulunan ve bazı sonuçlar alan Türkiye için de aynı durum söz konusudur. Türkiye'nin de enerji potansiyeli ve bölgeye yakınlığı ile sahip olduğu potansiyelini kullanabileceği ve AB'ye üyelikte bunun avantaj olabileceği konusu tartışılmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin enerji potansiyeli ve AB üyelik sürecindeki etkisini incelemek önemlidir. Ancak öncelikle AB için enerji konusu ve enerji politikalarının ne anlam ifade ettiğini incelemekte fayda vardır. AB için enerji politikalarının önemini ve şu andaki durumu incelemek ve anlamak Türkiye'nin geliştirebileceği politikalar için de önemlidir.

¹²¹ Cenk Pala, "21. Yüzyıl Dünya Enerji Dengesinde Petrol ve Doğalgazın Önemi: Hazar Kesişme Noktasında Türkiye", **Avrasya Özel Enerji Dosyası**, Cilt:9 Sayı 5, Ankara, 2003, s. 18.

¹²² European Commission, The EU-Russian Energy Partnership, (t.y.) <http://europa.eu.int/commlenergy-transport/en/lpi.3.html> [22 Mart 2009].

Şekil-3: AB İnogate Projesi Kapsamında Planlanan Petrol Boru Hatları

Kaynak: http://www.inogate.org/inogate_programme/inogate_resource_center/maps.

INOGATE programı AB'nin bölgeye yönelik stratejilerinin anlaşılması açısından önemlidir. Bu proje kapsamında bağımsızlıklarını kazanan devletler için AB, teknik yardım programı dahilinde önemli bir bölgesel girişimde bulunmuştur. Programın başlıca hedefi bölgesel petrol ve doğalgazın işlenmesi, üretilmesi ve Batı piyasalarına taşınması için farklı alternatiflerin değerlendirilmesine yönelik bölgesel "güzergah" ülkelerin desteklenmesidir.¹²³ Bu çerçevede değerlendirildiğinde yeni bağımsız devletler için ekonomik iş birliğinin sağlanmasını hedefleyen TACIS programının bir parçası olan INOGATE'in petrol ve doğalgaz arzını büyük oranda Rusya'dan temin eden AB'nin arz güvenliğini sağlamak amacıyla güden büyük bir bölgesel proje olduğunu ifade edebiliriz. Hazar ve Kafkas bölgeleri, AB için başta petrol olmak üzere enerji arz güvenliğini sağlamakta stratejik öneme sahiptir.¹²⁴

Önümüzdeki dönemde AB'nin, enerji temininde AB-Rusya federasyonu diyalogu sayesinde başta Hazar Havzası petrollerini kullanacağı ve INOGATE programı çerçevesinde bunu karşılamaya çalışacağı ön görülmektedir.

¹²³European Commission, "INOGATE", www.inogate.org [22 Mart 2009].

¹²⁴ Pamir, "AB'nin Enerji Sorunsalı ve Türkiye", s.80.

3 BÖLÜM: 3. ENERJİ KAYNAKLARI BAĞLAMINDA ABD VE RUSYA POLİTİKALARI

3.1 Orta Asya'nın ABD İçin Öneminin Tarihsel Kökenleri

Soğuk Savaşın sona ermesi ve Sovyetler Birliğinin dağılması uluslararası ilişkilerde küresel ve bölgesel ölçeklerde niteliksel değişikliğe yol açmıştır. Avrasya kıtasının merkezinde beş yeni cumhuriyetin (Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan) ortaya çıkması, yeni bir uluslararası siyasal “bölge”nin – Orta Asya'nın – ve uluslararası ilişkilerde “Merkezi Asya Alt-Sistemi”nin oluşum sürecini başlatmıştır. Yeni bölge, kısa zamanda, Rusya, Çin, Türkiye, İran, Pakistan ve Hindistan gibi komşu ülkelerin yanı sıra uluslararası ilişkilerdeki küresel aktörlerin de çıkarlarının çatıştığı bir alan ve dış politika uygulamalarının bir “nesnesi” haline gelmiştir.

Orta Asya bölgesinin uluslararası ilişkilerinin karakterine ve dinamiğine en çok etkiyi, mevcut küresel sistemdeki siyasi, ekonomik ve askeri ağırlığı dikkate alındığında, Amerika Birleşik Devletleri yapmaktadır. Rusya Orta Asya'daki varlığını ve konumunu güçlendirirken, İngiltere Hindistan'daki hakimiyetini Rusların yayılmacılığından koruyarak garanti altına almıştır.

Tarafların vardıkları antlaşma neticesinde, dönemin en büyük iki gücünü karşı karşıya gelmekten alıkoyan Afganistan, tampon bölge olarak varlığını sürdürmektedir. Günümüzde de Afganistan'ın, ABD ve Rusya – Çin eksenini arasındaki güç mücadelesinde benzer tampon rolünü oynadığı ileri sürülebilir. ABD'nin 1990 öncesinde “tanımlanmış”, “tutarlı” ve “bütüncül” bir Orta Asya Politikasının olmadığı iddia edilebilir.

Her ne kadar 1953-54'lerde ABD tarafından geliştirilen ve merkezinde Türkiye'nin olduğu “Kuzey Hattı ya da Yeşil Kuşak Projesi” çerçevesinde Orta Asya bölgesi uzun süre gündemde kaldıysa da, bu tutarlı bir Orta Asya politikasının oluşumuna katkıda bulunmamıştır. 1950–1979 döneminde ABD'nin Orta Asya'ya ilişkin ilgisini çeken yegane şey, Sovyetler Birliği'nin dikkatlerden uzak biçimde bu

bölgede nükleer silah denemeleri yapmasıydı. Bu denemeleri izlemek için İran ve Pakistan'daki üslerden kalkan casus uçakları Orta Asya üzerinde uçuşlar yaparak bilgi toplamışlardır. 1 Mayıs 1960'ta Adana'daki İncirlik Üssü'nden kalkan bir U-2 casus uçağının, Sovyet uçaklarınca düşürülmesi sonucu ABD ile SSCB arasında yaşanan bunalım dolayısıyla bu uçuşlara son verilmiştir.¹²⁵

U-2 sorununun, “ABD – Sovyetler Birliği ilişkilerinde 1945'ten beri görülen en parlak dönemi “ sekteye uğrattığı ileri sürülmektedir. Aslında ABD'nin Orta Asya'ya yönelik kapsamlı bir politika geliştirmemiş olmasının haklı gerekçeleri bulunmaktadır. Orta Asya bölgesi, Sovyetler Birliği'nde en yoğun şekilde siyasi, ekonomik ve kültürel asimilasyonun yaşandığı alan olmuş ve Sovyet denetiminin en katı biçimde uygulandığı bölge haline getirilmiştir. Bu da doğal olarak bölgede özgürlükçü akımların gelişmesini engellemiştir. Birkaç düşünürü istisna edecek olursak, Batılılar arasında, “esir halkların yaşadığı bu coğrafyanın Sovyetler Birliği'nin çöküşünde öncülük rolü oynayabileceğine inanan kimse yok gibidir. Yani ABD'nin Soğuk Savaş dönemi boyunca yürüttüğü “komünizmi çevreleme” politikasında Orta Asya bölgesine hayati bir rol atfedilmemiştir.¹²⁶

Orta Asya bölgesi, 1990'lı yılların başlarında da Amerikan dış politikasında önemli bir yer işgal etmiyordu. Bu “ihmal”in nedenleri, uluslararası konjonktürde cereyan eden diğer gelişmelerle de (Körfez Krizi, Balkanlardaki gerilim, NATO'nun geleceği, Doğu Avrupa'nın yeniden yapılandırılması ve Filistin Sorunu) yakından bağlantılıdır. Bu “ihmal” sürecinin 1990'ların ortalarına kadar devam ettiği de söylenebilir.¹²⁷

Ne var ki, diğer güçlerin bölgedeki artan ağırlığı, Çin'in ekonomik ve siyasi anlamda yükselen nüfuzu, Rusya'nın bölgeye yönelik geliştirdiği “Yakın Çevre” politikası, Amerikan şirketlerinin bölgedeki artan yatırımları ve nihayet 11 Eylül Saldırıları sonrasındaki gelişmeler ve Afganistan'a yönelik askeri müdahale, Washington'un bölgeye ilgisini artırmıştır. Bunda Rusya'nın Orta Asya ülkelerinin

¹²⁵ Çağrı Erhan, “ABD'nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları”, **Stradigma e-dergisi**, Sayı 10, Ekim 2003.

¹²⁶ Walter Lafeber, **Inevitable Revolutions: The United States in Central America**, New York: Norton, 1993.

¹²⁷ İlhan Üzgel, “ABD'yle İlişkiler”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Yorumlar, Belgeler**, Baskın Oran (der.), Cilt. II, İstanbul: İletişim, 2001, s.278.

geleceğine yönelik bütüncül siyasi, askeri ve ekonomik bir vizyon üretememesinin de etkili olduğu söylenebilir.¹²⁸

1990'lı yıllar boyunca Amerika'nın bölgeye yönelik politikalarını farklı bir şekilde tasnife tabi tutan uzmanlar da bulunmaktadır ki bunlar, tartışmalı bir şekilde, 1990'lı yılların ikinci yarısında ABD'nin Orta Asya politikasında bir "gevşeme" ve "durgunluk" süreci yaşandığını öne sürmüşlerdir. Genel olarak, uzmanlar, Rusya'nın (ve/veya Çin'in) bölgedeki nüfuzunu sınırlandırma amacının, ABD'nin Orta Asya politikasının temel karakteristiğini oluşturduğu konusunda mutabıktır.¹²⁹

11 Eylül sonrası süreçte ABD Dış Politikası'nın tamamen farklı bir paradigma ekseninde şekillendirilmeye çalışıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. ABD Başkanlığı'na George W. Bush'un seçilmesi ve ardından 11 Eylül olayları, Orta Asya'ya yönelik Amerikan dış politikasında yeni bir dönemi başlatmıştır. Ayrıca "yeni konjonktür", ABD'nin söz konusu bölgede "yapmak isteyip de yapamadığı bazı uygulamalar" için son derece uygun bir ortam yaratmıştır.

Orta Asya'ya yönelik Amerikan politikasında önemli bir eksen de, ABD ile ilişkilerin, "terörizm ile mücadelede Orta Asya'nın rolü" etrafında yeniden belirlenmesidir. New York ve Washington'a düzenlenen 11 Eylül 2001 saldırıları, bu açıdan dönüm noktası niteliğindedir. Özellikle ABD'nin Orta Asya'ya stratejik bakışını önemli ölçüde etkileyen bu saldırılar, bölge ülkelerinin terörizm ile mücadelesine uluslararası platformda daha fazla destek getirmiştir.

11 Eylül 2001'deki terörist saldırılardan sonra ABD, Orta Asya'ya yönelik politikalarını oldukça hızlı bir biçimde yeniden yapılandırmış; Afganistan'daki terörle mücadeleyi amaçlayan askeri operasyon şemsiyesi altında ve başta Rusya olmak üzere bölgedeki diğer güçlerin tepkisini çekecek şekilde Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'da askeri varlığını tesis etmiştir. Bölgedeki Amerikan politikalarına yönelik

¹²⁸ Servet Cömert, "Jeopolitik ve Türkiye'nin Yer Aldığı Yeni Jeopolitik Ortam", http://www.jeopolitik.org/index.php?Itemid=28&id=14&option=com_content&task=view

¹²⁹ Üzgel, a.g.e, s.279-280.

uluslararası iliksiler uzmanlarının, siyasi, askeri ve sivil kesimlerin ve basının gösterdiği ilgi her geçen gün artmaktadır.¹³⁰

Yeni dönem George W. Bush ve onun dış politika ekibinin Orta Asya Bölgesi bağlamındaki dış politika öncelikleri, 11 Eylül olaylarından sonra daha da “tutarlı” ve “istikrarlı” hale gelmiştir. 11 Eylül olayları ve onu takip eden Afganistan’a askeri müdahale sonrasında Amerika Birleşik Devletleri, terörizme karşı ittifak arayışında kilit ülkeler olarak gördüğü Orta Asya devletleriyle ikili işbirliği ilişkilerini başlatmıştır.

Orta Asya ülkeleriyle işbirliği girişimleri esas olarak dört konu üzerinde odaklanmıştır:¹³¹

- Ekonomik ve siyasi reformlar: ABD, Orta Asya ülkelerine ekonomik konularda yardım programlarını başlatmıştır. İnsan hakları, demokrasi ve hak ve özgürlüklerin korunması gibi konular, Washington’un bölge yönetimleriyle ilişkilerinde önemli ölçüde etkili olmaktadır.

- Askeri işbirliği: Afganistan’la savaş sırasında, George W. Bush yönetimi, Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan’la askeri işbirliği alanında antlaşmalar imzalamışlardır.

Rusya’nın “Yakın Çevre”si olarak bilinen Orta Asya’ya Amerikan askerlerinin konuşlandırılması, ABD – Rusya Çalışma Grubunun 8 Şubat 2002 tarihindeki ortak bildirisinde aksi belirtilmesine rağmen, bölgede ABD’nin kalıcı olduğuna dair spekülasyonların artmasına neden olmuştur.

- Terörizmle mücadele: Orta Asya devletleri, terörizme karşı savaşta ABD’nin en yakın müttefikleri olarak görülmüştür. 11 Eylül olaylarından sonra, ABD’nin Orta Asya ülkelerine yaptığı yardımlar ve işbirliği projeleri terörizmle mücadele bağlamında daha da artırılmıştır. Mayıs 2002’de yapılan ABD – Rusya Zirve Toplantısının terörizme karşı işbirliği bildirisinde, George W. Bush ve V. Putin yönetimleri, Orta

¹³⁰ Richard Matthew ve George Shambaugh, “Sarkaç Etkisi: Teröre Karşı Demokratik Tepkilerde Görülen Değişiklikleri Açıklamak”, **Toplumsal Konular ve Kamu Politikası İncelemeleri**, 5. Cilt, No: 1, 2005, s. 223-233

¹³¹ Üzgel, a.g.e, s.279-280.

Asya'da terörist grupların faaliyetlerinin önüne geçilerek bölgede güvenliği sağlamayı taahhüt etmişlerdir.

- Hazar'ın enerji kaynaklarının geliştirilmesi: Hazar havzasının petrol ve doğal gaz kaynaklarının çıkartılması ve dış pazarlara ulaştırılması, Bush Yönetiminin en önemli hedeflerinden biridir. Günümüze kadar Amerikan yönetimleri, Rusya ve İran'ı saf dışı bırakan, boru hatlarına ilişkin her türlü projeyi doğrudan veya dolaylı olarak desteklemiştir.

ABD'nin Orta Asya'ya yönelik politikasını dört farklı döneme indirgeyerek ele almak, aslında Washington'un bölgesel politikalarının ve öncelikli hedeflerinin nasıl bir değişim sürecinden geçtiğini daha iyi açıklamaktadır. Bu bağlamda, demokrasi ve piyasa reformlarının desteklenmesi ve enerji alanındaki çıkarlarının korunması gibi hedefler günümüzde de Amerikan dış politikasındaki yerini korumasına rağmen, genellikle, bölgesel güvenlik ve istikrar problemi etrafında şekillenmektedir.

3.2 Orta Asya Enerji Kaynaklarının ABD İçin Önemi

Orta Asya, Avrasya kıtasındaki büyük güçlere olan yakınlığından dolayı uzun zamandır stratejik bir konuma sahip bölge olarak görülmüştür. Bölgenin kendisi de her zaman hareketli bir nüfus yapısına sahip olmuştur. Diğer taraftan doğal kaynaklarını etkin bir şekilde kullanma imkanını elde edememiştir. Dolayısıyla söz konusu bölge, tarih boyunca Selçuklulardan bu yana büyük imparatorluk veya güçlü merkezi bir devletin beşiği olamamıştır. Aslında çoğu uzman, Orta Asya, Avrupa tarihindeki Polonya'nın konumuna benzetilmektedir. Tıpkı Polonya gibi Orta Asya da birçok kez parçalanmış, işgal edilmiş ve yeniden bölünmüştür. Bu anlamda Orta Asya, dış güçler için bir savaş alanı olarak değerlendirilmiştir.¹³²

Orta Asya bölgesi Rusya, Çin, Pakistan ve İran tarafından çevrelenir ve Türkiye, Hindistan gibi bölgesel güç havzalarının sınırlarından sadece birkaç kilometre ötededir. Diğer bir ifade ile Orta Asya, dördü nükleer güce sahip geleceğin muhtemel bölgesel

¹³² Hekimoğlu, a.g.e, s.237-241.

ve/veya küresel güçleri ile çevrilidir. Bu güçlerin çoğu ayrıca bölgede Batı'nın, özellikle Amerikan nüfuzunun yaygınlaşmasından yana değildir.

Ekonomik anlamda ise, Orta Asya henüz global ekonomiye tam anlamıyla entegre olamamıştır ve uzun bir süre daha böyle kalacağına benzemektedir. Geçen yüzyılın başında yasayan ünlü stratejist Mackinder'e göre (Orta Asya'nın da içerisinde bulunduğu) Avrasya'ya sahip olan güç dünyaya egemen olur. Trilateral'in fikir babası, ABD Başkanı Carter'in Milli Güvenlik Danışmanı Brzezinski'ye göre, Avrasya küresel üstünlük mücadelesinin sürdürüldüğü bir "satranç tahtasıdır".¹³³

Soğuk Savaşın sonra ermesiyle, Orta Asya bölgesi, Amerika Birleşik Devletleri için doğal bir coğrafi ve jeopolitik genişleme platformu haline gelmiştir. Amerikan ulusal çıkarlarını üç grupta değerlendirecek olursak (hayati, önemli ve marjinal çıkarlar), bugün, Orta Asya bölgesinin "marjinal" olmaktan çıkarak "önemli" çıkarlar kategorisinde yer almaya başladığı görülmektedir. Bölgenin stratejik konumu, zengin enerji kaynakları ve mevcut Amerikan dış politikasının merkezinde yer alan "terörizmle mücadele"nin yürütüldüğü coğrafyaya yakınlığı (ve/veya söz konusu coğrafya ile iç içe oluşu) gibi faktörler, bölgeyi vazgeçilmez kılmaktadır.¹³⁴

Enerji, en başta küreselleşmenin ve ticaretin itici gücüdür; aynı zamanda çevre ile ilgili sorunların ana kaynağı olarak küresel bir boyut taşımaktadır. Sürdürülebilirlik stratejisinin en önemli unsurları olan ekonomik kalkınma, çevre ve insan sağlığı, su, tarım, bilgi ve iletişim teknolojileri v.d. enerji sektörü ile doğrudan bağlantılıdır. Enerji, artık küreselleşme ve kalkınma meselelerinden bağımsız olarak düşünülemez ve günümüzde tamamen siyasal mülahazalarla ele alınmaktadır. ABD'nin de içerisinde bulunduğu sanayileşmiş Kuzey ülkeleri, mevcut küresel enerji sisteminin ana belirleyicileridir ve dünyadaki CO2 emisyonlarının %75'inin kaynağıdır; ayrıca dünyanın mineral ve maden kaynaklarının %70'ini tüketmektedirler.¹³⁵

Enerji, sanayileşmiş ekonomilerin gücünün ve refahının devamı için vazgeçilmezdir. Yakın gelecekte, dünyanın geri kalan bölgelerinde beklenen hızlı

¹³³ Brzezinski, a.g.e, s.112-117.

¹³⁴ Heinrich Böll Foundation, "Global Energy Strategy", <http://www.oeko.de/service/ges/files/outline.pdf>

¹³⁵ Ibid.

ekonomik gelişmeyle birlikte (özellikle Çin ve Hindistan'da), petrol ve doğalgaz başta olmak üzere enerjiye duyulan ihtiyaç daha da artacaktır.

ABD'nin enerji politikası, her şeyden önce küresel bir boyuta sahiptir; artan küresel arz ve kaynakların çeşitliliği bu politikanın temelini oluşturmaktadır. Farklı kaynaklardan dünya enerji piyasasına giriş yapan her ilave enerji (doğal gaz ve petrol) kaynağı, aynı zamanda ABD'nin kendi enerji güvenliğini de artırmaktadır. Günümüzde Amerika Birleşik Devletleri, kendi enerji güvenliğini ve küresel ekonomik sistemin sürekliliğini kazanmak amacıyla, dünyanın en önemli petrol ve doğalgaz üreticisi ülkeleriyle yakın işbirliği içerisinde.

1990'lı yıllar boyunca Amerikan yönetimleri en çok ülkenin uzun vadeli enerji güvenliğinin sağlanması için çaba harcamışlardır. Amerikan ekonomisinin petrol ithalatına olan bağımlılığının sürekli artması bu konudaki endişeleri daha da artırmıştır. 2000'li yıllara gelindiğinde, ABD'nin özellikle Körfez ülkelerinden ithal ettiği petrol miktarında artış gözlenmiştir. Bundan dolayı hem Amerikan hem de dünya enerji talebine cevap verebilecek her türlü kaynak çeşitliliğinin (özellikle Hazar Havzası) ve enerji türünün sağlanması, Amerika Birleşik Devletleri'nin stratejik hedefi haline getirilmiştir. ABD Enerji Bakanı F. Penny'nin de haklı olarak belirttiği gibi Amerika, petrol ithalatında bir tek kaynağa bağımlı olarak kalmak istememektedir.¹³⁶

Petrol ihracatçılarının sayısının artması, her şeyden önce Körfez bölgesinde oluşabilecek herhangi bir siyasal istikrarsızlık ortamında ABD, Batı Avrupa ve Japonya'ya petrol sevkiyatında oluşabilecek kesinti riskini de azaltacaktır.

Bu durum, aynı zamanda Körfez ülkelerinin ve OPEC'in dünya petrol fiyatlarını belirleme yetkisini de azaltacaktır. Hazar Havzası coğrafi olarak kapalı bir bölge olduğu için, buradaki petrol ve doğalgaz üreticisi ülkeler, hidrokarbon kaynaklarını dünya pazarlarına çıkarmak için birçok sorunla karşı karşıyadırlar. Söz konusu ülkelerin enerji kaynaklarını değerlendirebilmeleri ve refah seviyelerini yükseltebilmeleri için ABD, çeşitli boru hattı projelerini desteklemektedir.¹³⁷

¹³⁶ Comprehensive National Energy Strategy, Washington, 1998, <http://www.policy.energy.gov/cnes.pdf>

¹³⁷ Ibid,

Bu alanda büyük başarılar imza atıldığı söylenebilir. Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu 2001 yılında ise başlamış ve günümüzde Kazak petrolünü Tengiz'den Karadeniz'e taşımaktadır. Hazar bölgesinin petrollerini Akdeniz'e ulaştıracak olan Bakü – Tiflis – Ceyhan (BTC) petrol boru hattı başarılı bir şekilde faaliyete geçirilmiştir. Ayrıca Türkmenistan, Afganistan ve Pakistan, Güney Asya bölgesinin enerji ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacıyla Asya Kalkınma Bankası ve Dünya Bankası ile birlikte Trans-Afgan Boru Hattı Projesi üzerinde çalışmaktadırlar.¹³⁸

Rus – Amerikan ilişkilerindeki soğuma ve eşzamanlı olarak ABD'nin NATO'yu genişletme planlarının, Çeçenistan'daki Rus askeri operasyonlarının, Azerbaycan ve Kazakistan'daki petrol şirketlerinin çıkarlarının olumsuz etkilendiği bir ortamda, Washington yönetimi, Hazar bölgesine yönelik “bütüncül” bir Amerikan stratejisini geliştirmek zorunda kalmıştır.

Bunların Amerikan silah sanayi şirketleriyle olan yakın bağlantıları ve geleneksel Rusya karşıtı tutumları, Hazar bölgesine ilişkin Amerikan politikasının oluşumunda çok büyük rol oynamıştır. Amerikan dış politikasında Hazar yöneliminin bağımsız bir bölgesel strateji ekseninde ele alınmaya başlanması, büyük ölçüde petrol şirketlerinin ve onların finanse ettikleri lobi gruplarının etkisiyle gerçekleşmiştir.

Washington'un Hazar politikası, merkezinde Azerbaycan'ın yer aldığı Kafkas politikasının genişletilmiş varyantı biçiminde ortaya çıkmıştır. Amerikan petrol şirketlerinin Kazakistan ve Türkmenistan'daki varlığı, doğal olarak Kafkasya ve Orta Asya'nın petrol ve doğal gaz zengini ülkelerini Hazar eksenli politikalar üretmeye sevk etmiştir. Sonraları, Amerikan resmi retoriğinde Hazar politikasının genel olarak Orta Asya ve Kafkasya politikasıyla özdeşleştirilmeye başladığı görülmektedir.¹³⁹

Daha çok petrol ve doğal gazın çıkartılması ve ihracatı konularına odaklanan ABD'nin Hazar politikasına Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan'ın dahil edilmesi, Orta Asya'daki Amerikan çıkarlarının portresini değiştirmiştir. Hazar bölgesinin Amerikan politikasındaki yerini ABD'nin enerji çıkarları belirlemektedir.

¹³⁸ Fact Sheet, Bureau of European and Eurasian Affairs, Washington, DC, “Frequently Asked Questions About U.S. Policy In Central Asia”, <http://www.state.gov/p/eur/rls/fs/15562.htm>,

¹³⁹ Lacoste, a.g.e.s.141-142

Resmi söylemde Orta Asya ve Kafkasya'nın tamamının bu bölgeye dahil edilmesine rağmen, Washington'ın Hazar politikası daha çok Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın Hazar kısmı üzerinde yoğunlaşmaktadır.

ABD'nin Hazar bölgesindeki ve Orta Asya'daki çıkarları tamamen olmasa bile hatırı sayılır derecede birbiriyle örtüşmektedir. Washington, bölgenin zenginliklerinin dünya pazarlarına ulaştırılması ve Hazar denizinin paylaşımı gibi meselelere dikkatleri çekerken, Amerikan dış politikasında, Rusya'nın bölgedeki nüfuzunu kırmaya yönelik girişimlerin önemi abartıldığı söylenebilir.

Bunun aksine, Çin'in Orta Asya'ya girişinin Amerikan çıkarları üzerindeki uzun vadeli etkileri ikinci plana itilerek göz ardı edilmiştir. Amerikan yönetimlerinin Hazar politikası, kuşkusuz, Orta Asya yerine Kafkasya bölgesinde daha gözle görülür sonuçlar elde etmiştir. Rusya'nın Azeri petrolünün taşınmasındaki tekeli 2000'li yılların başlarından itibaren sarsılmaya başlamıştır.¹⁴⁰

Ancak, Kazakistan ve Türkmenistan'ın ihracat güzergahlarında Rusya'nın halen eski konumunu muhafaza ettiği görülmektedir. Bölge ülkelerinin petrol ve doğal gaz sistemlerinin geliştirilmesiyle ilgili sorunların çözümüne Amerika Birleşik Devletleri'nin sürekli müdahil olması, Rusya'nın bölgeye yönelik enerji politikasını büyük ölçüde etkilemiştir. Batılı (özellikle Amerikan) firmaların katılımıyla enerji sektöründe oluşturulan uluslararası konsorsiyumlara karşı Rusya'nın izlediği politikalarda "yumuşama" ve "kabullenme" eğilimleri hissedilmektedir.¹⁴¹

Aynı eğilimin, Hazar'ın statüsü veya Kazakistan ve Türkmenistan'ın enerji kaynaklarının ihracatı konusunda izlemeye çalıştıkları bağımsız yönelimler karşısındaki Moskova'nın tutumunda da varlığı iddia edilebilir. Rus güzergahına alternatif birçok hattın varlığına ve aynı zamanda bu hatların gerçekleşmesi için siyasal ve finansal her türlü desteği vermeye hazır olduğuna işaret ederek ABD, enerji diplomasisini Kazakistan ve Türkmenistan üzerindeki Rus nüfuzunu kırmak için bir araç olarak başarılı bir şekilde kullanmıştır.

¹⁴⁰ Lacoste, a.g.e, s. 145-149.

¹⁴¹ **The Status of Infrastructure Projects for Caspian Sea Energy Resources**, Hearing, 6. The Washington File, Bureau of International Information Programs, U.S. Department of State, 2000, s.23-38.

Aynı şekilde, Hazar kaynaklarının İran üzerinden ihracatını öngören projelerin taraflarına karşı uyguladığı sert baskılar beklenen sonuçları vermiştir.

Washington'da Amerikan stratejik çıkarları ekseninde değerlendirilen bir başka önemli konu da, Orta Asya'daki Çin yatırımları (özellikle Kazakistan'ın petrol sahalarında Çin şirketlerinin yürüttükleri çalışmalar, Kuzey Kazakistan bölgesinden Çin'e çekilecek petrol boru hattı projesi ve Türkmen doğal gazı ile ilgili proje) olmuştur.

Bahsi geçen son projeler, "Avrasya Enerji Koridoru"nun tamamlayıcı parçaları olarak düşünülmesine rağmen, Amerikan yönetimi tarafından görmezlikten gelinmiştir.

2000 yılına gelindiğinde, Amerika Birleşik Devletleri, dünya petrol piyasaları için ana kaynak olarak Hazar bölgesinin hiçbir zaman Ortadoğu'nun yerine geçemeyeceğini resmen kabullenmiştir.

ABD'nin kendi enerji güvenliğinin yanı sıra Amerikan şirketlerinin çıkarları açısından, Hazar'ın enerji kaynaklarının dünya pazarlarına çıkışının hızı ve yönünün kontrol edilmesi ve aynı zamanda bölgedeki enerji altyapısının gelişiminin dozunun ayarlanması önemlidir. Bu yüzden ki pahalı, karmaşık ve emniyetsiz boru hattı projeleri, Washington'un stratejik hedefleriyle uyumlu olduğu müddetçe Amerikan enerji politikasına dahil edilmiştir.¹⁴²

3.3 Realizm Bağlamında Rus Dış Politikası ve Orta Asya

İkinci dünya savaşı ardından SSCB oldukça büyük sınırlara ulaşmıştı, Doğu Avrupa ve Kafkasya bölgesi bizzat SSCB egemenliğindeydi. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği adı altında olduğu gibi çeşitli cumhuriyetlerden oluşmaktaydı. Ve bu dönemdeki federalizm anlayışını belirleyen temel olgu sosyalizmdi. Bağlı devletler ya da federal birimler merkeze yani polit büroya bağlı idi. İçişlerinde serbest olsalar da Rus egemenliği ilginç bir strateji benimsemişti.

¹⁴² The Status of Infrastructure Projects for Caspian Sea Energy Resources

Michail Gorbaçov iktidara geldikten sonra, Perestroika (Yeniden Yapılanma) ve Glasnost (Açıklık) sloganlarıyla, Rus halkına daha çok özgürlük ve refah vaad ederek yola çıkmıştı. Batılılar, bu liderde daha yumuşak ve demokrat bir tutum sezerek, hem silahsızlanma konularında ilerleyeceklerini, hem de Doğu Avrupa'daki uydu Sosyalist Ülkelerde bir çözülme olacağını hissetmişlerdi. Gorbaçov iki yolla ilerliyordu; içeride daha demokrat ve yumuşak bir yönetimin sağlayacağı siyasi ve ekonomik anayasal, değişiklikler yapmak, dışarıda ise önce ABD ile siyasi ve askeri ilişkileri düzeltmek. Bunun amacı da, çok kalabalık ve masraflı olan Sovyet ordusunda ve silahlarında indirim yapabilmektir. Böylece Batılıların çok sevdiği "Silahsızlanma" çalışmaları birdenbire hızlanmıştı.¹⁴³

SSCB. Komünist Partisi'nin 27.Genel Kongresi 27 Şubat-6 Mart 1986'da yapıldı. Gorbaçov burada yaptığı konuşma ile delegelere, uygulayacağı reformların amacını anlattı. Bunun içinde federal anlayıştaki reformlarda bulunuyordu. Perestroyka (Yeniden Yapılanma); her şeyden önce bütün saplantıların, inanç ve itaat konularının, ahlaki değerlerin, efsanelerin ve sessizliklerin yıkılmasıdır. Perestroyka özgürlüğün kaynağı olmakla birlikte, aynı zamanda korkunç bir boşluğun nedeni olmuştur. Glasnost (Açıklık) ise, KGB gibi güvenlik teşkilatını ve nihayet Komünist Partisi'nin statüsünü tartışmaya açıyordu. Basında ve kongrede, sosyal hayatın en çok gizlenen ve en çok acı veren yarısı olan sefalet, açık açık ortaya çıkıyor ve giderek yaygınlaşıyordu.¹⁴⁴

Perestroykanın ilk yıllarında Gorbaçov'un kendisine rakip olarak gördüğü Yeltsin, hükümet darbesinden sonra şansın kendisine güldüğünü görerek, hem 70 yıllık SSCB'yi hem de Gorbaçov'u tasfiye etme imkanı buldu. Boris Yeltsin bu sonucu ABD'ye yaptığı gezide hazırlamış ve Batılıları yavaş yavaş bu sonucu kabule zorlamıştır.

21 Aralık 1991 günü Alma-Ata anlaşması ile 11 eski Sovyet Cumhuriyeti Bağımsız Devletler Topluluğu'nu kurduktan sonra ve her ülke kendi bayrağını dalgalandırdıktan sonra, SSCB fiilen ortadan kaldırılmış oldu. Aynı zamanda Sovyet Anayasası ortadan kalkmış oldu. 25 Aralık 1991 günü Michail Sergeyeviç Gorbaçov

¹⁴³Aleksandr Dugin, **Rus Jeopolitiği : Avrasyacı Yaklaşım**, İstanbul: Küre Yayınları, 2005, s.45-62.

¹⁴⁴Hekimoğlu,a.g.e, s.34-38.

görevinden istifa etti. Gorbaçov 21. yüzyıla adını yazdıran ve "tarihi değiştiren adam" olarak, Sovyetler Birliği'nde kendi isteği ile görevinden ayrıлып emekli olan ilk Devlet Başkanı olmuştur.¹⁴⁵

1985 yılında Gorbaçov'un iktidara gelmesi ile başlatılan mücadele sonucunda; reformlar başlatıldı, ülkede özgür seçimler yapıldı, totaliter sistem yıkıldı, basın ve din özgürlüğü yerleşti ve bütün bu gelişmelerin akabinde uluslararası ilişkilerde "Soğuk Savaş" dönemi sona erdi. KGB, ordu ve partideki muhafazakarlar, giderek artan bir korku içinde, ülkedeki değişimi, kendi durumlarıyla beraber durdurma konusunu düşünerek beklemekte ve hızlı bir şekilde harekete geçmek istemekteydiler. 19 Ağustos 1991'de Gorbaçov Kırım'da tatildayken SSCB Acil Durum Komitesi tarafından bir ihtilal yapılmıştır.¹⁴⁶

Gorbaçov'un pozisyonu tamamen elinden alındığında darbeye karşı direniş ve muhalefet gösteren Boris Yeltsin çok güç kazandı. 1991'de Rusya'da borsanın çökmesi artık her şeyin altüst olduğunun ilk sinyallerini vermektedir. Bu Yeltsin'in yükselişini körükleyerek, Rusya'nın bağımsızlık sürecini kazanma yolunda atmış olduğu ilk adımlara hız kazandırmaktadır. SSCB'nin dağılması beraberinde Rusya Federasyonu'nun kurulmasını sağlamıştır.¹⁴⁷

Gorbaçov'un SSCB'yi kurtarma adına yaptığı son çabalar, 1991'in geri kalan aylarını konumlarını sağlamlaştırma ve Sovyetler sonrası için bir taslak çizme çabalarıyla geçiren cumhuriyetlerin liderleri tarafından boşa çıkarılmıştır. 1991 Ekim ayı sonunda sekiz cumhuriyetle bir ekonomi anlaşması ve Aralık'ın ilk haftasında da Rusya, Belarus ve Ukrayna'nın katıldığı ve BDT'nin temellerini oluşturan üçlü bir anlaşma imzalanmıştır.

Rusya'da 1990'lı yılların başı siyasi, toplumsal ve ekonomik olarak son derece sıkıntılı geçmiştir. Bu dönemde Rusya yine federalizmle yönetilen bir ülkedir. Bu dönemde merkezde yaşanan sorunlar nedeni ile eski federe ülkeler ve halen Rusya'ya bağlı federe ülkelerin Rusya ile bazı sorunları söz konusu olmuştur. Merkezde yaşanan

¹⁴⁵Ibid,s.41-42

¹⁴⁶Dugin, s.56-59.

¹⁴⁷Dugin, s.56-59.

gevşeme, ülke federalizmini de olumsuz etkilemiştir. Bu dönemde, bağlı ülkelerin hak talepleri ise karşılanamamış ve Çeçenistan'da krizin baş göstermesi bu değerlendirmelere örnek oluşturmuştur. Rusya'da demokrasiye geçiş süreci yaşansa da federalizm anlamında ülkenin Çarlık Rusya'sı ve SSCB'den aldığı merkezi otorite ve sıkı federalizm mirası bir şekilde devam etmiştir.¹⁴⁸

1999 Aralık ayında yapılan Devlet Duma seçimlerde, sadece iki ay önce kurulan hükümet yanlısı "Birlik" Partisi, Komünist Parti'nin ardında ikinci olarak yerini almıştır. Putin, sadık devlet adamlığı sıfatıyla; becerikli, iyi çalışkan aynı zamanda hızlı ve verimliliğiyle Yeltsin'i etkilediği kadar, tüm Rus halkını da kendisine hayran bırakmıştır.¹⁴⁹ Bu yüzden Yeltsin daha 2000 yılı başlamadan, dünya ve Rus kamuoyu karşısında güvendiği Putin'e karşı bir jest yaparak ve dünyada mevcut olan demokrasi ilkelerini hiçe sayarak koltuğunu ona bıraktığını resmen açıklamıştır. Bu jest nitelikli bir gösteri dışında tüm dünyaya halen Rusya'daki mevcut siyasal yönetim sisteminin eski cunta rejimine benzer bir şekilde gerçekleştirildiğine bir işaret niteliğini taşımaktadır.¹⁵⁰

Rusya'da "Yeltsin dönemi" bitmiş "Putin dönemi" başlamıştır. Putin döneminin Rusya'nın dış politikası alanındaki yenilikler çeşitli açılardan tartışılmaktadır. Putin açısından uluslararası politikanın en önemli iki kavramı, realizm ve pragmatizmdir.

Mart 2000 tarihinde yeni dış politika konseptini ele alan Güvenlik Konseyi toplantısında, Dışişleri Bakanlığı'na Rusya'nın dış ticaretinin de içinde olduğu bütün uluslararası faaliyetlerinin koordinatörlüğü görevi verilmiştir. Rusya bundan böyle dış ekonomik çıkarlarını daha çok Batı'da değil, geçmişte nispeten az ilişki kurulmuş ve Rus mallarının rekabet gücünün yüksek olduğu ülkelerde ve Bağımsız Devletler Topluluğu ortak piyasasında aramaya başlamıştır. Rusya'da Putin dönemi dış politikasının ana hatları şu şekilde özetlenebilir.¹⁵¹

¹⁴⁸ Ibid,s.58

¹⁴⁹ "Rusya Tarihi", <http://www.bilgininadresi.net/Madde/6839/Rusya%E2%80%99n%C4%B1n-Tarihi>

¹⁵⁰ E.Balcı, "ABD ve Çin", **Cumhuriyet Gazetesi**, 23.11.2003

¹⁵¹ Yaşar Onay, **Rusya Tarihini Değiştiren On İktidar, On Artı Bir Lider**, Ayrıntı Yayınları., İstanbul, 2003, s.123-134.; Lee Peterson, "Başkan Putin ve İcraatları Rusya'da Eskiye Geri Dönüş Olarak Kabul Edilebilir mi?", **Avrasya Dosyası: Rusya Özel**, Cilt: 6, Sayı: 4, s.17-23.

— Daha aktif dış politika: daha geniş bir düzlemde, daha yaratıcı ve girişimci bir çizgi izlemek, eski dostlarla ilişki tazelemek, yenilerini kazanmak için öneriler hazırlamak,

— Daha açık dış politika: yeni 'demir perde' ve 'duvarlar' örülmemesi, Batı'yla işbirliği (Putin'in NATO'yla ilişkileri yeniden başlatması buna ilk örnek oldu), uluslararası örgütleri etkin biçimde kullanma,

— Bağımsız dış politika: Rusya'nın her konuda kendi çıkarlarına göre tutum alması, herhangi bir devlet ve devletler grubunun dümen suyunda gidilmemesi, ekonomik ve siyasi kısa vadeli kazanımlar için uzun vadeli hedeflerden ödün verilmemesi,

Önceden de belirtildiği üzere, cumhurbaşkanlığına Vladimir Putin'in getirilmesi ile Rusya Federasyonu'nun iç ve dış siyasetinde önemli değişiklikler olmuştur. Putin'le beraber özellikle Rusya'nın Orta Asya'ya yönelik daha aktif politikaları yürürlüğe konmuş ve güvenlik mekanizmalarının kusursuz çalışması için ihtiyaç duyulan tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Bu değişikliklerin temeli 2000–2001 yılları arasında sağlanmıştır. Bunun sebebi olarak:¹⁵²

— Rusya artık uluslararası siyasette ABD'ye eşdeğer güç rolü oynamaktan vazgeçmiştir. Buna kanıt olarak, Rusya'nın 2001 yılının sonlarına doğru Küba'daki bir istihbarat merkezini ve Vietnam'daki bir deniz üssünü kapatmasını söyleyebiliriz. Böylece ABD'nin de-facto olarak dünyadaki tek askeri güç olduğu tanınmış oldu.

— Kremlin, ABD ve Çin gibi güç merkezlerinin Orta Asya bölgesinde askeri ve siyasi güç yerleştirmesini kabul etmiştir. Bu eğilim çerçevesinde 2001 yılının ortasında Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) kurulmuş ve daha sonra da Rusya'nın, ABD ve onun müttefiklerinin Afganistan'daki anti-terör operasyonunu desteklemiştir. Asıl bu dönemden itibaren Rusya Federasyonu'nun dış siyasetinde Orta Asya önem kazanmış ve daha sonraki olayların gidişatının göstereceği gibi yakın seneler içerisinde de bu yönelim sürmeye devam edecektir.

¹⁵² Peterson, a.g.e., s.17-19.; Mustafa Kibaroglu, "Rusya'nın Yeni Güvenlik Konsepti ve Askeri Doktrini", **Avrasya Dosyası: Rusya Özel**, Cilt: 6, Sayı: 4, s.97-102

Rusya'nın Orta Asya politikasındaki önemli yönelimler, daha Yeltsin döneminden başlamıştı. Orta Asya, eski SSCB'nin diğer bölgeleri gibi Rusya'nın dış politikasında, hiçbir zaman ilgi alanını ve önemini kaybetmemişti. Bunu da kültürel, tarihi ve SSCB'nin dağılması ardından jeopolitik ve dini inançlara dayandırmak mümkündür.

Putin'in iktidara gelmesinin ardından bu siyasetinin aktifliği daha da güçlenmişti. Özellikle “enerji” alanında gerçekleşen Rusya'nın dış siyaseti, Putin iktidarının tipik özelliklerine dönüşmüştü.

Rusya Federasyonu'nun 2000–2001 dönemdeki Orta Asya'daki önemli hedeflerini bu hususlara göre sıralandırmak mümkündür:¹⁵³

— Bölgedeki varlığını arttırmaya devam eden ABD ve Çin'e karşı askeri ve siyasi gücünü arttırmak ve Moskova'nın küresel çerçevede bir aktör olarak önemini korumasını sağlamaktır. Bununla ilgili olarak Rusya'nın “Toplumsal Görüş İnceleme Merkezi”nin 2004 yılında yaptığı araştırmalar ışığında, Rusya Federasyonu'nun nüfusunun %68'ine göre, büyük saha ve kalabalık nüfus, Rusya'nın dünyadaki özel statüsünü belirleyecektir;

— Orta Asya bölgesinde hem dışarıdan hem içerden, dini radikalizm ve terörün yayılmasına karşı çıkmaktır. Rusya Federasyonu'nda meydana gelen İkinci Çeçen Savaşı ve Kuzey Alyans'ın zayıflaması bu hedefin yerine gelmesinin önemi artırmıştı.

2000–2001 dönemleri arasında Rusya'nın aktif katılımı ile Orta Asya bölgesi için büyük önem taşıyan olaylar meydana gelmişti. Bunların arasında 2000 yılında kurulan “Avrasya Ekonomik Topluluğu” (AET), 2001 yılında Şanghay Beşlisi'nin Şanghay İşbirliği Örgütü'ne dönüştürülmesi ve son olarak Rusya'nın, 11 Eylül olaylarının ardından ABD ve onun müttefikleri tarafından gerçekleştirilen anti-terör faaliyetlerini desteklemesidir. Tüm bu olaylar Rusya'nın bölgedeki rolünün artmasına işaret etmekle kalmayıp, ayrıca bu bölgenin hem Rusya Federasyonu hem diğer önemli güçler açısından önemli bir jeopolitik oyun sahnesine dönüştürülmesine neden olmuştu.

¹⁵³ Ibid, s.20

2000 yılında Rusya Federasyonu'nda gerçekleştirilen Cumhurbaşkanı seçimlerinin ardından, Orta Asya ve Afganistan devletlerinin sınırlarında meydana gelen çatışmalar, Rusya'nın bölgedeki siyasi ve politik durumunu güçlendirmesine sebep olmuştur. Bu nedenle 2000 yılında Duşanbe'de, Özbekistan'ın da katılımı ile gerçekleştirilen “Şanghay Beşlisi” görüşmelerinde, Afganistan'ın durumu ve katılımcı ülkelerin perspektifleri ele alınmıştır. Bu görüşmeler sırasında Vladimir Putin, Rusya'nın Tacikistan'daki askeri varlığını korumakla kalmayacağını, bu varlığını arttıracığını ve gerekli miktarda diğer Orta Asya devletlerine askeri ve teknik yardım sağlayacağını belirtmiştir.¹⁵⁴

Bu olaylar Şanghay Beşlisi'nin faaliyetlerinde büyük gelişmelere ve beşlinin sınır güvenliği ile ilgili amaç ve görevlerinin dışına çıkmasına neden olmuştur. Aynı zamanda tüm bu gelişmeler Şanghay Beşlisi'nin dominant devletlerinin, Rusya ve Çin'in aracılığı ile bölgede kendi ilgilerini ABD karşısında daha güçlü konumlandırmalarını sağlamıştır.

2001 yılının 11 Eylül tarihinde ABD'de meydana gelen dramatik olayların ardından Cumhurbaşkanı Vladimir Putin nezdinde, Washington ve Moskova'nın savaş çerçevesinde yakınlaşması başlamıştır. Başta bu olayların ardından Putin, ABD'nin Rusya'nın “arka bahçesi” olarak adlandırdığı bölgedeki askeri varlığını desteklemiştir. Ancak ABD'nin bu varlığının, Orta Asya ve Kafkasya'da git gide genişlemesi Rusya'yı tedirgin etmiştir.

Her ne kadar ABD, bölgenin istikrarını sağladıktan sonra askeri birliklerini çıkarmayı taahhüt etse de Rusya, ABD'nin bölgede sonsuza dek kalmayı planladığından kuşkulanıyordu. Zamanla Rusya'nın bu korku ve kuşkuları eski SSCB bölgelerinde birtakım jeopolitik çarpışmaların meydana gelmesine neden olmuştur. Rusya'nın bu tür adımları, ABD'nin bölgedeki nüfuzunu azaltmanın yanında, Putin'in de ifade ettiği gibi, hem SSCB döneminde hem de günümüzde kaybedilenleri yeniden kurmak amacını taşımaktadır.

¹⁵⁴ F. William Engdahl, “ABD Avrasya Enerji Politikalarında Kuşatılmakta mı?”, <http://www.2023.gen.tr/mart2007/9.htm>; Özcan Yeniçeri, “Orta Asya Devletleri Birliği”, <http://www.2023.gen.tr/haziran05/2.htm>

Sonuç olarak şunu belirtmek mümkündür; Orta Asya’da oluşan yeni jeopolitik gerçekler çerçevesinde bölge devletleri Rusya tarafından bazı tehditlerle karşı karşıya bırakılabilirler.¹⁵⁵

— Bölge devletleri Rusya ile olan bağlarının zayıflaması durumunda, Rusya tarafından gelecek bir tehditle karşı karşıya kalabilirler;

— Eğer Rusya’nın diplomasisi bazı bölge devletlerini, güney yöndeki dış politikasının muhalif devletleri listesine katarsa Rusya, Orta Asya devletlerine siyasal bakımdan ve reform geliştirme yönünden engel oluşturabilecektir;

— Bu yüzden de bazı Batı ve Doğu devletleri bu bölgelere ilgisini azaltabilir. Birçok Avrupa ve Asya ülkelerinin de bu devletlerle olan ilişkilerinde Moskova siyaseti doğrultusunda hareket etmeleri, bu devletlerin gelişimini olumsuz yönde etkileyebilir.

3.4 Rusya’nın Enerji Politikası

1991’de SSCB’nin dağılmasıyla ortaya çıkan ve kısa vadede gerçekleştirmek istediği ciddi reformlar peşinde koşan Rusya, eski Birlik Cumhuriyetleri ile ilişkilerini ikinci plana itmişti. Ancak çok geçmeden, her iki tarafın algılanmasında önemli değişimler baş göstermeye başladı.

1993’ten itibaren, Batı’yla olan hızlı entegrasyon çabalarından sonuç elde edilememesi neticesinde, eski SSCB alanına gösterilen ilgisizliğinin sadece kendilerine zarar vereceğini düşünmeye başlayan Rus siyasi eliti, ortaya attığı “Yakın Çevre” politikasıyla ve BDT’nin yapısını güçlendirmeye yönelik girişimiyle yeni bir dönem başlatıyordu. Putin’in iktidara gelişi, Rusya’nın eski SSCB alanındaki dominantlığını yeniden canlandırmak için özel bir gayret sarf etmeye başlayacağını habercisiydi. Bu konuda ilerleme kaydedebilmek adına, dış politikasında ve ekonomik hayatında enerji unsurunu ön plana çıkaran Rusya, Orta Asya Cumhuriyetlerine yaklaşmayı daha çok istemiştir. Bunun yanı sıra, Orta Asya Cumhuriyetlerinin, SSCB’nin dağılmasının ardından ellerinde bulundurdukları muazzam enerji kaynaklarıyla daha zengin ve

¹⁵⁵ F. William Engdahl, “ABD Avrasya Enerji Politikalarında Kuşatılmakta mı?”, <http://www.2023.gen.tr/mart2007/9.htm>; Özcan Yeniçeri, “Orta Asya Devletleri Birliği”, <http://www.2023.gen.tr/haziran05/2.htm>

bağımsız olabileceklerini düşünmeleri bir gerçektir. Ama bir süre sonra, bu enerji kaynaklarının dünya pazarlarına çıkarılmasının, başlangıçta tahmin edildiğinden çok daha ciddi engellerle karşı karşıya olduğu anlaşılmıştı.¹⁵⁶

SSCB döneminde tüm boru hatlarının, kontrolü elde tutmak amacıyla Rusya Federasyonu'nun topraklarından geçecek biçimde inşa edilmesi, bugün başta Kazakistan olmak üzere, Azerbaycan ve Türkmenistan gibi ülkelerin petrol ve doğalgaz kaynaklarının uluslararası fiyatlara uygun biçimde yürütülen ihraçlarında ve bu devletlerin ekonomik yönden bağımsız olmalarında en önemli anahtarlar olagelmıştır.¹⁵⁷

Tüm bu sorunların ötesinde, bölgesel enerji kaynaklarının uluslararası piyasalara nakli konusu, Rusya ve diğer güçler arasında ayrı bir önem arz etmektedir. Kısa bir süre önce Sovyetler Birliği'nin bir parçası olan bu ülkelerle batılı şirketlerin anlaşmalar imzaladığına tanıklık eden Moskova, kendi enerji ağının dışına çıkacak olan bu eski Sovyet Cumhuriyetleri'nin, Amerika'nın ve onun desteklediği Türkiye'nin nüfuz alanına gireceği kaygısına kapılmıştır. Diğer taraftan bu durumda, petrol ihracatçısı bir ülke olan Rusya, Orta Asya devletleriyle petrol konusunda, aynı zamanda bir rekabet münasebeti içerisine girmektedir.¹⁵⁸

Bu nedenle, güneyde yer alan bu ülkelerdeki gaz ve petrol alanlarında yaşanan gelişmeler, Rusya'nın kendi ihraç potansiyeli için de tehdit oluşturmaktadır. Yakın çevresi içinde alternatif taşıma rotalarının inşası, Rusya'nın bu ülkeler üzerindeki nüfuzu açısından en etkili araç olan Rus boru hatları ağının terk edilmesi ve bu aracın devre dışı kalması endişesini beraberinde getirmektedir. Bu çerçevede Putin'le birlikte, rahatsız edici bu durumdan kurtulmaya yönelik girişimlere hız verildiği görülmektedir. Rusya Federasyonu, Orta Asya'daki petrol, gaz ve diğer altyapı projelerine katılmasının zorunluluğunu açıkça ifade etmiştir.

Orta Asya ve Kafkaslar bölgesindeki petrol ve doğal gazın büyük bir kısmı Hazar Denizi bölgesinde bulunmaktadır. Bu kaynaklara sahip olmak, bölgede yatırım

¹⁵⁶ İ. Pavel Baev, "Kremlin Launches Military Exercises in Russian Far East", Eurasia Daily Monitor 1, Volume 1 Issue 28, June 10, 2004

¹⁵⁷ Baev, s. 26.

¹⁵⁸ Gökçen Ekici, "Orta Asya Güvenlik Ağı: Kim, Kimi, Kimden Koruyor?", Stratejik Analiz, Temmuz, 2003, s.73.

yapma gönüllüsü olan girişimcilere izin vermek ya da bu kaynakların gelirleri üzerinden vergi almak gibi hakların hangi ülke tarafından kullanılacağı gibi hususlar, Hazar'a kıyıdaş olan devletlerin arasında Sovyetlerin dağılmasından beri yoğun bir tartışma konusudur.¹⁵⁹

Hazar bölgesinde tahminen 40 milyar varillik petrol rezervi mevcuttur. Önümüzdeki yıllarda, araştırmaların kesinlik kazanmasıyla, bu rakamın 100 ile 200 milyar varil civarındaki bir seviyeye çıkması beklenmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile ortaya çıkan Hazar Bölgesi'nin hukuki statüsü sorunuyla alakalı olarak kıyı devletleri, genel hatları itibarıyla iki farklı yaklaşıma sahiptirler. Kazakistan ve Azerbaycan, Hazar Denizi'nin uluslararası bir göl olduğunu ve onun tamamen kıyı devletler arasında bölüştürülmesi gerektiğini iddia ederken; Rusya ve İran ise bu havzayı göl olarak görmek istemektedir.¹⁶⁰

Türkmenistan'ın durumu ise belirsizdir. Ancak, zaman zaman bu ülkelerin tümünün iddialarında, genel dış politik gelişmeler paralelinde, diğer tarafların görüşlerine doğru yaklaşma ya da tersine bir sertleşme izlenebilmektedir. Konu petrol gibi önemli bir enerji kaynağı olmasaydı, çözümü hız kazanırdı. Ancak petrol etkeni bütün meseleyi değiştirmiş ve yalnız kıyıdaş ülkelerin değil, yatırımcı şirketlerin ve onların bağlı buldukları ülkelerin de dahil oldukları büyük tartışmalara yol açmıştır.

Tartışmanın büyük oyuncularından birisi olan Rusya Federasyonu, bu konuyu Ekim 1993'te gündeme getirmişti: Bu dönemdeki yaklaşımı, Hazar'ın bir iç deniz olduğu ve sınır devletleri tarafından bölünemeyeceği yönündeydi.

Rusya, Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku'nun, diğer denizlerle doğal bağlantısı olmadığından Hazar'a uygulanamayacağını savunmakta ve Hazar'ın yasal rejimini belirleyen, İran ile imza edilmiş 1921 tarihli "Dostluk Anlaşması" ve 1940 tarihli "Ticaret ve Deniz Ulaşımı Antlaşmaları"nın yürürlükte olduğunu vurgulamaktaydı.¹⁶¹

Bu kanunun kabul edilmesi halinde, "deniz" olarak kabul edilen bu suda, doğal kaynakların geliştirilmesi ve işletilmesi, çevresindeki ülkelerin milli bölgelerine

¹⁵⁹ Ekici, a.g.e, s.73.

¹⁶⁰ BDT resmi Web Sitesi, http://www.cis.minsk.by/russian/cis_ust.htm

¹⁶¹ Ekici, a.g.e, s.74-76.

(national zone) göre paylaşılacağından, diğer kıyıdaş ülkelere oranla Hazar’da çok daha sınırlı kıyısı olan Rusya, tabiatıyla bu uygulamayı istememektedir.

Rusya’yı bu davranışa iten diğer neden, GSMH’nin %50’sini enerjinin satışından sağlayan bir ülke olarak kendi pazarlarını yeni satıcılara kaptırma endişesi ve tehdit biçiminde algıladığı üçüncü güçlerin Hazar’da çoğalarak, bölgeyi Rus tekelinden çıkarıp uluslararası bir uydu haline getirmelerinden duyduğu rahatsızlıktır.

Rusya’nın Hazar politikasının önemini, petrol akış yönünü kontrol altında tutma konusunda verdiği mücadele oluşturmaktadır. Uzun yıllardır bu bölgenin tek gücü olarak hakimiyetini sürdüren Rusya, kendisinin bu bölgeden dışlanma düşüncesini kabul etmemektedir. Bu nedenle Aralık 1994’te Çeçenistan’a askeri bir müdahale başlatan Rusya’nın, bu girişimdeki amaçlarından biri de, üzerinde ısrarla durduğu Bakü - Novorassiyk Boru Hattının güvenliğini sağlamak ve boru hattı güzergahı rekabetinde elini güçlendirmek olmuştur. Nihayet “Asrın Mukavelesi” çerçevesinde üretilen ilk petrolün, Aralık 1997’de Novorassiyk’e pompalanması üzerine Rusya, boru hattı mücadelesinin ilk turunu kazanan taraf olmayı başarmıştır.

4 BÖLÜM: ORTA ASYA ENERJİ POLİTİKALARI BAĞLAMINDA ABD VE RUSYA REKABETİ

4.1 Realizmin Ana Önergeleri Bağlamında Orta Asya Enerji Rekabeti

Çalışma genelinde de sıkça vurgulanan realizmin ana önermeleri tekrar hatırlanacak olursa, uluslararası sistemin doğası anarşiktir ve çatışmaya yatkın olan devletlerarası ilişkilerde rekabet ön plandadır. Ayrıca, uluslararası sistemde temel aktörler devletlerdir. Uluslararası örgütler işbirliği yapsa da bu durum geçicidir. Bunun yanında kurulan uluslararası örgütler, devletler gibi bağımsız politika uygulayamaz ve yine devletler tarafından kuruldukları için yine devletlerin çıkarlarını yansıtır.

Yukarıdaki açıklamalara dayanarak Orta Asya’da hem enerji hem de güvenlik konularında devletlerarası önemli bir rekabet olduğu söylenebilir. Hem soğuk savaşın bitimi hem de 11 Eylül sonrasında artan bir rekabet söz konusudur. Bölgenin stratejik önemi yanında büyük güçler için enerji güvenliği ve enerji pastasından daha fazla pay alma amacı söz konusudur. Bu bağlamda bölgede öne çıkan iki temel aktör Rusya ve ABD’dir.

Bu iki aktörden Rusya hem enerji konusundaki hakimiyetini sürdürmek, hem “arka bahçesi” olarak tanımladığı Orta Asya’daki hakimiyetini sürdürmek hem de ABD’nin bölgeye yerleşmesini önlemek için ABD ile yoğun bir rekabet halinde olup, bölge ülkelerine yakınlaşmaya çalışmaktadır.

ABD ise benzer şekilde enerjideki üstünlüğünü sürdürmek ve özellikle Taliban ve El Kaide’nin bölgedeki varlığını kontrol altına almak istemektedir. Ayrıca yükselen güçler Çin ve Rusya’nın da hemen yanına yerleşerek bölgedeki gücünü sürdürmek istemektedir. Görüldüğü üzere Orta Asya’da enerji ve güvenlik özelinde süren rekabet realist paradigmanın görüşleri ile büyük oranda uyumludur.

Bölgedeki rekabetin ve bu rekabetin şekillendirdiği işbirlikleri ve entegrasyon çabalarının temelinde güç mücadelesi vardır. Örneğin sonraki bölümlerde incelenecek olan Rusya ve Çin yakınlaşmasının belli bir işbirliği ve ekonomik ortaklıklar temelinde algılanması da mümkün iken, ABD hegemonyasına karşın bir tür güç dengesi oluşturma

amacı da söz konusudur. Bu bağlamda, bölge üzerindeki büyük devletlerin rekabeti, uluslararası sistemin rekabetçi doğasına uygundur.

4.2 Realist Politikalar Bağlamında Rusya Ve ABD Enerji Politikası Rekabeti

SSCB'nin dağılmasını takip eden ilk yıllarda Orta Asya bölgesi ABD'nin dış politika öncelikleri arasında yer almamıştı. 1990'lı yılların başlangıcına kadar Irak'ın Kuveyt'i işgali, Orta Doğu Barış Süreci, Bosna ve Kosova Olayları gibi gelişmeler ve Rusya'nın geleceği, NATO'nun yeniden yapılandırılması gibi yeni perspektiflerle meşgul olan ABD, Orta Asya'yı ikinci plana atmıştı.¹⁶²

Ancak Rusya'nın 1993'te ilan ettiği "Yakın Çevre Doktrini"yle Orta Asya'daki etkinliğini tekrar artırma çabası içerisine girmesi, Avrupa Birliği'nin "Avrupa – Kafkasya – Asya Taşıma Koridoru" ve "Avrupa'ya Devletlerarası Petrol ve Gaz Taşıma" projelerini geliştirmesi, Çin'in bölgede etkin olmaya başlaması, Türkiye'nin beklenen etkinliği gösterememesi ve ABD merkezli petrol şirketlerinin bölgede artan çıkarları gibi faktörler 1990'ların ortalarından itibaren ABD'nin bölgeye ilgisini yavaş yavaş arttırdı.¹⁶³

Özellikle ülkede 1992 yılında gerçekleştirilen başkanlık seçimleri, ABD'nin dış politikasını yeni bağımsız devletlerle uyumlu bir biçimde etkinleştirebilmesi bakımından yararına olmuştu. Bu dönemde, Washington tüm dikkatini, ABD'nin milli güvenliğini sağlamaya yöneltmişti. SSCB'nin dağılmasından sonra, bu bölge için en büyük sorunu Kazakistan topraklarında bulunan nükleer silahlar oluşturuyordu.¹⁶⁴

Silahların Rusya'ya çıkartılması, Kazakistan'ın nükleer silahlardan arındırılmış ülke statüsünün kabul edilmesi ve "Nükleer Silahların Yayılmasını Engelleme Anlaşması"nın imzalanması, Bush'un Orta Asya politikasında gerçekleştirdiği önemli eylemlerdendir. 1992–1995 yılları arasında ABD'nin dış politikasında ekonomik faktörlerin önem kazanmaya başlaması, devletin Orta Asya üzerine daha çok eğilmesi neticesini doğurdu. ABD bu ilgisini özellikle ekonomik ve stratejik alanlara yöneltmiş ve bölgedeki hidrokarbon kaynaklarının üretim ve ihracatı için büyük gayret

¹⁶² Brezezinski, a.g.e, s.23-29.

¹⁶³ Erhan, a.g.e, s.5

¹⁶⁴ Uzgel, a.g.e, s.278-279.

göstermiştir. Burada asıl amaç, Rusya, İran ve Çin'i dışarıda bırakacak şekilde doğalgaz ve petrol boru hatları üzerinde hakimiyet sahibi olmaktır.¹⁶⁵

Bu nedenle Mayıs 1995'te Orta Asya ülkelerini dolaşan Clinton, Trans-Kafkasya bölgesindeki enerji kaynakları üzerinde mevcut bulunan Rus tekeli kırılmak için yoğun çalışmalarda bulundu. Şubat 1995'te Washington, Rusya üzerinden değil, Türkiye üzerinden geçecek bir boru hattını destekleme kararı aldı. Enerji ve dış politika arasındaki bağı da bilinçli bir şekilde kuran ABD, Rusya'nın BDT ülkeleri üzerindeki denetimini zayıflatabilmek için, Moskova'nın enerji kaynaklarına dayalı manevralarını engellemeye çalıştı.

ABD için, bölge ülkeleri arasında en dikkate alınması gereken ülke hiç şüphesiz Rusya'ydı. 1993 yılına kadar batı eğilimli politika izleyen Rusya, NATO'nun Doğu eksenli genişlemeleri ve Batı'dan beklenilenden daha az yardım gelişi ile dış politikasını gözden geçirerek yeni kararlar almıştı. BDT'yi federatif ya da konfederatif bir yapı olarak yeniden düzenlemek; Çin ile ekonomik ve siyasal ilişkiler geliştirmek, Orta Doğu ülkeleri ile mevcut olan irtibatlarında yeni taktikler denemek; özellikle İran, Irak, hatta Libya ile diyalogları arttırmak, Amerikan yönetimince kabul edilmesi mümkün olmayan bu kararlardandı.¹⁶⁶

Rusya'nın bu çabaları, Washington'un bölgede yürüttüğü demokratikleşme ve serbest piyasa ekonomisini yerleştirme hedeflerini zorlaştıracak hatta önleyebilecek potansiyele sahipti. Tüm bu nedenlerden ve ABD'nin Orta Asya'daki rolünü oldukça mühim görmesinden dolayı, 1996–2000 yılları arasında Rusya-ABD ilişkileri zayıfladı.

Bu arada ABD, Kazakistan ve Özbekistan ile olan ilişkilerini geliştirmeye odaklanmıştı. ABD, 1996–1997 yıllarına kadar insan ihlalleri konusunda çok sıkı markaja aldığı Özbekistan'la ilişkilerinde istediği aşamayı kaydedememesine rağmen; Kazakistan ile başlangıçtan itibaren kuvvetli bağlar kurmakta başarılı olmuştu. Örneğin, 1994'te imzalanan “Demokratik İşbirliği Anlaşması” ile taraflar, “uzun ve sağlam; arkadaşlığa, karşılıklı güvene ve saygıya dayalı ilişkiler” geliştirmeye söz vermişlerdi. Özbekistan bakımından meselenin boyutlarını farklılaştıran sebeplerden bir diğeri de,

¹⁶⁵ Erhan, a.g.e, s.5-6

¹⁶⁶ Ibid, s.7

Afganistan'ın bölgedeki hassas konumuydu. Afganistan'daki Taliban Yönetimi ve bu Yönetimin Orta Asya'dan gelen aşırı dinci gruplara kucak açması, Özbekistan'ı sadece Rusya ile değil; Batı ile de güvenlik alanında işbirliği geliştirme arayışına itmişti. Ve neticede ABD'nin kapılarını Özbekistan'a açmasıyla gelişmeler birbirini izledi: Özbekistan'ın, Temmuz 1994'te imzalanan anlaşma ile NATO'nun barış için ortaklık programına aktif bir şekilde katılması ve BDT Ortak Güvenlik Anlaşması'ndan ayrılarak 1999'da GUUAM'a üye olması, ABD ile işbirliği konusunda Taşkent'in kararlılığını ortaya koyuyordu.¹⁶⁷

Daha önce de sözünü ettiğimiz gibi GUUAM, 1997'de Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova tarafından resmen oluşturulmuş ve 1999'da Özbekistan'ın katılımı ile GUUAM'a dönüştürülmüştü. Başlangıçta bir girişim ve ardından bir yapı olarak ABD tarafından ciddi biçimde desteklenen GUUAM, eski Sovyet coğrafyasında Rusya'nın kontrolünü zayıflatmayı amaçlayan bir örgütlenme olarak görülmüştür. Zaman zaman hem BDT, hem de GUUAM içerisinde kurumsallaşma açısından sorunlar yaşansa da, Rusya'nın ve ABD'nin ısrarlı çabaları ile bu kurumlar varlıklarını güçlendirerek sürdürmektedirler.

ABD'nin bu yönde attığı diğer önemli adım, 1999'da BDT'nin güney kısmını, "sorumluluk bölgesi" ya da ABD'nin Silahlı Kuvvetleri'nin Merkez Komutanlığı (CENTCOM) olarak ilan etmesidir. Bunun anlamı, ABD'nin askeri operasyonları gerçekleştirirken Orta Asya sınırlarının bir sorun teşkil etmeyecek olmasıydı.

2001 yılında eşsiz jeopolitik avantajların doğru tertipleri sonucunda, ABD bölgede kendine eşdeğer bir rakibin olmadığını fark etmişti. Rusya artık siyasi ve ekonomik yönden büyük oranda nüfuzunu kaybetmiş durumdaydı, İran ve Çin bölgedeki etkilerini arttırmaya yönelik siyaset izlemiyorlardı, Avrupa Birliği (AB) ise bölgede sadece bazı konulardaki etkinliğini güçlendirmeye niyetliydi. Bu yüzden, George Bush Hükümeti'nin plan ve programları, Clinton uygulamalarının güncelliğini yitirdiği sinyallerini veriyordu.¹⁶⁸

¹⁶⁷ Nermin Güler, " 11 Eylül Sonrası ABD ve Rusya arasında Özbekistan", *Avrasya Dosyası*, Cilt: 7, Sayı: 3, Sonbahar 2001, s. 193.

¹⁶⁸ Lacoste,a.g.e, s.17-19.

Yeni hükümet Orta Asya ile ilgili eski hükümetten daha dinamik ve pragmatik stratejiler hazırlamıştı. ABD'nin bölgedeki sürekli askeri-siyasi varlığı ve ekonomik kontrolü zaman içinde anlam kazanacaktı. 11 Eylül 2001'de meydana gelen terör saldırıları ve daha sonra Afganistan'da Taliban rejiminin bozguna uğratılması söz konusu sürecin önemli kilometre taşlarıydı. Bu olaylar, Orta Asya'nın jeopolitik yapılanmasını kökünden değiştirerek ABD'nin üstünlüğünü pekiştirmişti. Amerika'nın bölgenin yükselen dominant ögesi konumuna terfisi, diğer devletleri (Rusya, Çin vb.) "kendi çıkarlarını yeni duruma göre ayarlama" durumunda bırakmıştı.¹⁶⁹

Bölgenin Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan ve Kırgızistan gibi devletleri ise, ABD'nin terör ile mücadelesinde önemli sınırdaşları olma rolünü kazanmışlardı. 11 Eylül'den sonra ABD, Orta Asya'da kazandığı "güvenlik menajeri" sıfatını sahiplendi. Bu da, hem Orta Asya hem ABD için büyük kazançlar getirdi. Paradoksal; ama 90'lı yıllarda Rusya'nın Orta Asya'dan ayrılışı, "menajer" siz kalan bu devletlerdeki liderlerin işlerini zorlaştırmıştı. Bölgesel birlik ve işbirliği umutları çok kısa süre içerisinde şüphecilik ve rekabet hırsı ile sarsılmıştı.

Kendi başarılarına ulusal güvenliklerini sağlamak için bu devletleri dünya gözünde fazlasıyla zayıf kılan sebepler vardı: İç ve dış tehditler, radikal İslami akımlar, uyuşturucu ve silah ticareti gibi...

Bu sebepler ve türevlerinin bölgede yarattığı boşluğun doldurulmasında ABD'nin gösterdiği isteksizlik, Orta Asyalı devletleri Rusya Federasyonu ve Çin gibi devletlerle işbirliği geliştirmeye itmişti. Ancak aranılan kan ne Rusya ne de Çin'deydi; maya tutmamış, beklenen hegemonik yapı kurulamamıştı. Buna rağmen bu iki devlet, Orta Asyalı devletlerin hükümetleri üzerinde kuracakları baskılar yoluyla bu topraklarda yerleşiklik kazanmak gayesindeydiler.¹⁷⁰

İşte böyle önemli bir noktada, ABD'nin bölgeye girişi tüm dengeleri değiştirdi. Rusya Federasyonu, 11 Eylül'ün ardından gelen Afganistan Operasyonu ile bölgede "tek etkin güç olma" konumunu yitirmeye başladı. Nitekim "uluslararası terörizm ve savaş",

¹⁶⁹ Dimitri Trenin, "Üçüncü Kuşak: 21. Yüzyıla Girerken Rus-Amerikan İlişkileri", *Avrasya Dosyası: Rusya Özel*, Kış 2001, Cilt:6, Sayı: 4, s. 285-289.; Lacoste, s.17-19.

¹⁷⁰ Trenin,a.g.e, s.285.

Orta Asya Cumhuriyetleri'ne, basta ABD olmak üzere Batı ile daha önce kurulmayan seviyede ilişkiler kurma fırsatını vermişti. Jeopolitik ve ekonomik değeri son derece yüksek olan bölgede, etkin olma fırsatı yakalayan bölgesel güçler için bu yeni bir yarışın başlangıcı anlamını taşımaktaydı.

11 Eylül 2001'deki terör saldırısından sonra ABD, Orta Asya'ya yönelik politikalarını oldukça hızlı bir biçimde yeniden yapılandırmış; Afganistan'daki terörle mücadeleyi amaçlayan askeri operasyon şemsiyesi altına Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'ı alırken başta Rusya olmak üzere bölgedeki diğer güçlerin tepkisini çekmiş ve bir yandan da askeri varlığını meşrulaştırmıştır.¹⁷¹ Ayrıca uluslararası ilişkiler uzmanlarının, siyasi askeri ve sivil kesimlerin ve basının gösterdiği, bölgedeki Amerikan politikalarına yönelik ilgi her geçen gün artmaktaydı. Yeni dönem George W. Bush ve onun dış politika ekibini Orta Asya Bölgesi bağlamındaki dış politika öncelikleri, 11 Eylül olaylarından sonra daha tutarlı ve istikrarlı hale gelmişti.

11 Eylül olayları ve onun takibinden Afganistan'a askeri müdahale sonrasında ABD, Orta Asya devletleriyle ikili işbirliği ilişkilerini öncelikle ekonomik ve siyasi reformlar üzerinde odaklamıştı. Ekonomik ve siyasi reformlar: Rusya 90'lı yıllarda, Orta Asya'nın petrol ve doğal gazının ihracatı konusundaki tekeli koruyabilmek adına muvaffak olmuştu ancak ABD, bölgeye gelişiyle, bu doğal kaynaklardan Rusya Federasyonu'nun yararlanmasına fırsat vermeden ihraç kontrolünü sağlamak için çeşitli boru hattı projelerine başvurdu. Söz konusu projelerden biri de, Rusya'nın tekeli tehdit etmeye başlayan Bakü- Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesi'dir.¹⁷²

Batı'nın 4 milyar harcadığı bu proje Rusya'nın gücünden tamamen bağımsızdır. Rusya'nın da belirttiği üzere, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından alanda cereyan eden "Rusya karşıtı" projeler arasında neredeyse en mühim olanıdır. Kazakistan'ın da 2006'da bu projeye dahil olması, Rusya'yı en çok şaşırtan mesele olmuştur. Rus Yönetiminin hoşuna gitmeyen diğer bir konu, ABD tarafından desteklenen "Trans-Hazar" Boru Hatları Projesi ve Kazak petrolünün ihracatını öngören "Aktau- Bakü Ham petrol Boru Hattı" oluşumudur. Rusya'nın enerji inhisarına zarar

¹⁷¹ Ibid,s.287

¹⁷² Ertan Efeğil, "Türkiye'nin Orta Asya Politikasının Rasyonalitesi Sorunu", *Avrasya Dosyası*, Cilt 12, Sayı 1, 2006, s.273-281.

veren bu projeler, Moskova'da rahatsızlık yaratmaktadır ve ABD ile ilişkilerini etkilemektedir. Bütün bunlara rağmen Rusya, ABD destekli projelere alternatif projelerle karşı koymaya ve böylece Avrasya coğrafyasında hakimiyetini korumaya çalışmaktadır.

ABD gelecekte de bölgedeki varlığını koruyabilmek için, Orta Asyalı devletlerin çeşitli ekonomik sektörlerdeki etkisini artırmak yoluyla, demokrasi ve pazar ekonomisine geçişini kolaylaştırmak kılıfı altında, bu devletlere geniş ölçekli maddi yardımlarda bulunmaktadır. Sadece 2002 yılında ABD'nin bu mali yardımı, beş Orta Asya devleti için 408 milyon dolar civarındadır. 1992 yılından 2000 yılına kadar, Kazakistan'a 1 milyar dolar; Özbekistan'a 600 milyon dolar; Türkmenistan'a 250 milyon dolar; Tacikistan'a 475 milyon dolar; Kırgızistan'a 725 milyona varan yardımlar yapılmıştır.¹⁷³

Ancak 2002 yılında ABD'nin mali yapısında meydana gelen önemli değişiklikler neticesinde, bu ülkenin mali destek listesinde birinci sıraya Özbekistan (2001 yılında 55,9 milyon dolar olan rakamın 161,8 milyona çıkması ile); ikinci sıraya Tacikistan (2001 yılında 56,4 milyon dolar olan rakamın 85,3 milyona çıkmasıyla) oturmuştur. ABD'nin pozisyonunu güçlendiren ancak Rusya'nın Orta Asya bölgesinde elini zayıflatan diğer bir eksik yönü de, askeri gücüdür. Bölge, kendi üzerinden tüm dünyaya yayılan radikal İslami akımlar, uyuşturucu ve silah ticareti gibi vebaların etkisiyle büyük bir gerginlik bölgesini teşkil etmektedir. 11 Eylül saldırılarının ardından ABD'nin, gerçekleştirdiği Afganistan Operasyonu'na, Özbekistan, Tacikistan ve diğer Orta Asya Cumhuriyetleri'nde bulunan aşırı dinci grupların güçlenme tehlikesini de dayanak göstermesi bütün dünyanın gözlerini bu coğrafyaya çevirmesine neden olmuştur.¹⁷⁴

Orta Asya devletleri de ABD'nin Afganistan Harekatını desteklemiş ve ABD'nin üslerini kendi topraklarında yerleştirmesine razı olmuşlardır. Asıl beklenmeyense, Birleşik Devletlerin bu yeni stratejisini hayata geçirmesi sürecinde Rusya Federasyonu'nun, Özbekistan ve Kırgızistan'da Amerikan askeri üslerinin

¹⁷³ <http://www.state.gov/p/eur/rls/fs/11032pf.htm>; 11038pf.htm

¹⁷⁴ Ekici, a.g.e, s.75-76

açılmasına karşı çıkmayarak müdahaleyi desteklemesi olmuştur. Ve hatta ABD'nin Irak müdahalesi bile bu iki ülke arasındaki ilişkileri sarsmamıştır. Ancak basta Gürcistan'da ve ardından Ukrayna'da Batı'nın desteğiyle gerçekleşen renkli devrimler, Moskova'nın, dış siyasi öncelikleri bakımından durumu bir tehdit olarak algılamasına sebep olmuştur. Böylece sona eren iki ülke arasındaki sıcak ilişkiler, ABD'nin yayılmacı politikası, Rusya'nın menfaatleri ile çatıştığı sürece soğumaya devam edecektir.

2001'in sonu ve 2002'nin başında ABD'nin bölgede ne kadar kalacağı bir tartışma konusu yaratmıştı. Her ne kadar ABD, periyodik olarak, bölgede devamlı kalmayacağı ve her an Afganistan'dan askeri birliklerini çekmeye hazır olduğunu belirttiği açıklamalar yaptıysa da durum tam tersi geliyordu. CENTCOM'un Komutanı General Franks ise, ABD'nin Orta Asya'da "ihtiyacı olduğu sürece" kalacağını ilan ediyordu. 2002 yılının Nisan ayında ABD'nin devlet dairesi tarafından yapılan araştırmaların sonucunda, Orta Asya halkının büyük çoğunluğunun ABD'nin bölgedeki varlığından rahatsızlık duyduğu belirlenmişti. Raporda da dikkat çekildiği gibi, "ABD'nin bölge misafirperverliğini kötüye kullanması, terörle savaşan müttefikleri bu işten uzaklaştırabilir" di.¹⁷⁵

Buna rağmen, ne Özbekistan ne de Kırgızistan tarafından, ABD'nin askeri üslerini bölgeden uzaklaştırmak için herhangi bir girişimde bulunulmuştu. Her ne kadar Özbekistan 11 Eylül'den sonra Rusya'dan bağımsız-ABD ile daha kuvvetli bir politika izlemeye yönelik bir eğilim gösterdiyse de, yaşanan hadiseler, Özbekistan'ı yeniden Rusya'ya yaklaştırmıştır. Bu gelişmelerle Özbekistan Devlet Başkanı Kerimov, "Özbekistan'ın, kimin gerçek dost olduğunu anladığını ve bundan böyle dış politikalarının temelinde Rusya ile ilişkilerin daha sıkı bir biçimde geliştirilmesinin yattığını" belirtmiştir. ABD'nin Orta Asya bölgesine yönelik dış politika hedeflerini şu şekilde özetlemek mümkündür.¹⁷⁶

— Öncelikle, Orta Asya bölgesindeki istikrarın korunması ve sürdürülmesi, bölge ülkelerin bağımsızlıklarının ve egemenliklerinin desteklenmesi ABD için hayati

¹⁷⁵Ibid , s.75-76

¹⁷⁶Erhan,a.g.e, s.6-7

önem taşımaktadır. Çünkü bir istikrarsızlık durumunda, Rusya ve Çin gibi büyük güçlerin de soruna dahil olması kaçınılmaz görünmektedir;

— Demokrasi ve Liberal ekonomiye geçiş sürecinde Orta Asya devletlerine destek verilmesi kaçınılmazdır;

— Herhangi bir bölgesel veya küresel gücün Orta Asya bölgesine tam hakimiyet kurmasının önüne geçilmesi gerekmektedir;

— İran'ın bölgedeki etkisi kırılmalıdır; bunu yerine Türkiye model olarak desteklenmelidir;

— Rusya ve İran'ın Hazar bölgesindeki enerji kaynakları üzerindeki etkilerini azaltmak ve bunların Türkiye gibi müttefik ülkelerden geçişini sağlamak gerekmektedir. Bu bağlamda Amerikan ticari çıkarlarının da desteklenmesi sağlanmalıdır;

— Orta Asya bölgesindeki fundamentalist akımların ve terörist grupların güçlenmesi engellenmelidir;

— Bölgedeki nükleer silahlar tasfiye edilmeli ve kullanımı engellenmeli;

— Bölgede iç savaşın veya sınır ihtilaflarının çıkması önlenmelidir.

Özetle Orta Asya devletleri, güvenliklerini sağlamak için bir taraftan ABD, Rusya ve Çin'e yaklaşmakta, diğer taraftan da askeri yapılarını güçlendirmeye çalışmaktadırlar. Bu çabaların diğer bir amacı da, ABD ve Rusya Federasyonu'nun bölgedeki askeri varlıklarını sürdürme istekleridir. Ancak diğer yandan bu baskıcı rejimler, bölgedeki istikrarın gerçek garantisi olan demokratik ve ekonomik gelişmeye engel teşkil etmektedirler. ABD Orta Asya Devletlerinin modernizasyonu konusunda herhangi bir gelişme kaydedemezse de, bu bir başarısızlık olarak algılanmamalıdır. Çünkü ABD'nin kaynak ve etkileri sınırsızdır. Önemli olan, ABD'nin bölgedeki varlığıyla, Orta Asya'nın güvenlik ve istikrarını muhafaza edebilmek için büyük katkılarda bulunmuş ve bulunmaya devam edecek olmasıdır.¹⁷⁷

¹⁷⁷ Ekici, s.75-76

Orta Asya’da ABD ve Rusya mücadelesi realist bir politika olarak değerlendirilebilir. Önceden de ifade edildiği üzere, realizmin çıkar yaklaşımı bağlamında bölge ülkeleri bu büyük güçlerden herhangi birine kendi çıkarlarına göre yaklaşabilmektedir. Analizin ana kriterleri olarak bölge devletlerinin, kendi aralarında ve dış çevre ile olan ekonomik ve siyasi ilişkilerin nitelikleri ele alınabilir. İlginç olan, bölgenin daha büyük ülkeleri Kazakistan ve Özbekistan için önde gelen dış ekonomik partner olarak bölge dışı devletler ortaya çıkmaktadır.¹⁷⁸

Kazakistan için önde gelen dış partnerler Rusya, Çin ve ABD’dir. Türkmenistan’la benzer şekilde büyük ihraç istikametlerini Astana özellikle adı geçen iki Avrasya ülkesi ile bağlamak istemektedir. Onlarla rakip birçok ülkenin (özellikle ABD) baskısına ve önemli siyasi ve ekonomik destek alan diğer projelere rağmen, Kazakistan için kayda değer şekilde objektif jeopolitik ve ekonomik şartların üstesinden gelmeyi başaramadılar. Bunun delili ise, “Rus” enerji kaynakları nakliyesinin güzergahını gerçekleştirme ve Çin Halk Cumhuriyeti ile enerji kaynakları ticaretini genişletme planlarının ilerlemesidir.

Özbekistan’ın Rusya ile nispeten daha sağlam ilişkileri vardır, fakat ekonomik yönden zayıf düşmesinden ötürü Moskova ekonomik nüfuzun yetersizliğini askeri ve stratejik mekanizmalarla telafi etmeye çalışmaktadır ki bu durum Özbekistan’ın BDT’den uzaklaşmasına neden olmaktadır. Taşkent’in, BDT Kolektif Güvenlik Anlaşması’ndan çıkması daha bağımsız bir oyun yürüteceğini gösteren büyük göstergedir. Büyük ihtimalle, Taşkent’in kendi stratejik çıkarlarına dönmesi için Washington, Tahran ve Pekin rekabet edeceklerdir.

Tacikistan’ın BDT’de en önemli partneri Rusya’dır. Ülkenin istikrarlı gelişimi için tabii ki bu yeterli değildir. Duşanbe’nin diğer devletlerle olan ilişkilerini oldukça genişleteceği ihtimali vardır. Tacikistan’ın bir ya da iki büyük partneri daha ortaya çıkabilir. Bu yer için büyük ihtimalle İran, Çin ve bir ölçüde ABD mücadele edeceklerdir. Türkmenistan öncelikli partnerleri olarak Tahran ve Moskova’yı saymaktadır.

¹⁷⁸ Ibid,s.77

4.3 ABD ile Mücadelede Rusya ve Çin İşbirliği

Rusya ve ABD mücadelesine benzer şekilde realizmin ana önermeleri bağlamında değerlendirildiğinde Çin ve Rusya mücadelesi de göze çarpmaktadır. Öncelikli belirtmek gerekirse, realizm uluslararası alanda herhangi bir işbirliğinin mümkün olmadığını belirtir. Bu bağlamda Çin ve Rusya yakınlaşması liberal ya da işbirliğine dayanan bir dış politika olarak değerlendirilebilirken, realizm bu devletlerin çıkarları için belli alanlarda işbirliği yapabileceklerini belirtir. Ancak bu işbirliği liberal söylemdeki gibi barış ya da yardımlaşma gibi etik değerler için değil, devletlerin çıkarları içindir. Benzer şekilde Rusya ve Çin ABD ile olan Orta Asya rekabetinde çıkarları için işbirliğine yönelmişlerdir.

ABD'nin 11 Eylül sonrasında Afganistan ve Irak'a saldırması, Avrasya ve Ortadoğu enerji kaynaklarını ele geçirmeye çalışması iki tarihi rakip olan Rusya ve Çin'i BM Güvenlik Konseyi'nden başlayıp Şanghay İşbirliği Örgütüne kadar uzanan birçok alanda beraber hareket etmeye sevk etmiştir. Hem Çin, hem de Rusya'nın büyük bir ekonomik atılım içinde oluşu, ABD'nin temsil ettiği tek kutuplu dünyanın çok kutuplu bir dünyaya dönüşmesi için, ABD'ye rakip olma yönünde mücadelesini göstermektedir. Çin'in GSMH'sı 3 trilyon dolara ulaşmış, Rusya ise Putin ile birlikte politik ve ekonomik bir toparlanma içine girmiştir. Rusya'nın GSMH'sı 1,1 trilyon dolar'dır. Ancak hala bu iki ekonominin toplamı, GSMH'ı 14 trilyon dolar olan ABD'yi yakalamaktan çok uzak görünmektedir.¹⁷⁹

Çin ve Rusya'yı, Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenlik yönü güçlü olan bir ittifak içinde buluşmaya iten nedenlerden biri de iki ülkenin ABD ile olan sorunlu ilişkileridir. Çin-ABD ilişkilerine bakıldığında, Pekin'in Doğu Türkistan'daki eylemlerinin eleştirilmesi, Tayvan'ın Çin'den uzaklaşma çabalarının desteklenmesi, Washington'un Asya Pasifik bölgesinde Hareket Alanı Füze Savunması'nı oluşturma çabaları ve Tayvan'ı da bunun içine dahil etme isteği, ayrıca Pekin üzerinde batılı değerleri benimsemesine yönelik baskı uygulaması ilişkilerin gerilimini artırmıştır.

¹⁷⁹ Ümit Özdağ, 'Rus-Çin İlişkileri', <http://www.hakimiyetimilliyeye.org/index.php?news=508>

Rusya açısından bakıldığında ise, dağılmanın ilk iki yılındaki olumlu ilişkilerin dışında Rus- Amerikan ilişkileri genel anlamda olumsuz yönde gelişmiştir. ABD'den Rusya'ya insan hakları ve demokratikleşme konularında gelen baskılar, Moskova'nın Çeçenistan'daki uygulamalarının eleştirilmesi, NATO'nun SB'nin çekildiği alanlara doğru genişleme eğilimine girmesi iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir. Bu nedenlerle Çin ve Rusya'yı iyi ilişkiler geliştirmeye ve işbirliğine giderek üzerlerindeki baskıları ortadan kaldırmayı, bu şekilde potansiyellerini karşı karşıya buldukları iç sorunların çözümünde kullanmayı amaçlamaktadırlar.

2001'de Çin-Rusya İyi Komşuluk, Dostluk ve İş Birliği Anlaşması imzalanmıştır. İlişkilerin temel taşlarından biri olan bu anlaşma beş önemli noktayı içermektedir: ABD'ye karşı ortak hareket etmek, iki ülke arasındaki sınır sorununu çözmek, silah satışı ve teknoloji transferi gerçekleştirmek, enerji ve hammadde alanında işbirliği yapmak ve Orta Asya'da radikal İslam'ın yükselişini engellemek. Çin ve Rusya'nın Orta Asya olmak üzere pek çok alandaki ortak çıkarları ilişkilerin derinleşmesine neden olmuştur. 2001'e kadar istikrarlı gelişen iki ülke arasındaki işbirliği, 2001'den itibaren hız kazanmıştır. Bunda, ABD'nin Afganistan operasyonu nedeniyle hem Rusya'nın hem Çin'in arka bahçesi olarak gördüğü Orta Asya'ya girmesi, bölgede terörizmden duyulan endişe ve renkli devrimler temel belirleyici olmuştur. Bu bağlamda Çin ve Rusya'nın yakın işbirliği Orta Asya'ya yönelik bir örgütlenme ortaya çıkarmıştır.¹⁸⁰

Rusya-Çin ilişkilerinde önemli bir diğer konu enerji alanındaki işbirliği projeleridir. Çin endüstrisinin petrol ve doğal gazla olan şiddetli ihtiyacı, Kazakistan'ın yanı sıra, Rusya'nın enerji kaynakları bu ülke için çekim merkezi oluşturmaktadır. Bu cepheden bakıldığında, Japonya ve Güney Kore pazarları, Sibirya gaz ve petrolünü, Ortadoğu rezervlerinin yerine tercih etmeyi planlayan aday ülkeler arasında yer almaktadır. Rusya'nın Çin ve Japonya karşısında endüstriyel ve ileri teknoloji ürünleri rekabeti açısından yetersizliği, Asya-Pasifik bölgesindeki en önemli tedarikçi ülke statüsünün ön plana çıkmasına neden olmaktadır.

¹⁸⁰ Quingguo Jia, "The Success Of The Shangai Five: Interests, Norms and Pragmatism", <http://www.ndu.edu/inss/symposia/pasific2001/jiafinal.html>; Burcu Değirmen, "Çin-Rus Ekseni ABD'ye Meydan Okuyor", *Stratejik Analiz*, Sayı 64, 2005, s. 14-15

İşte bu noktada Rusya, ABD'nin ve Avrupa'nın enerji ihtiyaçları denklemlerini de göz önüne alarak, pazarda önemli bir rol almayı ve bunu orta ve uzun vadede sürdürmeyi planlamaktadır. Çin ve Rusya'nın stratejik ortaklığa doğru giden bu yaklaşması iki ülkenin Orta Asya üzerindeki çıkarları konusunda çakışmayı ortaya çıkarmıştır. Çin'in Orta Asya'ya yönelik politikasında öncelikle komşu olduğu Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan yer almıştır. Çin'in bu ülkelerle sınır sorunlarını ortadan kaldırması sonucu Orta Asya bölgesinde siyasi ve ekonomik olarak nüfuzunu artırma yolları da açılmıştır. Dolayısıyla hızlı bir büyüme sürecine girmiş olan Çin'in enerji kaynaklarına ihtiyacı artmaktadır ve Orta Asya bölgesi bu ihtiyacı karşılayacak potansiyele sahiptir. Orta Asya ve Rusya, Çin'in hem kaynak ihtiyacını hem de ticari-ekonomik hareketlerini karşılayacak durumdadırlar.¹⁸¹

Her geçen gün sanayi ve teknoloji gibi alanlarda daha da büyüyen Çin, gerek bu büyüme esnasında harcayacak olduğu enerjiye kaynak bulabilmek gerekse ABD'nin Orta Asya nüfuzunu kırabilmek adına Rusya ile işbirliğine seve seve girmektedir ki bu da bize bölgede yeni bir aktörün varlığını işaret etmektedir.

¹⁸¹ Değirmen,a.g.e, s.14-16.

SONUÇ

Enerji kavramının içeriği bir anlamda insanoğlunun tarihsel ve ekonomik evrimiyle şekillenmiştir denilebilir. Avcılık-toplayıcılıkla ilgili yaşam tarzından yerleşik yaşama geçişte; ilkçağdan günümüze insanoğlu geliştikçe ve doğa ya da yaşadığı çevre üzerinde etkili oldukça enerji olgusu da önemli bir hale gelmiştir.

Endüstri Devrimi ile enerji, ülkelerin kalkınma, sanayileşme, şehirleşme süreçlerinde en önemli ve vazgeçilemez bir girdisi haline gelmiştir. Bu nedenle her ülkenin en temel ekonomik faaliyet alanı olan enerji sektörünün rekabet, verimlilik, teknolojiyi takip etme, tüm bunları ucuz ve güvenli şekilde temin etme gibi özellikleri sağlayacağı varsayılmaktadır.

Günümüz dünyasında gelişmiş ülkeler var olan ekonomik yapılarını daha da pekiştirmek amacıyla, özellikle küreselleşmeyi bir araç olarak kullanarak, gelişmekte olan ülkelerin kaynaklarına sahip olabilmek için yeni politik açılımlar geliştirme çabası içinde görülmektedirler. Aynı zamanda uluslararası sisteme yön veren bu devletler, kendi ekonomik geleceklerini garanti altına almak için doğal kaynakların bulunduğu bölgelerin istikrarının sağlanması ve kendi çıkarları doğrultusunda teminin yapılabilmesine yönelik stratejiler geliştirmektedirler. Bu kapsamda, ekonomik kalkınmanın ve gelişimin süreceği gerçeği bizi, petrol ve doğalgazın dünya sanayi sistemindeki doğrudan etkisinin 21. yüzyılda daha da artarak devam edeceğini göstermektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılması dünya üzerinde yeni ülkelerle beraber yeni mücadele alanlarını da ortaya çıkarmıştır. Hazar bölgesi, Sovyetler sonrası ortaya çıkan yeni jeopolitik denklemde bölgesel ve uluslararası güçlerin en çok nüfuz mücadelesine giriştiği bölgelerin başında gelmektedir. Zira bu bölge zengin hidrokarbon kaynakları ile büyük petrol oyununun yeni coğrafi mekanı niteliğini almıştır.

Hazar'daki bu büyük oyun içerisinde, başta Rusya olmak üzere beş kıyıdaş devletin yanı sıra diğer uluslararası aktörler; Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği, Çin ve Türkiye de ciddi bir etkiye sahip olmaya çalışmaktadırlar.

1990'ların baslarında iki kutuplu dünya düzeninin yıkılması, uluslararası ilişkilerde küresel ve bölgesel ölçeklerde köklü niteliksel değişimlere yol açmıştır. Asya kıtasının merkezinde beş yeni bağımsız cumhuriyetin (Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan) ortaya çıkması, yeni bir uluslararası siyasi "bölge"nin – Orta Asya'nın – ve uluslararası ilişkilerde "Merkezi Asya Alt-Sistemi"nin oluşum sürecini başlatmıştır.

Rusya, Çin, Hindistan ve Pakistan gibi nükleer güçlere yakın konumuyla Orta Asya, ekonomik ve jeopolitik olarak Asya kıtasının önemli bir bölgesidir. Potansiyel bir nükleer güç olan İran'ın hemen yanı başında yerleşmektedirler ve petrol, doğal gaz, altın, uranyum ve diğer doğal kaynaklar açısından da oldukça zenginlerdir.

Yeni bölge, kısa zamanda, Rusya, Çin, Türkiye, İran, Pakistan ve Hindistan gibi komşu ülkelerin yanı sıra uluslararası ilişkilerdeki diğer küresel aktörlerin de çıkarlarının çatıştığı bir alan ve dış politika uygulamalarının bir "nesnesi" haline gelmiştir. Orta Asya bölgesinin uluslararası ilişkilerinin karakterine ve dinamiğine en çok etkiyi, mevcut küresel sistemdeki siyasi, ekonomik ve askeri ağırlığı dikkate alındığında, Amerika Birleşik Devletleri yapmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Asya bölgesine yönelik angajmanının düzeyi, 1990'lar boyunca hem siyasi hem de akademik çevrelerde yaşanan büyük tartışmalara konu olmuştur.

Her ne kadar Rusya ile enerji diyalogu altında uzlaşma sağlasa da, büyük orada Rusya'ya bağımlı olmak AB'nin enerji arz güvenliğini sağlamada yetersiz konumda olmasına neden olacaktır. Nitekim Rusya-Ukrayna krizleri bu endişelerini haklı çıkarmıştır. Rusya'nın enerji tamamen siyasi yaptırım olarak kullanması AB'nin hedefe yönelik çeşitli bölgelerle yeni projeler oluşturmaya yöneltmiştir. Bu noktada özellikle Hazar kaynaklarını transfer edecek ve Rusya'yı dışarıda bırakacak yeni ulaşım ağlarının oluşturulması için projeler geliştirilmiştir.

Petrol ve doğalgaz tüketiminde birinci sırada yer alan ABD ise, özellikle 11 Eylül saldırıları sonrasında Orta Doğu'ya olan güveni azalmış ve Körfez bölgesine olan bağımlılığını azaltmak için Hazar ve Orta Asya kaynaklarına yönelmiştir. Böylece ABD'nin bölgede oluşturacağı açılımlar ile bölgede etkin olabilecek Rusya, İran ve

Çin'i kontrol altına almış olacaktır. Bu noktada Soğuk Savaş döneminin iki süper gücü olan ABD ve Rusya, bugün benzer bir çekişmeyi enerji alanında bu bölgede yaşadığını ifade edebiliriz. ABD'nin Orta Asya'ya yönelik dış politikasının arka planı oldukça karmaşıktır ve ciddi jeopolitik, askeri, siyasi ve ekonomik boyutlara sahiptir.

Amerikan ulusal çıkarlarını üç grupta değerlendirecek olursak (hayati, önemli ve marjinal çıkarlar), bugün, Orta Asya bölgesinin “marjinal” olmaktan çıkarak “önemli” çıkarlar kategorisinde yer almaya başladığı görülmektedir. Bölgenin stratejik konumu, Hazar Havzası'ndaki zengin enerji kaynakları ve mevcut Amerikan dış politikasının merkezinde yer alan “terörizmle mücadele”nin yürütüldüğü coğrafyaya yakınlığı (ve/veya söz konusu coğrafya ile iç içe oluşu) gibi faktörler, bölgeyi vazgeçilmez kılmaktadır.

1990'larda Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Washington için küresel düzeyde daha önce sahip olmadığı bir güç ve hareket özgürlüğü sağlamıştır. Bunun Orta Asya cumhuriyetleri açısından en önemli sonucu ise, bölge ülkelerinin uluslararası ilişkilerini çeşitlendirme bağlamında yeni ufuklar ve açılımlar sağlamış olmasıdır. ABD, stratejik konuma sahip Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Bu stratejinin kilit unsurları arasında, bölge ülkelerinin enerji zenginliklerinden yararlanmasını sağlayacak alternatif boru hatları, bazı ülkelerin toplumsal yapılarının çöküşünü engelleyecek insani yardımlar, çağdaş siyasal yapıların geliştirilmesi için sivil toplum programları, nükleer ve kitle imha silahlarının yayılmasını önleyici ortak girişimler ve ekonomik modernizasyonu hedefleyen değişik kalkınma yardımları yer almaktadır.

1990'ların sonlarına doğru Afganistan kaynaklı terörist grupların neden olduğu güvenlik gerilimleri karşısında Amerikan Birleşik Devletleri, az da olsa güvenlik yardımı sağlamıştır. Orta Asya ülkeleri, ABD ve müttefikleri açısından etkileri olacak ciddi sorunlarla karşı karşıyadır. Ayrıca Orta Asya'nın güvenliği, dini aşırıcılık, etnik çatışma, fakirlik, işsizlik, siyasal baskı, yönetimin başarısızlığı ve dünyadan yalıtılmışlık gibi temel sorunların tehdidi altındadır.

1993 yılında Rusya Federasyonu'nun açıkladığı 'Dış Politika Konsepti' ile Rusya, yakın çevresine odaklanmış ve Sovyet döneminden gelen bağlarını

kuvvetlendirmeyi hedeflemiştir. Hemen ardından aynı yıl açıklanan ‘Askeri Doktrin’ ile de politikalarının güvenlik boyutunu belirlemiştir.

Rusya Federasyonu 2000 yılında ‘Yeni Dış Politika Konsepti’ ve “Askeri Doktrin” i açıklayarak yakın çevresine verdiği önemi ve gerekirse bölgede barışı koruma adına çatışmalardan kaçınmayacağını vurgulamıştır. Yeni Konsept’te yakın çevredeki tehdit algılamaları belirlenerek, Rusya’nın bunlara karşı siyasi ve askeri önlemler alacağı belirtilmiştir. Rusya’nın, Orta Asya’ya yönelmesinin nedenini dağılmanın ardından uluslararası arenada yitirilen saygınlığını tekrar kazanma arzusu olarak değerlendirebiliriz.

Dağılmanın ardından Rusya’nın süper güç egosunu tatmin edebileceği ve gücünü her zaman diri tutabileceği bölge Orta Asya’dır. Batı’dan beklediği yeterli ekonomik ve siyasi desteği göremeyen Rusya, Orta Asya’ya yönelerek en az batılı ülkeler kadar güçlü olduğunu ispatlamak istemektedir. Ayrıca dağılmanın ardından yaşanan psikolojik durum Rus ulusal gururunun onarılması adına bölgeye yönelik politikaları gerekli kılmıştır. Rusya ulusal kimliğini devam ettirmek ve gururunu onarmak amacıyla süper güç olma hedefini devam ettirmektedir. Ancak Rusya’nın içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi koşullar, Batı ile eşit bir zemin paylaşmasında engeller oluşturmaktadır.

Aslında Rusya da Soğuk Savaş dönemindeki gibi süper güç olamayacağını farkındadır. Bu doğrultuda batı ülkeleri karşısında pazarlık gücünü artırabilmek, daha fazla söz sahibi olabilmek ve ulusal itibar kazanmak adına yakın çevresine yönelmiş ve bölgede ‘büyük güç’ olma iddiasıyla askeri ve siyasi nüfusunu pekiştirerek ayrıcalıklı bir konuma gelmeyi hedeflemiştir.

Böylece Rusya, Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından tarih sahnesine çıkan Orta Asya Cumhuriyetleri üzerinde olabilecek güç mücadelesinde bir adım önde olan konumuyla bölgede barışın ve istikrarın garantörlüğünü üstlenmiştir. Rusya’nın süper güç egosu dışında Orta Asya’nın jeopolitik konumu, Rusya’nın güvenlik kaygılarını alevlendirmiştir. Rusya için, Orta Asya’da bulunmak çok önemlidir. Orta Asya, Rusya’nın güney sınırlarını koruyan bir çeşit tampon olarak görülmektedir.

Bölgeye komşu olan Hindistan, Afganistan ve Çin'den gelebilecek tehdit kaynakları, bölgede istikrarsızlığa neden olabilecektir.

Dağılmanın ardından ortaya çıkan sınır sorunları, etnik ve/veya dinsel hareketler Rusya'yı sınırları dışından gelebilecek tehditlere karşı önlem almaya teşvik etmiştir. Bu doğrultuda Orta Asya'yı tampon bölge olarak kullanmayı hedeflemiştir. Bölgeden gelebilecek tehditler, BDT bünyesinde ve 1996 yılında Çin ile işbirliği sonucu ortaya çıkan Şanghay İşbirliği Örgütü çerçevesinde engellenmeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

AĞIR Bülent Sarper, “Soğuk Savaş Sonrası Avrupa Güvenlik Düzenine Kurumsal Bir Bakış”, **Avrasya Dosyası: Güvenlik Bilimleri Özel**, Yaz 2003, Cilt: 9, Sayı: 2

ALTINBAŞ Deniz, ”Avrupa, Enerji'de Rusya'ya Bağımlılığını Kırmaya Çalışıyor”, **Stratejik Analiz Uluslar arası İlişkiler Dergisi**, Ankara, Haziran 2006.

ARAS Bülent, “11 Eylül, Uluslararası Sistem ve Sekülerizm”, **Radikal**, 14.09.2003.

ARI Tayyar, **Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği**, İstanbul: Alfa Yayınevi, 2003

ARI Tayyar, **Uluslararası İlişkiler**, İstanbul: Alfa Yay, 1997

AYDIN Mustafa & Çağrı Erhan “Giriş (Editörden)”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, Stradigma Yay, Ankara, 2004 Bahar

AYDIN Mustafa, “Uluslararası İlişkilerin Gerçekçi Teorisi”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Yıl:1, Sayı:4, İstanbul, 2004

BACIK Gökhan, “İsrail- Filistin Barışı ve Uluslararası Sistem”, http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/makale_03.html,

BADİE Bernard, “Realism under Praise, or a Requiem? The Praradigmatic Debate in International Relations”, **International Political Science Review**, Vo:22, No:3,2001

BAEV İ. Pavel, “**Kremlin Launches Military Exercises in Russian Far East**”, Eurasia Daily Monitor 1, Volume 1 Issue 28, June 10, 2004

BDT resmi Web Sitesi, http://www.cis.minsk.by/rassian/cis_ust.htm

BODUR Kadiye, “**Irak'ın İşgali ve Uluslar arası Hukuk**”, <http://www.universite-toplum.org/text.php3?id=198>

BRZEZİNSKÍ Zbigniew,. **The Grand Chessboard**, Perseus Books L.L.C., 1997

CAFERSOY Nazim. “Enerji Diplomasisi: Rus Dış Politikasında Stratejik Araç Değişimi”, **Stratejik Analiz**, Cilt:1 Sayı:8, Ankara

Comprehensive National Energy Strategy, Washington, 1998,
<http://www.policy.energy.gov/cnes.pdf>

Comprehensive National Energy Strategy, Washington, 1998,
<http://www.policy.energy.gov/cnes.pdf>

CÖMERT Servet, “Jeopolitik ve Türkiye'nin Yer Aldığı Yeni Jeopolitik Ortam”,
http://www.jeopolitik.org/index.php?Itemid=28&id=14&option=com_content&task=view

DEĞİRMEN Burcu, “Çin-Rus Ekseni ABD’ye Meydan Okuyor”, **Stratejik Analiz**, Sayı 64, 2005

DEMİRAY Muhittin ve İsmail Hakkı İşcan, “Uluslararası Sistemde Güvenlik Kavramının Değişimi Ekonomik Ve Jeopolitik Arka Planı”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 21, Ağustos 2008

DEMİRAY Muhittin, İsmail Hakkı İşcan, “Uluslararası Sistemde Güvenlik Kavramının Değişimi Ekonomik ve Jeopolitik Arka Planı”, **Dumlupınar Dergisi Sosyal Bilimler Dergisi**, Kütahya, Sayı 21, Ağustos 2008

DOKUZLAR Bircan ve diğerleri, “Çin’in Orta Asya Enerji Politikası”, Avrasya Dosyası, 2006, Cilt 12, Sayı 1,

DUGİN Aleksandr, **Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım**, İstanbul: Küre Yayınları, 2005,

E.Balcı, "ABD ve Çin", **Cumhuriyet Gazetesi**, 23.11.2003

EDİGER Volkan Ş, **Osmanlı’da Neft ve Petrol**, 2. Baskı, Ankara: ODTÜ Yayınları, 2006,

EFEGİL Ertan, “Türkiye’nin Orta Asya Politikasının Rasyonelitesi Sorunu”, **Avrasya Dosyası**, Cilt 12, Sayı 1, 2006

EFEGİL Ertan, “Washington’un Hazar Havzası Politikası ve Türkiye”, **Avrasya Dosyası**, Sayı 5., 2005

EIA- “Energy Information Administration, Minister of Energy of United States”<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/usa.html> [8 Nisan 2007].

EKİCİ Gökçen, “Orta Asya Güvenlik Ağı: Kim, Kimi, Kimden Koruyor?”, Stratejik Analiz, Temmuz, 2003

EKŞİ Hülya, “Kamu Yönetiminde Değişim Dinamikleri ve Değişimin Yönü”, **2004 Türkiye İktisat Kongresi Tebliğ Sunuşları: Kamuda İyi Yönetişim**, DPT, 2004

Energy Information Administration, Caspian Sea Region: Reserves and Pipeline Tables, 2002, <http://www.eia.doe.gov> [28 Ekim 2008].

ENGDAHL F. William, “ABD Avrasya Enerji Politikalarında Kuşatılmakta mı?”, <http://www.2023.gen.tr/mart2007/9.htm>;

ERHAN Çağrı, “ABD’nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları”, **Stradigma e-dergisi**, Sayı 10, Ekim 2003.

EROL Mehmet Seyfettin ve Çiğdem Tunç, “11 Eylül Sonrasında ABD’nin Küresel Güç Mücadelesinde Orta Asya”, **Avrasya Dosyası Küresel Değerlendirme Özel**, Sohbahar 2003, Cilt: 9, Sayı: 3,

“EU Energy and Transport in Figures, Statistical Pocketbook 2005”, http://europa.eu.int/comm/dgs/energy_transport/figures/pocketbook/doc/2005/2005_energy_en.xls, 2005

European Commission, **Green Paper: Towards a European Strategy for the Security of Energy Supply**, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2001

European Commission, “INOGATE”, www.inogate.org [22 Mart 2009].

European Commission, The EU-Russian Energy Partnership, (t.y.)<http://europa.eu.int/commlenergy-transportlen/lpi.3.html> [22 Mart 2009].

Fact Sheet, Bureau of European and Eurasian Affairs, Washington, DC, “**Frequently Asked Questions About U.S. Policy In Central Asia**”, <http://www.state.gov/p/eur/rls/fs/15562.htm>,

Fırat Gazel, “**Petro Dolar Kıskaçında Rusya**”, http://www.emo.org.tr/ekler/b5040a8a5baf3e0_ek.pdf

FUKUYAMA Francis, **Tarihin Sonu mu?**, Ankara: Vadi Yay, 2003.

GÖNLÜBOL Mehmet, **Uluslararası Politika**, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1990,

GÜLER Nermin, “ 11 Eylül Sonrası ABD ve Rusya arasında Özbekistan”, **Avrasya Dosyası**, Cilt: 7, Sayı: 3, Sonbahar 2001

Heinrich Böll Foundation, “**Global Energy Strategy**”, <http://www.oeko.de/service/ges/files/outline.pdf>

HEKİMOĞLU Asem Nauşabay, **Rusya'nın Dış Politikası**, İstanbul: Vadi Yayınları, 2007,

http://ideas.ceit.metu.edu.tr/SosyalBilgiler4-8/Projects/SosyalBilgiler_8/sozluk.htm

http://www.diplomatikgozlem.com/ozeldosya_oku.asp?id=35

<http://www.state.gov/p/eur/rls/fs/11032pf.htm>; [11038pf.htm](http://www.state.gov/p/eur/rls/fs/11038pf.htm)

HUNTINGTON Samuel P., “The Clash of Civilizations?”, **Foreign Affairs**, Vol. 72, No.3, Summer 1993, s.22,

<http://www.foreignaffairs.org/19930601faessay5188/samuel-p-huntington/the-clash-of-civilizations.html>

IEA- International Energy Agency, Caspian Oil and Gas-The Supply Potential of Central Asia and

IEA-“Perspectives on Caspian Oil and Gas Development”, **Directorate of Global Energy Dialogue**, 2008, <http://www.iea.org/about/copyright.asp> [23 Şubat 2009]

İLHAN S., Jeopolitik Duyarlılık, Türk Tarih Kurumu: Ankara, 1989

İSKİT Temel “**A New Actor in the Field of Energy Politics**”, Perceptions 1, no 1, 1996. www.geocities.com/enenergy/article

KAPANİ Münci, **Politika Bilimine Giriş**, İstanbul: Bilgi Yay., 1998

KENNEDY Paul, **Büyük Güçlerin Yükselişleri ve Çöküşleri: 1500’den 2000’e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar**, Çev. Birtane Karanakçı, 6. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1996

KİBAROĞLU Mustafa, “Rusya’nın Yeni Güvenlik Konsepti ve Askeri Doktrini”, **Avrasya Dosyası: Rusya Özel**, Cilt: 6, Sayı: 4

KLARE Michael T., **Kaynak Savaşları**, Çev. Özge İnciler, İstanbul: Devrin Yayınevi, 2004,

LACOSTE Yves, **Jeopolitik: Bugünün Uzun Tarihi**, İstanbul: NTV yayınları, 2007

LAFEBER Walter, **Inevitable Revolutions: The United States in Central America**, New York: Norton, 1993.

LİPSCHUTZ Ronnie D.: “The Clash of Governmentalities: The Fall of the UN Republic and America's” **Reach for Imperiu**,

MATTHEW Richard ve George Shambaugh, “Sarkaç Etkisi: Teröre Karşı Demokratik Tepkilerde Görülen Değişiklikleri Açıklamak”, **Toplumsal Konular ve Kamu Politikası İncelemeleri**, 5. Cilt, No: 1, 2005, s. 223-233

NYE Joseph S., **Understanding International Conflicts: An Introduction to Theory and History**, 3rd Edition, Longman Inc., 2000

ONAY Yaşar, **Rusya Tarihini Değiştiren On İktidar, On Artı Bir Lider**, Ayrıntı Yayınları., İstanbul, 2003, s.123-134.; Lee Peterson, “Başkan Putin ve İcraatları Rusya’da Eskiye Geri Dönüş Olarak Kabul Edilebilir mi?”, **Avrasya Dosyası: Rusya Özel**, Cilt: 6, Sayı: 4

ONİCA Timur, “Optimism increases for caspian sea agreement”, **Business & Economics**,<http://www.eurasianet.org/departments/business/articles/eav041904.shtml>,

ÖZDAĞ Ümit, ‘**Rus-Çin İlişkileri**’,
<http://www.hakimiyetimilliyeye.org/index.php?news=508>

PALA Cenk, “21. Yüzyıl Dünya Enerji Dengesinde Petrol ve Doğalgazın Önemi: Hazar Kesişme Noktasında Türkiye”, **Avrasya Özel Enerji Dosyası**, Cilt:9 Sayı 5, Ankara, 2003,

PALA Cenk, **Hazar Boru Hatları Bakü Tiflis Ceyhan Ham Petrol Boru Hatları Projesi ve Türkiye**”, Avrasya Dosyası Kazakistan-Kırgızistan Özel, Kış 2001-2002, Cilt: 7, Sayı: 4,

PAMİR A.Necdet, “**Hazar Bölgesinde Enerji Politikaları ve ABD’nin Konseptleri**”,
[http://www.avsam.org.turkce/analizler](http://www.avsam.org.turkce/analizler;);

PAMİR Necdet, “**Avrupa Birliği’nin Enerji Sorunsalı ve Türkiye**”,http://www.avsam.org/analizler/npamr_sayi67.pdf, 2005

PAMİR Necdet, “Hazar: Pastanın En Cazip Dilimi”, **National Geographic-Türkiye**, Subat 2002

PAMİR Necdet, “Orta Asya- Kafkaslarda Enerji Kaynaklarının Stratejik Önemi ve Petrol Politikaları”, <http://www.avsam.org.turkce/analizler>;

“Rusya Tarihi”,

<http://www.bilgininadresi.net/Madde/6839/Rusya%E2%80%99n%C4%B1n-Tarihi>

QUINGGUO Jia, “The Success Of The Shangai Five: Interests, Norms and Pragmatism”, <http://www.ndu.edu/inss/symposia/pasific2001/jiafinal.html>;

SANDER Oral, **Siyasi Tarih:1918-1994**, Ankara: İmge Kitabevi, Ankara, 1994

SARIBAY Ali Yaşar ve E. Fuat Keyman, **Global ve Yerel Eksende Türkiye**, İstanbul: Alfa Yay, 2000

SOCOR Vladimir, “Trans-Black Sea Pipeline can Bring Caspian Gas to Europe”, 10 Mart 2009, [http://jamestown.org/edm\(article.php?article_id=2371712](http://jamestown.org/edm(article.php?article_id=2371712) [23 Nisan 2009].

SOKOLSKY Richard, **NATO& Caspian Security: Amission**, USA: Raund Corporation, 1999, s.24.

SÖNMEZOĞLU Faruk, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, İstanbul: Beta Yay, İstanbul

“Tarihte Bugün”,

<http://www.cnnturk.com/2008/tarihte.bugun/09/11/tarihte.bugun.11.eylul/492674.0/index.html>

The Geopolitics of Oil in Central Asia,

<http://www.hri.org/MFA/thesis/winter98/geopolitics.html>

The Status of Infrastructure Projects for Caspian Sea Energy Resources, Hearing, 6. The Washington File, Bureau of International Information Programs, U.S. Department of State, 2000

Transcaucasia, Paris, OECD/IEA Pub.,1998. <http://www.eia.doe.gov> [12 Şubat 2009].

TRENİN Dimitri, “Üçüncü Kuşak: 21. Yüzyıla Girenken Rus-Amerikan İlişkileri”, **Avrasya Dosyası: Rusya Özel**, Kış 2001, Cilt:6, Sayı: 4, s. 285-289.; Lacoste,

TÜRKSAM, <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=307>

UÇAR Fuat, **Dış Türkler. Türk Dünyasının Parlayan Beş Yıldızı**, Fark Yayınları, Ankara 2007

“Unlocking the Assets: Energy and Future of Central Asia and the Caucasus”, Main Study, <http://www.bakerinstitute.org/Pubs/workingpapers/efac/efcac8.html>

ÜRÜN Gökhan, “Petrol Piyasalarının Yapısı, Petrolün Etkileşim Ağları ve petrol Şirketleri Arasındaki Rekabet Ortamı”, **Avrasya Dosyası: Enerji Özel**, Cilt:9, Sayı:1, Bahar, 2003

ÜZGEL İlhan, “ABD’yle İlişkiler”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Yorumlar, Belgeler**, Baskın Oran (der.), Cilt. II, İstanbul: İletişim, 2001, s.278.

“Yeni Dünya Gündemi”,

http://www.dunyagundemi.com/ydg/index.php?option=com_content&task=view&id=226&Itemid=0

YENİÇERİ Özcan, “**Orta Asya Devletleri Birliği**”, <http://www.2023.gen.tr/haziran05/2.htm>

YÜCE Çağrı Kürsat, “**SSCB Sonrasında Hazar Bölgesinde Enerji Mücadelesi ve Türkiye**”,

YÜCE Çağrı Kürsat, **Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006.